

A MÁSSALHANGZÓK KIESÉSE A MORDVINBAN

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

ÍRTA:
ZAICZ GÁBOR

BUDAPEST, 1995.

ELŐSZÓ

Elöljáróban szeretettel emlékezem vissza kedves tanárainra, akik a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem finnugor tanszékén 1964 és 1963 között – nyolc féléven át – finnugrisztikai (összehasonlító nyelvészeti, módszertani, szakirodalmi, finnugor nyelvekbeli stb.) ismereteimet szilárd alapokra helyezték.

Erdődi József (1908–1980) már a magyar szakon, magyar nyelvészeti gyakorlatból a szemináriumvezetőm volt, és nála vizsgáztam A magyar nyelv finnugor alapjai című kollégium anyagából. Már finnugor szakosként két féléven át jártam a Finnugor népek története címmel meghirdetett előadására. 1965 és 1967 között öt szemeszterben oktatót a mordvin nyelvre; rendszerint én voltam az egyetlen hallgatója. Negyedéves koromban – kéréssemre – finn-volgai összehasonlító nyelvészeti foglalkozásokat is tartott, elsősorban csere-misz nyelvi alapon. Finnugor szakirodalmi és egyik szakdolgozati szemináriumvezetőm volt ő, aki tanulmányaim befejező szakaszában arra is lehetőséget adott számomra, hogy a Mordvin balladák című szemináriumon – már a nyelvi alapismeretek birtokában – a mordvin népköltészet legjavát eredetiben tanulmányozhassam. Mindenekelőtt neki köszönhetem tudományos pályafutásom megindulását, és azt, hogy részben az ő ajánlását elfogadva 1979-ben a Nyelvtudományi Közleményekben megjelent bírálataimért akadémiai nívódíjban részesültem. Az ugyanebben a folyóiratban megjelent, hetvenedik születésnapjára készített köszöntőmben leírtak szerint

"... finnugor szemináriumvezetőm, Erdődi tanár úr a nekem szánt dolgozatnak elbírálása során, élvezetes előadásmódja, meggyőző okfejtése révén – mint oly sok hallgatótársamat, engem is – a tudomány iránti feltétlen tiszteletre nevelt. És engem még ráadásul az urálistika iránti örök rajongásra."

Erdélyi István (1924–1976) öt félév során volt szamojéd-tanárom, sorrendben a szelkup, a jurák és a kamassz nyelv oktatója. Ő bírálta el Uráli elemek a szelkup-szamojéd alak- és mondatban című, országos diákköri pályázatra készített dolgozatomat, amely negyedéves koromban – 1967-ben – a debreceni Tudományos Diákkonferencián második díjat kapott. Erdődi József mellett elsősorban Erdélyi István pártfogolta kezdeti szárnypróbálgatásaimat; első publikációmnak, az A. P. Feoktyisztov – a mordvin írásbeliség forrásait taglaló – műve ismertetéséhez kapcsolódó szójegyzéknek végleges formába öntése az ő keze nyomát is magán viseli.

A finnugor szak végzése során folyamatos támogatást, szakmai ösztönzést kaptam a tanszék két vezető személyiségétől: Lakó Györgytől és Bereczki Gábortól. Lakó professzor nemcsak a finnugor összehasonlító nyelvészeti előadásokat tartotta számunkra négy, a finnugor nyelvészeti szemináriumokat pedig öt szemeszteren keresztül, hanem két félévben lapp, egy-egy félévben zürjén, sőt svéd nyelvészeti-nyelvi gyakorlatokat is vezetett. Szakdolgozati szemináriumomnak ő volt a másik irányítója. Egyetemi tanulmányaim befejezése után is több szemeszteren át látogattam lapp nyelvészeti óráit, majd 1970-ben ő bírálta el – Erdődi Józseffel együtt – A földművelés terminológiája a mordvinban című egyetemi

doktori értekezésemet. — Bereczki Gábor a magyar szakosok számára előírt A magyar nyelv finnugor alapjai című kollégiumot követően, finnugor szakos tanulmányaim során finnugor összehasonlító nyelvészetre és a finnugor népek történetére oktatott, és hozta számomra is baráti közelségbe nyelvrokonainkat.

Finn nyelvtanárom F. Mészáros Henrietta, majd — huzamos ideig — az áldott emlékü Ulla Hauhia volt, s három féléven át Bereczki Gáborné Kiisk Mai tanított észtre. A török nyelvek közül, Kakuk Zsuzsa révén, a csuvas alapjaival már egyetemistaként megismerkedhettem, majd 1973 és 1976 között — miközben az ELTE általa vezetett török tanzéskén vendéghallgatóként török nyelvészeti és történeti tanulmányokat folytattam — számos turkológiai kollégiumán, illetőleg szemináriumán vehettem részt.

Mindenekelőtt említett tanárainnak tulajdonítható, hogy ma egyetemi oktatómunkámban egyaránt helyet kap a szakma szeretete és a hallgató megbecsülése.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének finnugor osztályán — Erdélyi István mellett — a Rédei Károlytól, Gulya Jánostól és másoktól kapott buzdítás, szakmai és emberi segítség könnyítette a pályakezdő nehézségeit. A munka szeretetére nevelt Vértess O. András is, aki életpályám minden szakaszában — intézetben belül és kívül egyaránt — figyelemmel kísérte próbálkozásaimat, és elmélyítette bennem a fonológia és a fonetika iránti érdeklődést.

Eddigi – közel három évtizedes – tudományos pályámon a mordvin nyelvvel foglalkozó kollégákkal jó szakmai kapcsolatokat alakítottam ki. Közülük a hazai mordvinisztikai műhelyek vezetőit: a debreceni Keresztes Lászlót és a szegedi Mészáros Editet név szerint is meg kell említenem.

Budapest, 1995. november 30.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	2
Tartalomjegyzék	6
Bevezetés	8
A mordvin fonológiai és morfonológiai kutatások	
története	13
A mordvin fonológia és morfonológia alapjai	20
Fonológia	20
A mordvin mássalhangzó-fonémák és -allofónok	20
A mordvin magánhangzó-fonémák és -allofónok	25
Morfonológia	27
A morfémák fonológiai szerkezete	27
Morfonológiai alternációk	28
Hangsúly	33
A mordvin fonémák szórványos változásai: betoldá-	
sok, hangátvetés és hanghelyettesítés	34
A mássalhangzó-betoldás	36
A magánhangzó-betoldás	40
A hangátvetés	43
A hanghelyettesítés	45
A hangkiesés a mordvinban	48
A magánhangzó-kiesés problematikája	48
A mássalhangzó-kiesés vizsgálatához előljáróban	53
A magyar mássalhangzó-kiesés szabályszerűségei	
és néhány általános törvényszerűsége (A	
hangkiesés elméleti kérdései. Kontrasztív	
fonotaxis)	56

A magyar mássalhangzó-kiesés történeti áttekintése	56
A magyar mássalhangzók kiesésének szabályszerűségei	59
A magyar mássalhangzó-kiesés elméleti kérdései és néhány általános törvényszerűsége	60
A mordvin mássalhangzók kiesése	66
A zárhangok kiesése	66
A dentálisok (<u>t</u> , <u>t̚</u> , <u>d</u> , <u>d̚</u>) kiesése	66
A tőmorféma tővégi/tőbelseji dentális elemének kiesése	67
A dentális toldalékmorféma kiesése	74
Más zárhangok kiesése	81
A <u>k</u> -kiesés	81
A <u>g</u> -kiesés	83
A régi <u>b</u> -kiesés	84
A nazálisok kiesése	85
A <u>m</u> -kiesés	85
A <u>n</u> , <u>ń</u> kiesése	87
A régi <u>ŋ</u> -kiesés	91
A réshangok kiesése	92
A <u>v</u> és a <u>j</u> kiesése	93
A <u>v</u> -kiesés	93
A <u>j</u> -kiesés	98
A szibilánsok kiesése	102
A <u>s</u> , <u>ś</u> kiesése	102
A régi <u>š</u> -kiesés	103
Az affrikáták kiesése	104
A likvidák kiesése	105
Haupttypen des Konsonantenausfalls im Mordwinischen (Zusammenfassung)	107
Rövidítésjegyzék	118
Bibliográfia	122
Válogatás a szerző mordvinisztikai munkásságából.....	138

BEVEZETÉS

Hoha a szakirodalmi összegezések rendszerint csupán a palatalizációt, az affrikálódást és a hasonulást említik meg a mordvin mássalhangzók fontosabb morfonológiai változásai között, e változások, illetőleg alternációk köre a – lentebb és a bibliográfiában is közölt – forrásmunkák beható tanulmányozása révén nagymértékben növelhető. Az említett palatalizáción és affrikálódáson kívül – amelyek legtöbbszörre asszociációs változással: hasonulással, illetve elhasonulással párosulnak – vizsgálatot érdemelnek az alábbi – ritkábban előforduló, de részben szabályokba foglalható – minőségi mássalhangzó-változások: a depalatalizáció, a dezaffrikálódás, a spirantizálódás, a zárhangúsodás, a vokalizáció és a képzéshely eltolódása, valamint két elszigetelt asszociációs változás: a hanghelyettesítés és a hangátvetés. A menyiségi változások közé sorolható a mássalhangzók kiesése és – az elízióval kapcsolatban is – a szóeleji, illetőleg szóbelseji/szóvégi mássalhangzótorlódások típusai, a torlódások esetleges (a mordvinban az uráli nyelvek között a legkevésbé szokásos) feloldásának törvényszerűségei, továbbá egy viszonylag ritka mordvin asszociációs változás: az egyszerejtés. Ide tartoznak emellett a mássalhangzó-rövidülésnek és -nyúlásnak, valamint szórványosan az anorganikus mássalhangzó-betoldódásoknak az esetei is.

Értekezésem tárgya az egyik szórványos mordvin morfonológiai változásnak, a mássalhangzó-kiesésnek tüzetes, leíró és történeti szempontú vizsgálata, de dolgozatom rö-

viden összegezi a többi szócerványos mordvin morfonológiai változás közül a betoldásokkal, a hangátvetéssel, a hanghelyettesítéssel, illetőleg a magánhangzó-kieséssel kapcsolatos legfontosabb ismeret- és forrásanyagot is.

Munkám során főbb fonológiai és morfonológiai forrásaim közé tartoztak a következő leíró jellegű – vagy elsősorban annak tekintendő – dolgozatok: a múlt századból A. Ahlqvist (1861) moksa-mordvin, F. J. Wiedemann (1865) erza-mordvin és Budenz József (1876) mordvin grammatikája; századunkból többek között H. Paasonen (1909/1953²) mordvin kresztomátiája; M. Je. Jevszevjev (1929/1963³) erza-mordvin nyelvtana; D. V. Bubrih (1962) kis hangtani fejezete a kétkötetes mordvin nyelvtan első részében; a Juhász-Erdélyi-szótár (1961) bevezető fejezete a moksa-mordvin nyelvjárások hangállományának jellegzetességeiről; A. P. Feoktyisztov (1966, 1975, ill. 1984) kis mordvin nyelvi monográfiáinak megfelelő részei, valamint a moksa-mordvin mássalhangzó-rendszer fonológiai elemzését tartalmazó cikke; Erdődi József (1968) erza-mordvin kresztomátiájának hangtani vázlata; D. V. Ciganinnak (1970, ill. 1979) az erza-mordvin irodalmi nyelv és a nyelvjárások fonetikáját tartalmazó főiskolai (rész)jegyzete; Sz. Z. Gjevajev (1970. ill. 1980) moksa-mordvin fonetikai részjegyzete és rövid hangtani összegezése a mordvin nyelvi rendszert bemutató gyűjteményes kötetben; G. J. Stipának (1973) a mordvin hangtani és hangtörténeti kutatásokat és azok forrásait elemző kötete; Rédei Károlynak (1984) az erza-mordvin hangállományt és annak változásait tüzetesen tárgyaló tanulmánya; Keresztes László (1990) mordvin kresz-

tomátiájának elsősorban fonológiai és morfonológiai fejezete; végül O. Je. Poljakovnak (1993) a mordvin hangállományt elemző tanulmánya a mordvin nyelvészek legújabb gyűjteményes fonetikai monográfiájában.

Az irodalmi nyelvi vizsgálódásokon kívül figyelmet érdemelnek a különféle nyelvészeti sorozatokban (OHD, továbbá: VoprIdJa., Zap.; – címleírásukat l. a rövidítésjegyzékben) megjelent, ugyancsak deskriptív mordvin nyelvjárásleírások, amelyek – a fenti művekhez hasonlóan – sok értékes részletet tartalmaznak. Ezt a tényt akkor is hangsúlyoznunk kell, ha egyúttal kénytelenek vagyunk kijelenteni: szemet szűrő e kismonográfiák gyakori megszerkesztetlensége, a nyelvi törvényszerűségek rendszerbe sorolásának hiánya, az egyébként gazdag példanyagnak sokszor ötletszerű, a jelenségek illusztrálására olykor nem alkalmas vagy nem kielégítő közlése. Ezeknek a nyelvjárási dolgozatoknak a felépítése a legutóbbi időkig sajnos nagymértékben hasonlít az orosz irodalmi és népnyelvi leírások szerkezetére, a russzisztikai nyelvi elemzések szempontjaira, terminológiájára.

A leíró műveknél jóval csekélyebb számú történeti fonológiai és morfonológiai munka közül H. Paasonen (1893; javításokkal: 1903) klasszikus és máig alapműként használható monográfiája, E. Itkonen korszakos jelentőségű vokalizmustörténeti tanulmányai (a legfontosabbakat l. az irodalomjegyzékben), valamint D. V. Bubrih (1953) – napjainkban kritikával kezelendő – erza-mordvin grammatikája mellett föltétlenül meg kell említeni Keresztes László (1986–1987) nagyszabású értekezését a mordvin mássalhangzók történetéről és A. P. Feoktyisztov (1993) történeti fonológiai összefoglalását az O. Je. Poljakov kapcsán

imént említett új mordvin fonetikai kötetben. Keresztes munkájának első kötetében (1987. 10–14) áttekinti a mordvin mássalhangzórendszer kutatásának történetét is.

Bár Paasonen hangtana mindmáig a szócerványos mordvin hangváltozásoknak a legalaposabb és legmegbízhatóbb feldolgozása, a művének megjelenése óta eltelt hozzávetőlegesen egy évszázad során közzétett szakirodalmi anyag alapján a nála megadottnál részben jóval nagyobb számú, részben pedig – némelykor – egzaktabb törvényszerűségek állapíthatók meg. Mindez egyben indokolja a jelen vizsgálódás létjogosultságát.

Értekezésem voltaképpen tárgya a mordvin mássalhangzókiekésések törvényszerűségeinek tipizálása példatáram tanulmányai alapján. A dolgozatomban szereplő példaanyagot első sorban a mordvin fonológiai és morfológiai szakirodalom alapján gyűjtöttem össze. Kiegészítésképpen megvizsgáltam Paasonen kresztomátiája (1909/1953²) szójegyzékének és Keresztes mássalhangzó-monográfiája (1986–1987) szófejtő kötetének szóanyagát, és azt ellenőrzésül egybevetettem Paasonen megjelenőben lévő nyelvjárási szótára első kötetének (1990) anyagával. Úgy tapasztaltam azonban, hogy a finn nyelvtudós hatalmas szógyűjtésének hangtani tanulságait úgyszólván teljes egészében beledolgozta mintegy száz esztendővel korábban publikált hangtanába. Ezzel szemben Keresztes most említett kis mordvin etimológiai szótára kitűnő alapanyagot biztosított a mordvin hangváltozások néhány szabályszerűségének feltárásához.

Cirill betűs forrásaim példaanyagát transzlitterálva közlöm; átírássomban általában a Rédei (1973), illetőleg Feoktyisztov (1975) által elfogadott nyelvjárási fonémákat szerepeltetem. A példaanyag jelentését – lehetőleg egy alapjelentésre leszűkítve – magyarul adom meg.

Értekezésem alapját az ebben a témakörben korábban publikált dolgozataim képezik (ezek listáját l. külön); közleményeim elemző részében és adattárában változtatásokat csak a legritkább esetben hajtottam végre. Ennek következményeként az erzán és a moksán belüli közelebbi nyelvjárási megjelöléstől – azaz a szóban forgó település, vidék konkrét megnevezésétől – e munkámban is eltekintek. Az önmagában álló – tehát sem nyelvjárási ("nyj."), sem régi nyelvi ("R.") kiegészítést nem tartalmazó—"E" és "M" rövidítés mindig irodalmi nyelvi alakokra utal.

Feltűnő, hogy az általam felkutatott és feldolgozott anyagra az erza nyelvjárásokkal kapcsolatos vizsgálatok túlsúlya jellemző. Értekezésemben kizárólag ennek a dialektális megoszlás tekintetében a forrásanyagban tapasztalható egyenetlenségnek tulajdonítható a moksa nyelvjárási példák viszonylag kisebb száma, az ilyen szintű moksa fonológiai és morfonológiai jelenségek tárgyalásának – az erzához képest – csekélyebb súlya.

A MORDVIN FONOLÓGIAI ÉS MORFONOLÓGIAI KUTATÁSOK TÖRTÉNETE

A tudományos szempontból ma is számon tartható első mordvin hangtani leírások az 1860-as évekből származnak: A. Ahlqvist moksa-, F. J. Wiedemann pedig erza-mordvin nyelvtanának első fejezetében ismerteti a vizsgált nyelvjárás hangállományát, s mindketten rámutatnak a hangok kapcsolódásának bizonyos szabályszerűségeire (Ahlqvist 1861. 1-12; Wiedemann 1865. 10-16).

Reguly Antalnak 1843-1846 között Mordvinföldön papírra vetett mordvin jegyzeteit – egyebek mellett moksa hangtani feljegyzéseit – Budenz József közölte (Budenz 1866. 115-144). Budenz nevéhez fűződik a két fő mordvin nyelvjárás grammatikai rendszerének – ezen belül hangtani sajátosságainak – az egybevetése, a párhuzamosságok és a különbözőségek kimutatása is (Budenz 1876. 2-22). Meglepő, hogy e ténynek a jelentőségét még fél évszázaddal később sem ismerték fel: a neves nyelvész és néprajztudós M. Ja. Jevszevjev megállapítása szerint például a magyar szerző műve "semmi újat nem tartalmaz" (Jevszevjev 1929/1963³. 316).

1893-ban jelent meg először a mordvin leíró és történeti hangtani kutatások egyik alapvető fontosságú műve, H. Paasonen doktori értekezése, melyet a finn tudós harmadik mordvinföldi expedíciójának tapasztalatait hasznosítva hibajegyzékkel látott el (vö. Paasonen 1903. VII-XIV), és azt 1903-ban ismételten közzétette (a mű idézési módja a továbbiakban: Paasonen 1893/1903). Paasonen egyedülállóan széleskörű mordvinisztikai munkásságában a hangtani

vizsgálódások meghatározó jelentőségűek (vö. Paasonen 1896, 1897, 1903/1918, 1909, 1917; vö. még Paasonen 1990, 1992, 1994).

Az ősmordvin, illetőleg a finnugor magánhangzó-rendszerrel kapcsolatos kutatások kezdeti szakaszából kiemelendő A. Genetz, E. N. Setälä és K. B. Wiklund nyelvészprofesszoroknak egyaránt 1896-ban publikált egy-egy műve (vö. Stipa 1973. 33–34). Setälä finnugor fokváltakozási elméletével szemben először a szlavista A. A. Sahmatov tett fel – népköltészeti gyűjteményéhez hozzákapcsolt mordvin nyelvtani vázlatában – redukált magánhangzókat az ősmordvinra (Sahmatov 1910), a finnugor szakemberek közül pedig P. Ravila (Ravila 1929). A későbbiekben Ravila egyéb mordvin hangtörténeti kérdésekkel is foglalkozott (vö. Ravila 1932, 1936, 1944, 1973).

A 20. században Paasonen nyelvmesterének, a mordvin anyanyelvű M. Je. Jevszevjevnek a tollából látott először napvilágot a grammatikai rendszer bemutatása során (erza-)mordvin hangtani összegezés (Jevszevjev 1929), mely ma elsősorban harmadik kiadásában hozzáférhető (1963³. 17–36; M. N. Koljagyonkov hangtani vonatkozású megjegyzései: 416–422). A fonetikai fejezetet véleményezte az orosz D. V. Bubrih, a mordvin hangtan kitűnő ismerője (vö. i.m. 9). Az 1930-as években már anyanyelvi nyelvtanok is megjelentek a mordvin középiskolások számára (vö. pl. Cserapkin 1933, Rjabov 1935).

Az 1930-as években nagy feltűnést keltett a fonológia megalapítójának tartott Ny. Sz. Trubeckojnak a mordvin fonológiai rendszert az oroszsal egybevető, valóban nagyhatású, de elhibázott következtetéseket tartalmazó cikke (Trubeckoj 1932; kritikája: Stipa 1973. 35–37). A kontinens másik kiemelkedő általános nyelvészt, E. Lewyt többek között a mordvin hangsúly kérdései foglalkoztatták (vö. Lewy 1937, 1961).

W. Steinitz, különösen pedig E. Itkonen – 1940-es években közzétett – finnugor vokalizmuselméletében (vö. Steinitz 1944; Itkonen 1946) jelentős szerepet kap a mordvin nyelv is. Elsősorban E. Itkonen kutatásainak köszönhetőek (vö. még Itkonen 1969a, 1969b, 1971 stb.) az ősmordvin magánhangzórendszer – és ezen belül a mordvin redukált vokálisok – létrejöttével kapcsolatos ismereteink. G. J. Stipa a (moksza-)mordvin orosz fonetikai kölcsönhatást, a mordvinnak az orosz a-zásra ("akanje") gyakorolt hatását és a déli orosz nyelvjárások mordvin szubsztrátumának kérdését választotta mordvinisztikai vizsgálatai tárgyául (Stipa 1952–1953, 1970, 1973).

Bubrih mordvin hangtani tematikájú dolgozatai közül ki kell emelni a mordvin fonémarendszert tárgyaló, először 1941-ben publikált cikkét, amelyet posztumusz erzmordvin történeti nyelvtanának függelékeként a kötetet szerkesztő M. N. Koljagyonkov és N. F. Ciganov újra megjelentetett (Bubrih 1953. 164–189). Az említett történeti grammatika (hangtani része: Bubrih 1953. 7–38; Bubrih tudományos munkásságának jegyzéke: i.m. 266–270) a történeti-

összehasonlító módszert elítélő Marr-korszak idején íródott, ezért más finnugor nyelvre (még a moksa-mordvinra sem!) egyetlen összevető utalást sem tartalmaz. Bubrih a szerzője az 1962-es kiadású, M. N. Koljagynov és R. A. Zavodova szerkesztette első kollektív munkában készült mordvin leíró nyelvtan (=Mdg. 1962) fonetikai fejezetének is (Bubrih 1962. 5-35).

Az 1960-as években két magyarországi mordvin hangtani vázlat is napvilágot látott: az egyik – Juhász Jenő szójegyzékének bevezetőjében – négy moksa-mordvin nyelvjárásnak (vö. Juhász-Erdélyi 1961. 10-20), a másik – Erdődi József kresztomátiájában – az erza-mordvin irodalmi nyelvnek (vö. Erdődi 1968. 199-208) a hangállományát tekinti át.

1968-tól kezdődően jelennek meg Rédei Károly rendkívül értékes mordvin fonológiai és morfonológiai témájú dolgozatai (Rédei 1968, 1974, 1982, 1984). Ezek közül is kiemelendő a szerzőnek az erza-mordvin hangrendszeret tüzetesen elemző értekezése (Rédei 1984. 209-230), amely több fontos munkának módszertani mintául szolgál a későbbi mordvinisztikai szakirodalomban.

Ebben az időszakban, 1961-1968 között adták ki Szaranskban az egyes mordvin nyelvjárásokat részletesen bemutató, eredetileg három kötetesre tervezett (vö. OMD 1: 6) sorozatnak öt kötetét. Ezekben összesen 15 szerző tollából – többek között – beható hangtani elemzéseket találunk, amelyeknek tanulmányonként történő (analitikus) feldolgozása sok tanulsággal szolgált jelen értekezés témakörében is.

1960 körül kezdte pályafutását a mordvin nyelvtudomány-nak ma véleményem szerint legkiemelkedőbb anyanyelvi kutatója, a moksa-mordvin A. P. Feoktyisztov (műveinek válogatott bibliográfiáját l. Keresztes 1990. 164–165). Sokoldalú munkássága kiterjed a mordvin nyelv történetére és rendszerére. Hangtani témájú dolgozatai közül megemlítendők a mordvin nyelvet bemutató összefoglaló tanulmányainak megfelelő részei (Feoktyisztov 1966. 178–180, 200–203; uő. 1975. 278–287), a nyomtatott és kéziratos mordvin nyelvmemlékekkel – szótárak, szójegyzékek, nyelvtanok stb. – kapcsolatos hangtani elemzések (Feoktyisztov 1968; uő. 1976), valamint a moksa-mordvin nyelvjárások mássalhangzórendszerét tárgyaló értekezése (Feoktyisztov 1984. 201–207).

Kitűnő hangtani értekezések fűződnek az erza-mordvin G. I. Jermuskin nevéhez. Ezek közül is a legfontosabb az erza-mordvin nyelvjárásokat elsősorban hangtani alapon elkülönítő és az erza-mordvin hangrendszert areális jegyek alapján, a történeti szempontot is figyelembe véve elemző monográfiája (Jermuskin 1984. 6–106), amelynek a szakirodalomban meglepő módon elmaradt az elismerő kritikája.

A mordvin irodalmi nyelvek fonetikai áttekintését adja a moksa Sz. Z. Gjevajev és az erza D. V. Cigankin 1970-ben megjelent egyetemi jegyzete (Gjevajev 1970. 3–45; Cigankin 1970. 46–79). Cigankin – a mordvin nyelvi rendszer kiváló ismerője, számos monográfia szerzője és szerkesztője – később az erza-mordvin nyelvjárások hangtani rendszerét is összefoglalta egy sok részletkérdést is megvizsgáló, alapos jegyzet formájában (Cigankin 1979), Gjevajev pedig

az éppen D. V. Cigankin által szerkesztett második gyűjteményes kiadású mordvin leíró nyelvtan (= MdGr. 1980) fonetikai fejezetének a szerzője (Gyevajev 1980. 11–43).

Ebből az időszakból említést érdemel V. I. Litkinnek a mordvin magánhangzórendszert az óorosszal egybevető tanulmánya (Litkin 1975). Fontos morfonológiai megállapításokat tartalmaz D. T. Nagykin doktori disszertációja a mordvin igeővekről (Nagykin 1981).

Az 1980-as évek elején jelentkezik az ígéretes tehetségű O. Je. Poljakov a mordvin affrikátákat és szibilánsokat tárgyaló kandidátusi értekezésével (Poljakov 1981). A moksa-mordvin kutató számos hangtani tematikájú dolgozata közül kiemelkedik a mordvin fonémarendszert ismertető tanulmánya a négy kötetesre tervezett új – azaz a harmadik – mordvin leíró nyelvtan elsőként megjelent modern szemléletű, az eszközfonetikai vizsgálatok eredményeit is tartalmazó fonetikai kötetében (=MdFon.: Poljakov 1993. 83–134), amelyben egyébként értékes mordvin tudománytörténeti áttekintés és hangtani bibliográfia is található A. P. Feoktisztovszov összeállításában (i.m. 48–50, ill. 192–193).

A hazai kutatók közül Keresztes László a mordvin hangtörténetnek és leíró hangtannak egyaránt kiemelkedő képviselője. Szérteágazó mordvinisztikai munkásságát ugyan kitűnő kresztomátiájának bibliográfiája is magában foglalja (vö. Keresztes 1990. 169), de a mordvin mássalhangzórendszer kialakulásával foglalkozó értékes monográfiáját (Keresztes 1986–1987) és alapvető fontosságú fonológiai és morfonológiai összegezését (Keresztes 1990. 23–38)

külön is meg kell említeni. Zaicz Gábornak 1981 óta (1. e kötet végén külön jegyzékben), Mészáros Editnek 1984 óta jelennek meg tanulmányai a mordvin fonológia, illetőleg morfonológia témakörében. Mészáros Edit dolgozatai közül elsősorban a tőtípusokkal foglalkozók (vö. pl. Mészáros 1984, 1985, 1990) kapcsolhatók ide.

A MORDVIN FONOLÓGIA ÉS MORFONOLÓGIA ALAPJAI

A mordvin fonológia és morfonológia alábbi bemutatása az erza-mordvin irodalmi nyelven alapul, de ahol szükségesnek látszik, ott utalás történik a lényeges erza-moksa nyelvjárási eltérésekre, mind az irodalmi nyelvek, mind a nyelvjárások szintjén. Az E ~ M rövidítést általában csak a szembenállás érzékeltetésére adom meg, a jelöletlen adatok erzák.

F o n o l ó g i a

A mordvin mássalhangzó-fonémák és -allofónok

Az erza-mordvin irodalmi nyelv 28 mássalhangzó-fonémát tartalmaz (vö. pl. Rédei 1984. 209). Közéjük tartozik a kizárólag csak kései, orosz jövevényszavakban előforduló f és ɸ is, amelyek egyes erza nyelvjárásokban hiányozhatnak; Vö. E fabrika, nyj. kvabrika 'gyár', E kolyoz, nyj. kolkoz 'szövetkezet'. Az irodalmi nyelvi v helyén az északi erza nyelvjárásokban fonéma értékben őrződött meg az ősmordvin palato-veláris nazális; vö. E kov, nyj. kon 'hold' (U *kuje 'ua.'). Az erza irodalmi nyelv mássalhangzó-állományát a következő lapon lévő táblázat foglalja magába.

Az irodalmi nyelv mássalhangzó-allofónjai: 1) a bilabiális, labiodentális és palato-veláris mássalhangzók palatalizált variánsai magas magánhangzók előtt;

2) az n + k és az n + g kapcsolatában az n fonéma hátrább

képzett η variánsa; 3) a $\underline{y}$ ejtése mássalhangzó előtt és szóvégen – miként az ősmordvinra is feltehető – gyakran bilabiális színezetű, és 4) az $\underline{s}$, $\underline{\check{s}}$, $\underline{\acute{s}}$ szibilánsoknak $\underline{\check{z}}$, $\underline{\check{z}}$, $\underline{\check{z}}$ változata $\underline{n}$, $\underline{\acute{n}}$ nazálist és $\underline{r}$, $\underline{\acute{r}}$ tremulánst követő pozícióban. Példák: $\underline{pe}$ [$\underline{pé}$] 'vég', $\underline{ven\check{x}}$ [$\underline{vén\check{x}}$] 'csónak'; $\underline{kenk\check{x}}$ [$\underline{kénk\check{x}}$] 'ajtó', $\underline{pango}$ [$\underline{paŋgo}$] 'gomba'; $\underline{\acute{c}uwto}$ [$\underline{\acute{c}uwto}$] 'fa', $\underline{kev}$ [$\underline{kew}$] 'kő'; $\underline{kuman\check{z}a} \sim [\underline{kuman\check{z}a}]$ 'térd', $\underline{er\check{z}a} \sim [\underline{er\check{z}a}]$ 'erza-mordvin'.

Az erza irodalmi nyelvi mássalhangzó-állomány

képzésmód		képzéshely					
		bilab.	lab.-dent.	dent.	alveol.	pal.	pal.-vel.
explozívák	ztlen	$\underline{p}$		$\underline{t}$		$\underline{t'}$	$\underline{k}$
	zöngés	$\underline{b}$		$\underline{d}$		$\underline{d'}$	$\underline{g}$
nazálisok		$\underline{m}$		$\underline{n}$		$\underline{n'}$	
spiránsok	ztlen		$\underline{f}$	$\underline{s}$	$\underline{\check{s}}$	$\underline{s'}$	$\underline{\lambda}$
	zöngés		$\underline{v}$	$\underline{z}$	$\underline{\check{z}}$	$\underline{z'}$	$\underline{j}$
affrikáták				$\underline{c}$	$\underline{\check{c}}$	$\underline{c'}$	
likvidák	later.			$\underline{l}$		$\underline{l'}$	
	trem.				$\underline{r}$	$\underline{r'}$	

Az erza mássalhangzó-fonémák és -allofónok egyaránt rövidek. Intervokális helyzetben a zöngétlen explozívák és spiránsok félhosszú voltának ($\underline{\check{p}}$, $\underline{\check{t}}$, $\underline{\check{t'}}$, $\underline{\check{k}}$; $\underline{\check{s}}$, $\underline{\check{s}}$, $\underline{\check{s}}$, $\underline{\check{\lambda}}$) nincs fonematikus értéke.

A kvantitásnak jelentésmegkülönböztető szerepe csak morfémahatáron lehet; vö. pl. vete '5' : ved'-te
[ve'te] 'vízből'.

A mai erza mássalhangzórendszer lényegében csupán az orosz hatásra meghonosodott f és ɣ többletfonémákkal különbözik az ősmordvin rendszertől (az utóbbira vö. Keresztes 1987. 57). A mai moksa viszont már jelentősebb eltéréseket mutat: a 33 mássalhangzó-fonémából álló moksa-mordvin irodalmi nyelvben öt zöngétlen mássalhangzó-fonéma is (J, L, L', R, R') többletként mutatkozik. Egyes moksa nyelvjárásokban emellett a palatalizált š, ž és č is fonéma értékű. Valamennyi itt felsorolt hang fonémaként jelentkezhet a moksa hatásknak kitett erza dialektusokban is.

1. A mássalhangzók korrelációja

Az erza irodalmi nyelvben lágyság és zöngéesség szerinti korreláció (oppozíció) van meg. Az előbbi, a jésítési korreláció nyolc mássalhangzópárra terjed ki: a t : t', d : d', n : n', s : s', z : z', c : c', l : l' dentalisokon kívül még az r : r' tremuláns-párra. A zöngéesség szerinti korreláció az explozívák és – a ɣ és a j kivételével – a spiránsok esetében ugyancsak nyolc mássalhangzópár vonatkozásában releváns: p : b, t : d, t' : d', k : g, f : v, s : z, š : ž és ś : ź.

2. A mássalhangzók disztribúciója

Szókezdő helyzetben az explozívák és a szibilánsok eredeti szavakban elsősorban zöngétlen mássalhangzóval állnak, a b, d, d', g, ill. z, ž, č szó elején úgyszólván csak jövevénytörzsekben és onomatopoetikus elemekben

mutatkozik. Gyakoriak a széleji nazálisok és likvidák, valamint a y és j spiráns, amelyeknek zöngétlen párja (f, ɣ) – mint említettem – a legújabbban keletkezett, igen fiatal fonémák. Viszonylag ritkák és többnyire kölcsönszavakra és hangutánzó-hangfestő szavakra szorítkoznak az f, ɣ spiránsok mellett a c és č affrikátákkal kezdődő szavak is. A mordvinra jellemzők a két- és hárommássalhangzós (CC-, CCC-) szókezdetek, amelyeknek első eleme explozív vagy szibiláns lehet; vö. E přa 'fej', skal 'tehén', kšni 'vas', nyj. Štrapo 'csupasz; csupán'.

A szó belsejében valamennyi mássalhangzó-fonéma előfordulhat hangzóközi helyzetben. A mássalhangzókapcsolatok itt nemcsak két vagy három, hanem négy, sőt néha öt konzonánsból is állhatnak. A mássalhangzócsoporthoz komponenseinek képzésmódját tekintve a sorrendi lehetőségek szinte kimeríthetetlenek. A kettes kapcsolatok lehetséges kapcsolódásait morfonematikai szabályok szerint képtelenség leírni. A szibilánst vagy likvidát kötelező módon tartalmazó háromtagúak egy részletes vizsgálat szerint 23-féleképpen kapcsolódhatnak egymáshoz (vö. Rédei 1984. 214–218; – szó elején: 212–214, szóvégen: 218–221). A négyes mássalhangzókapcsolatok első összetevője leggyakrabban likvida vagy nazális; vö. pl. E kárske 'cipőzsinór', vanštne 'megvéd, védelmez'. Az említetteknel jóval ritkább ötös mássalhangzócsoporthoz szabad és kötött morféma találkozásakor fordulhat elő; pl. E karkstne 'az övek' (karks 'öv' + -t-ne determinatív

többsesjel), s a moksában hatos mássalhangzókapcsolatra is akad példa.

Szóvégen a p, b, g; f, ɣ; c igen ritkán, csak a legfiatalabb jövevénytiszavakban jelentkeznek. A b-re és g-re, valamint a mássalhangzókapcsolatra végződő orosz kölcsönszavak a mordvinban a hanggal egészülnek ki; vö. E stolba 'oszlop', luga 'rét', teatra 'színház'. A többtagú szavak végén az erza irodalmi nyelvben gyakran zöngés mássalhangzó áll, a nyelvjárásokban pedig annak zöngétlen párja; pl. tarvaz, nyj. tarvas 'sarló', rivez, nyj. riveš 'róka', tarad, nyj. tarat 'ág'. A szóvégi mássalhangzókapcsolatok sem ritkák a mordvinban: a kéttagúakra az említett forrás (Rédei 1984) 12-féle, a három tagúakra 9-féle kapcsolódási lehetőséget sorol fel, szabad és kötött morféma-k találkozásokkor pedig négytagú mássalhangzókapcsolatra is akadhatunk a szóvégen. Példák: E koms '20', kanšt 'kender', alkst 'ágyak' (alks 'ágy' + -t többsesjel).

3. A mássalhangzók hangértéke

A mordvin mássalhangzók (az alapbetűk) hangértéke megegyezik a megfelelő magyar betűkével. Mindez az erza jésített konsonánsok kiejtésére is vonatkozik; a moksa palatalizált mássalhangzók azonban kevésbé lágyak, mint a magyarban. A ɣ spiráns hangértéke orosz mintájáéval egyezik; vö. még: német acht '8'. Az allofónok közül az ŋ a magyar ing, inkább szavak – hasonló hangkörnyezetben fellépő – nazálisával megegyezően ejtendő.

A mordvin magánhangzó-fonémák és -allofónok

Az erza irodalmi nyelvben és az erza nyelvjárások többségében öt rövid magánhangzó-fonéma található:

hangrend nyelvállás	veláris	középen képzett	palatális
zárt	<u>u</u>		<u>i</u>
középzárt	<u>o</u>		<u>e</u>
nyílt		<u>a</u>	

Az u és az o hangszíne független a környezettől, az i és az e ejtésmódját azonban az őket megelőző mássalhangzók szabályozzák: palatalizált mássalhangzó után palatálisan ([i], [e]), kemény mássalhangzó után pedig veláris allofónjukkal ([i], [e]) ejtendők. A magánhangzók veláris volta fonematikus lejegyzésben jelöletlen, de az előttük álló mássalhangzó palatalizálatlansága egyértelműen utal rá; vö. E sin 'ők', sen 'kék', illetőleg sinde 'összetör', senks 'gém <madár>'. Az a fonémának palatalizált mássalhangzók között elől képzett [ä] allofónja van; pl. E a erävi [ajerävi] 'nem szabad'.

A moksa hatásnak kitett erza nyelvjárásokban az ä és a redukált ə hangnak is lehet fonémaértéke. A moksa irodalmi nyelv hat teljes (u, o, a; i, e, ä) és egy redukált (ə) magánhangzó-fonémát tartalmaz.

A mordvinban nincsenek diftongusok.

Az ősmordvin kor kései szakaszában az első szótagban u, o, a; i, e, ä, valamint redukált ə, ə vokálisokkal számolhatunk (vö. Bereczki 1988. 319, 321), de a korábbi szakaszban az ü-nek a megléte is teljes bizonyos-

sággal föltehető. Nem első szótagi hangsúly esetén az ősmordvin korban ə, illetve ə redukált vokális keletkezett az u, illetőleg az ü, i teljes hangzók helyén, amely redukáltak később a leggyakrabban eltűntek a mordvinban; vö. E M skal 'tehén' < *əska·l < *uska·l, kši 'kenyér' < *kərza· < *kürsä·. Az ősmordvin nem első szótagi redukált magánhangzók helyén az erza irodalmi nyelvben rendszerint teljes hangok (o, e) állnak; pl. E jožo 'bőr' < *jožə < *južə, kelme 'hideg' < *kelmə < *kilmə. Második és további szótagokban, hangsúlytalan helyzetben a moksa redukált magánhangzó-fonéma bármelyik korábbi teljes hangzóból kialakulhatott.

1. A magánhangzók korrelációja

Az erza irodalmi nyelvben a képzésmód szerint egységesen teljes, rövid magánhangzók a) a képzés helye, b) a nyílásfok, c) az ajakműködés szerint mutatnak szembenállást. A képzés helye szerint veláris (u, o), középen képzett (a) és palatális (i, e), a nyílásfok szerint zárt (u, i), középzárt (o, e) és nyílt (a), az ajakműködés szerint pedig ajakkerekítéses (u, o) és ajakréses (i, e, a) vokálisokat különböztetünk meg.

2. A magánhangzók disztribúciója

Szókezdőként és a szó belsejében valamennyi magánhangzó fellelhető, az erza irodalmi nyelvben abszolút szóvégen azonban az u eredeti szavakban nem állhat, az i pedig csak toldalékokban fordulhat elő. A felső nyelvválású u és i szóbelseji helyzetben is csak az első szótagban gyakori. Példák: E azoro 'úr', in'zej

'málna', tele 'tél', kuvaka 'hosszú'; E moł-i 'ő megy', srazu 'azonnal' (< orosz). Ami a vokálisfrekvenciát illeti, a minden helyzetben korlátozás nélkül előforduló o, e és a a leggyakoribb magánhangzó-fonémák (vö. Veenker 1981. 46). Magánhangzókapcsolat a régi elemekben ritka, de vokális kiesésének eredményeképpen olykor regisztrálható; vö. pl. E raužo (< ravužo) 'fekete'; vö. még: E neušto 'nemde' (< orosz).

3. A magánhangzók hangértéke

Az erza-mordvin magánhangzók hangértéke (hangszíne) megegyezik a magyar u, o, i, nyj. középzárt é, illetőleg nyj. illabiális ä hangokéval.

M o r f o n o l ó g i a

A morféma fonológiai szerkezete

A mordvin szabad (lexikális) morféma fonológiai felépítése szerint legalább 18 névszói és 13 igei természetű morfématípus, a kötött (grammatikai) morféma szerkezetét tekintve pedig 5 névszói és 11 igei morfématípus különíthető el néhány erza-mordvin szövegmutatványban, és a moksa lényegében ugyanezt a képet mutatja (vö. Keresztes 1990. 30–31). A legjellemzőbb erza morfématípusok D. V. Cigankin alapján a következők: V, VC, VCC, CV és CVC (Cigankin 1991. 15–21). Szemléltetésül álljanak itt a magánhangzó kezdetű névszói szabad és a mássalhangzó kezdetű igei kötött morféma fő szerkezeti típusai egy-egy példával megvilágítva: E ej 'jég' (VC),

ašo 'fehér' (VCV), oázaz 'veréb' (VCVC), užéré 'fejsze' (VCVCV), ekše 'hűvös' (VCCV), írdés 'borda' (VCCVC), ejkakš 'gyermek' (VCCVCC), ukštor 'juharfa' (VCCCVCC);
 E -k VxSg2Imp (C), -do VxPl2Imp (CV), -zt VxPl3Opt (CC),
 -nek VxPlPraet 1 (CVC), -vto- SxVDev (CCV), -zeve-
 SxVDev (CVCV), -sink VxPl2PräsInd/Det: Obj3 (CVCC),
 -kšno- SxVDev (CCCV).

Morfonológiai alternációk

A mordvin nyelv rendkívül gazdag morfonológiai alternációkban. Az ide kapcsolódó szakirodalom alapján (vö. Cigankin 1980. 31-43; Rédei 1984. 225-229; Keresztes 1990. 31-37) az itt csak igen vázlatosan tárgyalandó kérdések részletei is tanulmányozhatók.

1. Tővariánsok

Az igéknek és rendszerint a névszóknek is van mind magán-, mind pedig mássalhangzós tővariánsuk, és ezekhez – meghatározott szabályok szerint – egyaránt járulhatnak toldalékok (vö. Nagykin 1981; Mészáros 1986).

A tőhasználat egyfelől függhet a tőtípustól, azaz – elsősorban az igeragozásban – az egyik tőtípusban a magánhangzós, a másikban a mássalhangzós tőváltozathoz kapcsolódhat ugyanaz a toldalék, a dentális, palatális vagy palatoveláris explozíva + középső nyelvállású vokális kapcsolatára végződő névszókban pedig a tőhangzó kiesésével a mássalhangzós tőváltozathoz jó néhány esetrag előtt, és előfordul az egész utolsó szótag, főleg a -mo/-me szeg-

mentum elíziója is. Példák: a) jarsa 'eszik' : VxSg3Pret 1 jarsa-s; śime 'iszik' : śim-s, de: ašte 'található' : ašte-s; vano 'néz' : van-s, de: udo 'alszik' : udo-s; b) pando 'hegy' : Iness pand-so, Elat pand-sto, Illat pand-s, NomPl pand-t; piłge 'láb' : piłg-se : piłg-ste : piłg-s : piłg-t; c) kodamo 'milyen' : NomPl koda-t; śelme 'szem' : śel(m)-t (vö. még: śel-veđ 'könny', tkp. 'szemvíz').

A tőhangzó meglétét, illetőleg hiányát másfelől a toldalék típusa is meghatározhatja, ti. egyes toldalékok (vö. pl. Vx3SgPraesInd) mindig a mássalhangzós tőhöz, mások (vö. pl. CxGen-AccIndet) pedig a magánhangzós tőhöz – mássalhangzóra végződő szótári alak esetén az ehhez járuló előhangzóhoz – kapcsolódnak. Példák: jarsa : jars-i, śime : śim-i, ašte : ašt-i, vano : van-i, udo : ud-i; moda 'föld' : moda-ń, piče 'erdeifenyő' : piče-ń, oś 'város' : oś-o-ń, viř 'erdő' : viř-e-ń.

2. Toldalékvariánsok

A szabad morféma hangrendjétől, tővégi magánhangzójának kemény vagy lágy voltától függően a toldalékokban veláris és palatális vokálisok, illetőleg kemény és palatalizált konsonánsok szembenállása a leggyakoribb; vö. moda-so, de: piče-se Iness, oś-t, de: viř-t NomPl. A tővéghangzótól függve, progresszív asszimiláció eredményeképpen – például a névszók ablativusában – előfordul a toldalékoknak zöngés és zöngétlen variánsa is, sőt a prolativusban emellett

explozíva-spiráns oppozíció is megfigyelhető; vö. moda-do és vir'-de, de: oš-to; vir'-ga és oš-ka, de: moda-va, piče-va.

3. Sandhi-jelenségek

A mordvinban gazdagon adatolható a külső sandhi (szabad morféma határán) és a belső sandhi (kötött morféma, illetve szabad és kötött morféma határán) egyaránt. Az erza irodalmi nyelvi ortográfia ezeket a többnyire – regresszív vagy progresszív – asszimilációs jelenségeket igen gyakran nem jelöli.

A regresszív asszimiláció belső sandhiként lép fel, és ennek eredményeképpen a zöngés explozívak és szibilánsok az őket követő zöngétlen mássalhangzó hatására, részleges hasonulással jó néhány függőeset ragja, a többesjel, több névszó- és igeképző előtt zöngétlenül ejtődnek; pl. keď 'kéz' : Iness keď-se [ketse] : Elat keď-ste [ketste] : Illat keď-s [ket's] : Translat keď-ks [ketks], SxNDen-nel keď-ks [ketks] 'karkötő'; vaz 'borjú' : NomPl vaz-t [vast]; kando 'visz' : nyj. kant-st [kanct] 'teher'; čalga 'rátapos' : čalkše 'ua.'; stb. A mindig zöngés nazálisok helyett a hasonulás következtében a -t/-ť többesjel előtt a képzés helye szerint nekik megfelelő zöngétlen explozívak is fellelhetnek; pl. san 'ín' : sant ~ satt, nyj. sat, lomań 'ember' : lomańt ~ lomaťt, nyj. lomať.

Zöngés és zöngétlen mássalhangzónak a morfémahatáron történő találkozásakor gyakran progresszív asszimiláció is jelentkezhethet, külső és belső sandhiként

egyaránt. Például: vajgeľ 'hang' (val 'szó' + kel 'nyelv'), tolbańda 'tábortűz' (tol 'tűz' + pańda 'ágyás'), norovžorč 'pacsirta' (norov 'gabona' + šorč 'egyfajta madár'), tovžuro 'gabona' (tov 'vetőmag' + šuro 'gabonamag'); moľ-tano [moľdano] Vx1PlPraes (moľe- 'megy'), čav-tan [čavdan] Vx1SgPraes/Det: Obj Sg2 (čavo- 'üt').

4. Hangrend és illeszkedés

Az ősi gyökerű hangrendi szabályszerűség a nem első szótagi magánhangzóknek, az illeszkedés pedig a toldalékok magánhangzóinak a hangszínét szabja meg.

A mordvin szókészlet ősi rétege mély és magas hangrendű (több mint 80 %-ban), illetőleg vegyes hangrendű (közel 20 %-ban) szavakat tartalmaz. A jövevényszavakban, onomatopoeitikus elemekben a vegyes hangrendű szavak számaránya természetesen magasabb. Például: jakšamo 'hideg', kičkeré 'görbe', ankšema 'lék', čelkovoј 'rubel', počerđe- 'csepeg'.

A moksa toldalékok úgyszólván kivétel nélkül egyalakúak (kivételképpen csak egy-két alsó, illetve felső nyelvállású vokális oppozícióját tükrözik), az erza irodalmi nyelvben azonban meghaladja a húszat is (vö. Cx: Iness, Elat, Ablat, Abess; Px Sg3, Pl1; VxPl2ImpIndet, VxSg3Opt/Det: Obj Sg3, továbbá névszó-, ige- és igenévképzőkben) a többalakú toldalékok száma (vö. Zaicz 1993. 430–431). E többalakú toldalékok magánhangzói rendszerint a tő utolsó magánhangzójához hasonulnak, a toldalékok vokálisának

veláris vagy palatális volta ezért elsősorban a tővégi, illetőleg az utolsó szótagi magánhangzó minőségétől függ. A gyakoribb erza kétalakú toldalékoknak túlnyomó többsége középső nyelvéllésű o ~ e illeszkedésre utal. Például: kudo 'ház' : Iness kudo-so, de: piré 'kert' : piré-se; tol 'tűz' : Illat + PxSg3 tol-oz-onzo, de: kel' 'nyelv' : kel'-ez-enze.

A finnugor eredetű magánhangzó-illeszkedés megomlása a kései ősmordvin korban kezdődhetett meg, de az illeszkedésnek föltehető szóelhatároló, majd szótag-elhatároló funkciója miatt az erzában ez a folyamat egy bizonyos fokon megállapodott. A palatalizáció elterjedése, a velarizált vokálisok létrejötte stb. azt eredményezték, hogy ma az erzában megfigyelhető a szóilleszkedés mellett a szótagilleszkedés is, amelynek során már nem az első szótagi vokálisnak, hanem a szó belsőjében álló mássalhangzó kemény vagy palatalizált voltának van meghatározó szerepe. Így az olyan toldalékokban, amelyek a magánhangzók szempontjából egyalakúak, egyértelműen kimutatható egy egészen sajátos, másodlagos mordvin mássalhangzó-harmónia. Vö. pl. a) veláris szavakban: kal 'hal' : Dat kal-neń, NomPl kal-t, de: kal' 'fűzfa' : kaľneń : kaľ-t; b) palatális szavakban: piks 'kötél' : piks-neń : piks-t, de: vir' 'erdő' : vir'-neń : vir'-t.

Hangsúly

Az erza-mordvinra a szabad szóhangsúly jellemző, azaz – érzelmi hangsúllyal – pl. a varakántén 'a varjúnak' vagy a simemazo 'ivása' bármely szótagja kiemelhető, és valamennyi nem hangsúlyos szótag is tisztán, tagoltan ejtendő. Az összetett szavak elő- és utótagjának egyaránt az első szótagja hangsúlyos (vö. kiléjbulo 'nyírfaliget', poté-lovso 'anyatej' stb.), és az erza társalgási nyelvben igen gyakran az első szótag hangsúlyos az egyszerű szavakban is. A moksa – első szótagi nem-redukált vokális esetén – következetesen az első szótagot hangsúlyozza (a mordvin hangsúlyviszonyokról l. Paasonen 1903. 114–119). A legújabb (orosz) jövevényszavakban az erza és a moksa szóhangsúly egyaránt az átadó nyelvi hangsúlyviszonyokat tükrözi.

Ami a hangmagasságot illeti, a mordvinok – első sorban a mordvin nők – magasabb hangfekvésben beszélnek a magyaroknál (az erza-mordvin F. P. Markov véleményét közli: Vértes O. A. 1980. 176).

A MORDVIN FONÉMIK SZÓRVÁNYOS VÁLTOZÁSAI:
BETOLDÁSOK, HANGÁTVETÉS ÉS HANGHELYETTESÍTÉS

A mordvin fonológia és morfológia alapjait ismertető fejezetben a leggyakoribb mordvin sandhi-jelenségek említésekor szó esett már a regresszív és a progresszív asszimilációról. A mordvinban emellett morfémahatáron számos példája van a zöngétlenedésnek, az igazodásnak és az összeolvadásnak. (Vö. a legújabb szakirodalomból: Rédei 1984. 226–227; Keresztes 1990. 34–36; Poljakov 1993. 118–122.) Közülük a zöngétlenedés mindig hátraható, s – legalábbis az erzában – lehet részleges és teljes is; vö. E kunda 'fog' : kunt-ŕe 'fogdos'; E keď 'kéz' : keď-t [keťt] 'kezek', keď-teme [keťteme] 'kéz nélkül (Abessivus)' és 'kezetlen'. A mordvinban az igazodás is regresszív; vö. pl. E, M kund-šť [kuńťt] 'ők fogtak'. Az összeolvadás végül szabályszerűen lép fel a dentális zárhangok (t, t, d, d) és a három szibiláns (s, š, ś) között, és ennek eredményeként a morfémahatáron affrikáta (c, č, ć) jelentkezik; vö. pl. E, M keď-s [kec] (vagy [keť-s]) 'kézbe (Illativus)'.

A felsoroltaknál ritkábban fordulnak elő a mordvinban – a morféma belsejében és két morféma határán is olykor – a következő jelenségek: a mássalhangzók és a magánhangzók kiesése és betoldása, valamint a hangátvetés és a hanghelyettesítés.

A mordvin hangbetoldásoknak, a hangátvetésnek és a hanghelyettesítésnek az áttekintése lesz e fejezet témája. A mordvin mássalhangzók – továbbá érintőlegesen: a magánhangzók – kiesése az értekezés címében foglaltak értelmében a későbbiek során, külön fejezetben majd bővebb kifejtést igényel.

A mássalhangzó-betoldás

"A hangbetoldó stratégia egyaránt, sőt egyszerre is szolgálhatja az artikulációs és a percepciós ökonómia követelményeit, tehát egyaránt lehet simító és erősítő folyamat. Az elsődleges motiváció igen gyakran az artikulációs ökonómia, a percepciós gazdaságosság szintje melléktermék. Eredménye leggyakrabban egy j-szerű mássalhangzó a szomszédos magánhangzók között. A betoldott hang annál erőteljesebb, minél nagyobb az egymás mellé kerülő magánhangzók közötti képzési távolság" (Kassai 1994. 643).

Az erzában a hiátustöltő j irodalmi nyelvi szinten jelentkezik morfémahatáron, a tagadósó és az a, illetőleg e kezdetű ige között; vö. E a-j-avařdan (< a avarařdan) 'nem sírok', a-j-eřavi (< a eřavi) 'nem kell' stb. (Wiedemann 1865. 14; Paasonen 1893/1903. 66–67; Rédei 1984. 227; Keresztes 1990. 36). Wiedemann az erzamordvin nyelvjárásokban (i.h.) – az oroszból is ismert – szóeleji y protézist mutatott ki; vö. E nyj. vorgođe- 'menekül' ~ ir. ny. orgođe- 'ua.' (~ fi. urkene- 'elmegy') [FW [¶]urke-: UEW 805]; E nyj. vinakodka 'poroszkálva haladó ló' ~ ir. ny. inakodka 'ua.' (vö. or. охо-хола 'poroszkálás'). Az észti szerző harmadik példájában szereplő szókezdő y azonban véleményem szerint megőrzött régiség lehet a mordvinban: E nyj. voš 'város' ~ ir. ny. oš 'ua.' (~ zr. vož 'halfogó rekeszték') [U [¶]woča: UEW 577–578].

Az utóbb említett körülmény joggal figyelmeztet arra, hogy a különféle hangalakú lexémák egybevetésekor a betoldás, illetőleg a kiesés ténye rendszerint csak a szó történetének, etimonjának ismeretében állapítható meg megnyugtató módon. (A md. oš alakban ennek megfelelően szóeleji y elíziót teszünk fel.) Mindennek különösen a moksában van jelentősége, mert ebben a nyelvjárás csoportban a mássalhangzók betoldása – illetőleg a szó eredetétől függően: a kiesése – az erzánál gyakrabban fordul elő szóeleji, szóbelseji és szóvégi helyzetben egyaránt, igaz úgyszólván kizárólag dialektális szinten.

A moksa nyelvjárásokban az irodalmi nyelv ä-szókezdetének jä- felelhet meg, amely protetikus j-t tartalmaz; vö. M nyj. jäŷ 'szoknyaalj' ~ ir. ny. äŷ 'ua.' (~ vog. äl 'ua.') [FU ³äl₃: UEW 23]; M nyj. jäldä 'kanca' ~ ir. ny. äldä 'ua.' (~ lp. al'do 'nőstény rénszarvas') [FW ³ält₃: UEW 609]; M nyj. jäštär 'meddő' ~ ir. ny. äštär 'ua.' (~ fi. ahtera 'ua.') [FW ³akšte-r₃: UEW 606]; M nyj. jäžəm 'pad' ~ ir. ny. äžəm 'ua.' (~ fi. asema 'hely, áll(om)ás') [U ³aše-: UEW 18]; vö. még: M nyj. jär 'minden (egyes)' ~ ir. ny. er 'ua.' (< tat. er 'ua.'). A moksa nyj. jä- ~ ir. ny. ä- megfelelés azonban itt is utalhat a nyelvjárási formák ősiségére, azaz az irodalmi nyelvi mássalhangzó-kiesésre; vö. pl. M ir. ny. äj 'jég' ~ nyj. jäj 'ua.' (~ fi. jää; m. jég: 'ua.') [FU ³jäh₃: UEW 93]; M ir. ny. ärkä 'tó' ~ nyj. järkä 'ua.' (~ fi. järvi 'ua.') [FW ³järwä: UEW 633];

M ir. ny. äšä 'hűvös' ~ nyj. jäšä 'ua.' (~ fi. jäähty-
'lehül') [FU *jäksä: UEW 90]; stb.

Szó belsejében az m és l, l' mássalhangzók között mutatkozó moksa nyelvjárási b járulékhang tekinthető a legjellegzetesebbnek; vö. H nyj. jombla 'kicsi' ~ ir. ny. jomla 'ua.' (a szóbelseji b elsődleges voltát valószínűtlenné teszi a moksa szó alakváltozatainak dialektális megoszlása, ill. megterheltsége; vö. Paasonen 1990. 518); M nyj. komblá 'komló' ~ ir. ny. komlá 'ua.' (< csuv. χumla 'ua.');

stb. A moksa irodalmi nyelvi umbrav 'sóska' (~ E nyj. [Wiedemann] umrav 'ua.') b-je egy finn-permi kori (vö. FP *om(p)ra: UEW 718) vagy későbbi – mordvin külön nyelvi átvételként – iráni *ombra <növény-név> alakból eredeztethető, de kevésbé valószínűen másodlagosan is létrejöhetett az említett szavak analógiájára. A szórványosan előforduló további szóbelseji járulékhangok többségükben nazálisok és likvidák (pl. m, n; l, r); vö. M nyj. tombamlanga 'kemence-előtér' ~ ir. ny. tombalanga 'ua.'; M nyj. kuňčka 'valaminek a közepe' ~ ir. ny. kučka 'ua.' (~ E kunška 'ua.' < *kučka); M nyj. kloňč 'hunyócska' ~ ir. ny. konč-konč 'ua.'; M nyj. šurčak 'viszály' ~ ir. ny. šučak, šučma 'ua.' (Juhász-Erdélyi 1961. 18; Azrapkin 1966. 263). Újabb (orosz) jövevényszavakban a magánhangzó-kapcsolatok hangrésének feloldása rendszerint y (olykor b) töltőhanggal történik; vö. M nyj. kakava 'kakaó' ~ ir. ny. kakao 'ua.'; M nyj. kravul 'ór' ~ ir. ny. karaul 'ua.'; H nyj. navuka 'tudomány' ~ ir. ny. nauka 'ua.'; M nyj. radíva 'rádió' ~

ir. ny. radio 'ua.'; vö. még pl. M nyj. pabuk 'pók' ~ ir. ny. pauk 'ua.'. Két mássalhangzó, az s és az r között az orosz kölcsönszavakban t járulékhang figyelhető meg; vö. II nyj. stram 'gyalázat' ~ ir. ny. sram 'ua.'; M nyj. strup 'ledöntés' ~ ir. ny. sруб 'ua.'. Az orosz jövevényekben előfordul mássalhangzó-kapcsolatot követő betoldódás is: M nyj. uspíenijä 'Nagyboldogasszony' ~ ir. ny. uspenijä 'ua.' (Azrapkin 1966. 273; Babuskina 1966. 88).

Szóvégen az n és a t járulékhangok jelentkezése említendő meg. Vö. egyfelől: M kaŕćigan 'héja' ~ E karćigan 'ua.' (< tat. karčija 'ua.');

M nyj. (Paasonen 1992. 809) kočkarga·n 'piszkavas' ~ ir. ny. kočkarga 'ua.' (< or. коцєра 'ua.');

másfelől: M nyj. adräst 'cím' ~ ir. ny. adräs 'ua.'; M nyj. čičäst 'azonnal' ~ ir. ny. šičas 'ua.' (Paasonen 1893/1903. 68–69; Azrapkin 1966. 273). Az utóbbi jelenség, a nazális mássalhangzót követően homorgán zárhang megjelenése a magyarban sem ismeretlen (vö. m. nyj. tulipánt 'tulipán').

Morfémahatáron a moksában is – az erza irodalmi nyelv hiátustöltőjéhez hasonló – j epentézis mutatható ki egyes nyelvjárási összetett szavakban; vö. pl. M nyj. in̄a-j-a·ka 'mostohanóvér' (M in̄ə 'nagy' + M aka 'nővér') (Juhász-Erdélyi 1961. 18).

A magánhangzó-betoldás

A mordvin magánhangzók betoldása bekövetkezhet egy morfémán belül és két morféma határán. Az utóbbi esetben – tövekről, illetőleg toldalékokról lévén itt szó – a problematika részben alaktani természetű (vö. Nádasdy-Siptár 1994. 153).

Epentetikus magánhangzó megjelenhet a szabad morfémák (lexémák) egy bizonyos csoportjában. Ide tartoznak elsősorban az orosz jövevényszavak (kivéve azok legújabb rétegét, amely rendszerint változatlan hangalakban kerül be a mordvinba). A betoldódás nyelvi (fonológiai) oka általában a jólformáltság követelménye, közelebbről a szóeleji, szóbelseji és szóvégi mássalhangzó-torlódások fonotaktika indokolta feloldása. Ez a fonológiai tétel azonban az orosz nyelv által többek között hangtani és szó szerkezeti szempontból régóta rendkívül erősen befolyásolt mordvinra a "kiejthetőség" szem előtt tartásával véleményem szerint aligha értelmezhető. Másképpen megfogalmazva: a többszörös mássalhangzó-kapcsolatok a mordvinban – mint láttuk – a szóban elfoglalt pozíciótól függetlenül, sehol sem akadályai a kérdéses szó megformálásának, kiejtésének.

Ezzel is magyarázható, hogy a szóeleji és a szóbelseji epentézisnek csak 1) kevés, 2) rendszerint csupán nyelvjárási és 3) elsősorban ott is kizárólag a régebbi kölcsönszavakból kimutatható példája van a mordvinban. Ilyenek többek között a következők.

A) Szóeleji kapcsolat feloldására: E nyj. karavat 'ágy'
 ~ ir. ny. krovat 'ua.'; E nyj., M nyj. kiníga 'könyv'
 ~ ir. ny. kníga 'ua.'; E śeroda, nyj. śeréda, śerída
 'szerda' (< or. среда 'ua.');

E nyj. suvaḡa 'leánykérő
 nő' ~ ir. ny. svaḡa 'ua.'; M nyj. tavarok 'túró' (<
 or. тварог 'ua.');

E turba 'cső' (< or. труба 'ua.').

B) Szóbelseji kapcsolat feloldására: E korom, nyj. kořem
 'takarmány, élelem' (< or. корм 'ua.');

M kriľená,
 E nyj. kriľíca 'feljárt' (< or. крьмьцо 'ua.') (vö.
 Cigankin 1961. 321, uő. 1979. 79; Objedkin 1961. 135;
 Davidov 1963. 136; Babuskina 1966. 87; Bijuskin 1968.
 243; Poljakov 1993. 93).

Szövégen, mint ismeretes, a mordvinban – a legújabb orosz jövevényelemektől eltekintve – nem állhat p, b, g, f, χ és c (vö. Rédei 1984. 210; vö. még pl. Jevszevjev 1929/1965³ 27; Erdődi 1968. 204; stb.). Ennélfogva az ezekkel a mássalhangzókkal, majd ezek példájára általában: a mássalhangzóval végződő orosz kölcsönszavak átvételükkor egységesen a toldalékhanggal kerültek be a mordvin szókészletbe. Példák: E, M luga 'mező, rét' (< or. луг 'ua.');

E, M stolba 'oszlop' (< or. столб 'ua.');

E, M kaláca 'kalács' (< or. калач 'ua.');

E nyj., M nyj. stida 'szégyen' (< or. стыд 'ua.');

E, M nyj. žerđa 'rúd' (< or. жердь 'ua.');

E, M nyj. boka 'oldal' (< or. бок 'ua.');

E nyj. bředná 'hálófajta' (< or. бредень 'gyalogháló');

E, M téatra 'színház' (< or. театр 'ua.');

E nyj. kuževa 'kosár' (< or. кузов 'ua.'). (Egyes példákban az orosz genitivusi alak átvétele is lehetséges.)

Az erza irodalmi nyelvben és a nyelvjárásokban szóvégi

-ija betoldása is ismeretes; vö. pl. E koľija 'karó' (< or. кѡ 'ua.'), E ugolija 'szén' (< or. yroľb 'ua.'). E szegmentumok létrejöttének talán magyarázatául szolgálhat – és eszerint azok oka és előzménye lehetett – az or. -tŕ végződésű szavak -ija formában történt erza átvétele: E baďija 'sajtár' (< or. Ђаѡа 'ua.');

E śemija 'család' (< or. cemba 'ua.') (további nyelvjárási példákra vö. Cigankin 1961. 321; Bijuskin 1968. 243; stb.).

Két morféma határán a mordvin szóragozásban és szóképzésben gyakran kötőhangzó mutatkozik a tő és a toldalék között. Ezek fő csoportjait – a szóragozáson belül elkülönítve a névszóragozás és a birtokos személyragozás eseteit – O. Je. Poljakov sorolja fel a legújabb mordvin fonetikai kézikönyvben (Poljakov 1993. 92–93; a korábbi szakirodalomból vö. Ahlqvist 1861. 7–8; Paasonen 1893/1903. 104; vö. még: Keresztes 1990. 32, 52, 54–56, 57–59). Eszerint például – egyet, az esetragozást kiemelve a szerző kategóriái közül – a mordvinban kötőhangzót találunk a genitivusi, az erza lativusi, a moksa dativusi-allativusi és a moksa causativusi toldalékokban; vö. Gen -ń: E vedeń, M vedeń (md. ved 'víz'); Lat E -y: Íejew (E Íej 'folyó'); Dat-Allat M -ńđi: kaləńđi (M kal 'hal'); Caus M -nksə: marənkəsə (M mar 'bogyó; alma').

A hangátvetés

"A metatézisek fő motiváló tényezője a közelebbi és a távolabbi hangkörnyezettel szemben fennálló fiziológiai összeférhetetlenség. Ezen belül a szomszédos helyzetű magánhangzó és mássalhangzó helycseréjét (VC/CV és CV/VC) leggyakrabban a hangkörnyezet váltja ki, míg a szomszédos mássalhangzókéét (C_1C_2/C_2C_1) egymáshoz való viszonyuk. A helycsere leggyakrabban szomszédos szótagok szótagkezdő mássalhangzóit, illetőleg egyazon szótag szótagkezdő és -záró mássalhangzója között megy végbe. A metatézisben érintett mássalhangzók között általában igen szoros artikulációs-akusztikai-percepció viszony mutatható ki: csupán egyetlen megkülönböztető jegyben térnek el egymástól, mint pl. a n és a n^y, de leggyakrabban a r és a l" (Kassai 1994. 645).

A mordvin irodalmi nyelvekben és nyelvjárásokban a hangátvetésnek jelentéktelen szerepe van (vö. pl. Objedkin 1963a.45). A mordvin metatézis szórványosan előforduló eseteit, némely szabályszerűségét H. Paasonen foglalta mindmáig a legrészletesebben össze (Paasonen 1893/1903. 69–71).

Az alábbiakban a 20. századi mordvinisztikai szakirodalom alapján (vö. Jevszjev 1929/1963³. 35–36; Juhász–Erdélyi 1961. 18; Jakuskin 1961. 225; Markov 1961. 39; Objedkin 1961. 136, uő. 1963a.45; Azrapkin 1966. 273; Rédei 1984. 212), nyelvjárás csoportonkénti megoszlásban felsorolom előbb a mássalhangzók effajta cseréjének leggyakoribb, legjellegzetesebb nyelvjárási példáit:

- E nyj. l - n : n - l kulcono- 'hallgat' ~ ir. ny. kunsolo-,
nyj. kuncolo- 'ua.';
- l - j : j - l valgej, valgij 'hang' ~ ir. ny. vajgej
'ua.';
- l - r : r - l kľeńder, kľeńir, kľińdir (~ M nyj. kľāń-
ďar) 'perec' ~ ir. ny. křeńdeľ (~ M
ir. ny. křāńdeľ) 'ua.';
- ń - m : m - ń ńemeľ 'ég' ~ ir. ny. meńeľ 'ua.';
- r - m : m - r krambas 'nyereg' ~ ir. ny. kambraz 'ua.';
- M nyj. k - χ : χ - k karaxtar 'jellem' ~ ir. ny. χaraktar
'ua.';
- l - m : m - l jolma 'kicsi' ~ ir. ny. jomla 'ua.';
- l - r : r - l ľavarver 'revolver' ~ ir. ny. řavalver
'ua.';
- r - l : l - r rəbalatorijä 'laboratórium' ~ ir. ny.
laboratorijä 'ua.';
- s - š : š - s saša 'műút' ~ ir. ny. šásše 'ua.'.

Az irodalmi nyelvi lexémák egybevetése során olykor a konzonánsok és a vokálisok helycseréjére idézhetünk példákat: E ľija 'más(ik)' ~ M ilä 'ua.'; E promo 'bögöly' ~ M purəm 'ua.'; E troks 'keresztül; keresztgerenda' ~ M turks 'ua.'; E vigińe 'szövőborda' ~ M evgań 'ua.'; stb. (forrásként vö. pl. Paasonen kresztomátiájának szójegyzékét: Paasonen 1909/1953². 58-155). Itt említhető még meg az erza irodalmi nyelv összetételeinek egy – alig néhány tagból álló – csoportja; vö. pl. E koškse 'kétszersült' (< koške 'száraz' + kše 'kenyér'), roškse 'rozskenyér' (< roz 'rozs' + kše 'kenyér') (idézi: Jevszevjev 1929/1963³. 36).

A hanghelyettesítés

A hanghelyettesítés elszigetelt, ma csak a mássalhangzók körében, orosz jövevényszavakban és szinte kizárólag nyelvjárási szinten észlelhető hangtani jelenség. Elsősorban azokból az erza és moksa dialektusokból mutatható ki, amelyekben az újabb kölcsönszavak révén az irodalmi nyelvekben meghonosodott χ, illetőleg f fonémák ismeretlenek, olykor azonban más mássalhangzó-fonémák helyettesítése is megfigyelhető.

Már előljáróban hangsúlyozandó, hogy a hanghelyettesítések megállapításakor óvatosan, körültekintően kell eljárnunk. Többek között azért – joggal figyelmeztet e körülményre Juhász Jenő (vö. Juhász-Erdélyi 1961. 18) –, mert ezeknek a hangátvételtől, illetve a hangfejlődéstől való megbízható elkülönítése csak a mordvinokkal szomszédos orosz nyelvjárások hangrendszerének és hangtörténetének ismeretében történhet meg.

A χ helyettesítésére a szóban elfoglalt pozíciójától függetlenül vannak példák mind az erza, mind pedig a moksa nyelvjárásokból:

or. χ > md. nyj. (E, M) k–: E kitroj 'ravasz' < or. хитрый
'ua.';

M kaók 'görény' < or. хорёк
'ua.';

-χ > nyj. (E) -k–: E sakar 'cukor' < or. сахар 'ua.';

(M) -f–: M plafa 'hasáb' < or. плада 'ua.';

-χ > nyj. (E) -k–: E ozduk 'levegő' < or. воздух 'ua.';

(M) -f–: M tuf 'lélek' < or. дух 'ua.'.

(Juhász-Erdélyi 1961. 18-19; Objedkin 1963c. 13; Azrapkin 1966. 271; Jermuskin 1966. 332; Rédei 1984. 209).

Az említett példasorban feltűnő, hogy a moksa dialektusokban az egyik idegen fonémát (χ) szóbelseji és szóvégi helyzetben egy ugyancsak fiatal, pl. az erzában csak orosz jövevényszavakból és hangutánzó-hangfestő elemekből kimutatható mássalhangzó-fonémával ($\underline{f}$) is helyettesíthetik. Az or. $\chi\beta$ -hangkapcsolat fejleményeként $\underline{f}$ jelentkezhethet egyes moksa nyelvjárásokban szókezdő helyzetben is; vö. M nyj. fata- 'megfog' ($\sim$ E nyj. kvata- 'ua.') < or. хватит 'ua.' (Juhász-Erdélyi 1961. 19; Rédei 1984. 213). Ezzel szemben – akárcsak az or. χ esetében – szókezdő moksa nyelvjárási $\underline{k}$ figyelhető meg például a χp -kezdetű orosz szavak mordvin adaptációjában; vö. M nyj. kramoj 'sánta' < or. хромой 'ua.' (Azrapkin 1966. 271).

Mintegy ellenpéldaként, a szóeleji és szóbelseji orosz $\underline{k}$ meglepő moksa dialektális χ megfelelésének is van nyoma; vö. M nyj. χalyos 'kolhoz' < or. колхоз 'ua.', M nyj. toxtar 'doktor' < or. доктор 'ua.' (Azrapkin 1966. 272). Első példánk szókezdő mássalhangzója a második szótagi χ hasonító hatásának eredménye lehet; a második szóbelseji χ -ja nehezen magyarázható (noha a problémát nem oldja meg, itt egy szóbelseji $-\chi\tau$ -t tartalmazó orosz lexéma átvétele sem zárható ki).

A moksa változatlanul átveszi az or. φ fonémát, az erza nyelvjárások egy részében azonban harghelyettesítés mutatkozik szóeleji, szóbelseji és szóvégi helyzetben egyaránt:

or. φ - > md. nyj. $\begin{cases} \underline{k}-: \\ \underline{\chi}-: \end{cases}$ E konar ~ χonar 'lámpa' < or. фонарь 'ua.';

$\begin{cases} \underline{kv}-: \\ \underline{\chi v}-: \end{cases}$ E kvedan ~ χveda 'Pegya' < or. Педя 'ua.';

$-\varphi$ > $\begin{cases} -\underline{k}-: \\ -\underline{\chi}-: \\ -\underline{kv}-: \end{cases}$ E kuk(v)ajka ~ kuχajka 'pufajka' < or. куфайка 'ua.';

$-\varphi$ > $-\underline{k}$: E tork 'tőzeg' < or. торф 'ua.'.

(Objedkin 1963a. 13; Jermuskin 1966. 332–333; Erdődi 1968. 203; Rédei 1984. 209).

Az egyik erza nyelvjárás (Kelgyusevo) az orosz φ -et ritkábban p -vel helyettesíti: E nyj. šarpo 'sál' < or. шарф 'ua.'; vö. még: E nyj. plag 'zászló' < or. флаг 'ua.' (vö. Jermuskin 1966. 332–333).

A χ és az $\underline{f}$ mellett szórványosan más – az adott mordvin dialektusból hiányzó – fonémák helyettesítése is regisztrálható. Az imént említett kelgyusevói erza nyelvjárásban például az ott ismeretlen $\underline{c}$ fonéma helyett $\underline{\check{c}}$ áll: E nyj. čar 'cár' < or. царь 'ua.', uľiča 'utca' < or. улица 'ua.', kriľeč 'feljárat' < or. крыльцо, or. nyj. крыльц 'ua.' (vö. Jermuskin 1966. 340–341).

A HANGKIESÉS A MORDVINBAN

A MAGÁNHANGZÓ-KIESÉS PROBLEMATIKÁJA

A vokálisok kiesése elsősorban morfémahatáron következhet be a mordvinban. O. Je. Poljakov legújabb osztályozását (Poljakov 1993. 92) egy kissé módosítva és vázlatpontokba sűrítve két morféma találkozásakor a mordvin magánhangzóknak a következő típusú elíziót tekinthetjük a legjellegzetesebbeknek. Vokális eshet ki a morfémahatáron

1) a névragozásban, az E -go, -ko, -do, -de, -ge, -te, M -ga, -ka, ^(-da)-de, -gä, -tä végű névszókban a) a többesszám-jel előtt, pl. E kurgo, M kurga 'száj': Pl kurk-t (vö. még: Paasonen 1893/1903. 104; Jevszevjev 1929/1963³. 33; Bubrih 1953. 13; Juhász-Erdélyi 1961. 13; Cigankin 1970. 56, uő. 1979. 72-73; Rédei 1984. 225-226); b) esetragok előtt (E, M Iness, Elat, Illat, M Abl, Abess), pl. E latko, M lotka 'árok' : Iness E latk-so, M latk-sa (vö. még: Ahlqvist 1861. 6; Paasonen 1893/1903. 104; Bubrih 1953. 13, 181; Cigankin 1970. 57, uő. 1979. 71-72; Rédei 1984. 225-226);

2) az igeragozásban a) az indeterminatív ragozás felszólító módjában, pl. E vano-, M vanə- 'néz' : 3g2ImpIndet E van-t, M vat (vö. még: Cigankin 1970. 57; – a kijelentő mód jelen idejében: Cigankin 1979. 73, múlt idejében: uő. 1970. 57); b) a determinatív ragozás kijelentő módjában, pl. E vansto-, M vanftə- 'vigyáz' : 3g3Pret1Det-ObjPl3 E vanst-inže, -Obj3g2 M vanft-anže (vö. még: Bubrih 1953. 13-14; Cigankin 1979. 71);

3) a névszóképzésben, pl. a -ks deverbális főnévképző előtt: E seréde-, M säräde- 'beteg(eskedik)' : E serét-ks, M särät-ks 'kelés' (a határozószók képzésében vö. Cigankin 1979. 71);

4) az igeképzésben elsősorban a gyakorító képzők előtt:
E, M mora- 'énekel' : E, M mor-še- frequ. (vö. még: Paasonen 1893/1903. 104-105; Juhász-Erdélyi 1961. 12-13; Cigankin 1970. 57);

5) szóösszetételekben, pl. az összetett számnevekben:
E kodgemen', M kodgemən' '16' ← E, M kota '6' + E kemen', M kemən' '10' (vö. még: Juhász-Erdélyi 1961. 11; Cigankin 1979. 70-71); végül

6) két szó határán is, a gyors beszéd eredményeképpen,
az elsőnek szóvégi vokálisa: E čuvt alov, M šuft alu 'fa alá'
← E čuvto + alov, M šuftə + alu (vö. még: Cigankin 1979. 71; Rédei 1984. 227; Keresztes 1990. 36).

A mordvin nyelvjárásokban igen gyakori – különösen két szabad morféma találkozásakor – a magánhangzó-elízió; vö. pl.
a) az erza dialektusokra vonatkozóan: Cigankin 1961. 320-321; Jakuskin 1961. 214-215, 216; Objedkin 1961. 112-113, 135-136, uő. 1963a. 44-45, uő. 1963b. 246, uő. 1963c. 9; Davidov 1963. 134-135; Bijuskin 1968. 241-242, vö. még: 251; Jermuskin 1968. 323-325; b) a moksa dialektusokra vonatkozóan: Gyevajev 1963. 284-289; Azrapkin 1966. 256, 268-269; Babuskina 1966. 49-52; Lomakina 1966. 308-311.

A magánhangzó-kieséssel kapcsolatban a hangsúlynak is van szerepe (vö. pl. Bubrih 1953. 36-38; Feoktyisztov 1966. 203).

A következőkben a lexémák belsejében és végén bekövetkezett vokális-kiesést vizsgálom meg Keresztes László 557 szócikkből álló szótörténeti és etimológiai jegyzékének (vö. Keresztes 1986) anyaga alapján. Rövid áttekintésemet indokolhatja az a tény, hogy a szabad morfémákkal kapcsolatos magánhangzó-elízió tanulmányozása igen elhanyagolt terület (vö. mégis: Paasonen 1893/1903. 103).

Az említett 557 szavas korpusz rendkívül érdekes megfigyelésekre, illetve következtetésekre ad alkalmat. Elemzésem eredményeit ehelyütt csak vázlatosan, pontokba szedve közlöm.

1) A mordvin nyelvtörténet folyamán feltűnően gyakran: 219 szóban, vagyis a szócanyag 39,32 %-ában mutatható ki magánhangzó-kiesés.

2) A kiesések túlnyomó többsége – 154 esetben (70,32 %) – szóvégi lekopás eredménye. Közülük 70 hozható kapcsolatba az ómordvin, 50 az ősmordvin és 34 az előmordvin korral. Szóbelseji elízióval 61 ízben találkoztam (ómd.: 38; ősmd.: 20; előmd.: 3). A korpuszban szóeleji vokális mindössze a következő négy szóban enyészett el, legalábbis nyelvjárási szinten (ómd.: 3, ősmd.: 1): E, M skal 'tehén' < ősmd. *askal; M urázi ~ E R. (Wied.) ruzej 'ártány' < ómd. *urás; E udalo ~ M ftala 'hátsó' < ómd. *uda- ~ *evta-; E vejke ~ M nyj. ifkä, R. (Wit.) uke, ir. ny. fkä 'l' < ómd. *vajkä.

3) A magánhangzó-kiesések közül 111 (50,68 %) az ómordvin, 71 (32,42 %) az ősmordvin, 37 (16,89 %) pedig az előmordvin kori – vokálist tartalmazó – alakkal a mait (későbbi) egybevetve regisztrálható.

4) Ami a lexikális morféma fonológiai felépítését (fonotaktikáját) illeti, az azonos – vagy azonos is – az erzában és a moksában a mait az ómordvin kori alakkal összehasonlítva 46 (az ómordvin kori elemek 41,44 %-a), az ősmordvin korival 54 (76,06 %), az előmordvin korival pedig 29 lexémában (78,38 %). A szóalak ezek szerint elsősorban az ómordvin kortól kezdődően változhatott jelentősebb mértékben.

5) A tövégi lekopás szempontjából tanulságos a mással- hangzó-végződés kikövetkeztetett szóelemek rövid számbavétele. A személyes névmásoknak, valamint 15 főnévnek a rekon-

struált alakja arra utalhat, hogy a tövégi vokális lekopása elsősorban az ősmordvin korban következett be. Az említett főnevek között egyébként hét ősi (finn-volgai, finn-permi, finn-ugor, uráli kori) szó – E čovar, M šovar 'mozsár'; E rivež 'róka'; E šeděj, M šedi 'szív'; E šovoň, M šovaň 'agyag'; M urazi 'ártány'; E uroz, M uraz 'árva'; E venč, M venč 'csónak' –, ugyancsak hét (többségében iráni, illetőleg balti) jövevényszó – E kaňšt, M kaňf 'kender'; E paz, M pavaz 'Isten'; E pursuz, M puRc 'malac'; E, M rož 'rozs' [finn-permi kori átvétel is lehet]; E simeň, M šimeň 'gyökér; törzs'; E tožah, M tožán '1000'; E vergiz, M vargaz 'farkas' –, egy pedig hangutánzó szó: E čirkun 'szöcske'.

A szóban forgó szótörténeti és etimológiai jegyzék alapján többek között nyomon követhető még az is, hogy a hangkiesés mellett legalább 15 esetben szótagkiesés is bekövetkezett: érdekesnek ígérkezhet tehát – egy másik alkalommal – a szó hangtestének, a szótagszám alakulásának (a szótagszám történeti változásának, területi megoszlásának) a vizsgálata. Bizonyos következtetéseket lehet levonni továbbá a tövégi lekopások legújabb, nyelvjárási rétegével kapcsolatban is (17 példát számláltam össze erre a korpuszban), illetőleg arra vonatkozóan, hogy melyik mordvin nyelvjáráscsoportban történt meg a hangkiesés, így ezek közt például az erza magánhangzós : moksa – másodlagosan – magánhangzó-hiányos szóvéget illetően. A moksában a redukált vokális jelöltsége, illetve jelöletlensége emellett még helyesírási kérdést is érint.

A fentiek alapján a magánhangzók kiesésének tüzetes történeti áttekintése az elvégzendő: a mordvin történeti fonológia számára eredménnyel kecsegtető feladatok közé tartozik.

Keresztes szójegyzékét figyelembe véve a magánhangzó-kiesésnek nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk a mordvin nyelv történetében, mint a mássalhangzók elíziójának.

A MÁSSALHANGZÓ-KIESÉS VIZSGÁLATÁHOZ ELŐLJÁRÓBAN

Az értekezés bevezetésében ismertettem a mordvin fonológia és morfonológia általam legfontosabbaknak ítélt szakirodalmi forrásait. Ezek körében a mordvin mássalhangzók kiesése szempontjából is H. Paasonen monográfiája tekinthető alapforrásomnak (Paasonen 1893/1903; főleg: 16, 37, 40–44, 52–64, 68–69). Egyes irodalmi nyelvi, illetve részben nyelvjárási elíziós jelenségekkel kapcsolatban elsősorban még a következő dolgozatokra, azoknak is mindenekelőtt az alábbi oldalakon taglalt megállapításaira, példaanyagára támaszkodhattam: Ahlqvist 1861. 10–11; Wiedemann 1865. 13; Budenz 1876. 21, 22; Jevszevjev 1929/1963³. 34–35; Bubrih 1953. 21, 30, 33; Juhász–Erdélyi 1961. 17–18; Koljagyonkov 1963. 422; Erdődi 1968., elszórtan; Cigankin 1970. 66, uő. 1979. 103–105; Gjevajev 1970. 44–45, uő. 1980. 43; Feoktyisztov 1975. 284; Mujanžina–Aasmäe 1980. 26; Rédei 1984. 225–226; Keresztes 1987. 182–183, 202–203, uő. 1990. 36; Poljakov 1993. 122. A mordvin nyelvészeti sorozatokban – OMD, VoprMdJa., Zap. – további több mint egy tucatnyi nyelvjárásleírással kapcsolatosan értékes nyelvi anyagot kaphattam a mássalhangzó-kiesésre is (e munkák felsorolását l. a bibliográfiában). Egyébként úgyszólván valamennyi nyelvjárási forrásmunkát illetően elmondható, hogy elízióra utaló szócanyagot bennük nemcsak a megfelelő cím, alcím alatt, hanem olykor – elszórtan – másutt is találhatunk.

Dolgozatomban a mordvin mássalhangzó-kiesés vizsgálatakor anyagomat a képzésmód szerint rendezve közlöm. Ennek megfelelően először a zárhangokat (dentálisok, majd – gyakorisági sorrend szerint – k, g, b) tárgyalom. Őket követik a nazálisok (m; n, n';

ŋ) és a spiránsok (a v, j; ezután a szibilánsok: s, ś; š). A disszertáció az affrikáták és a likvidák szcérványos kiesésének dokumentálásával zárul.

A mássalhangzó-kiesés vizsgálatakor – elsősorban a v és a j réshangok, továbbá például a b zárhang, a š réshang és az ŋ esetében – igen régen bekövetkezett elíziós jelenségekkel is találkozhatunk. Ezek tárgyalása során a dolgozat a mai erza-moksa nyelvjárási különbségekből kiindulva, azoktól időben visszafelé haladva eljuthat az ómordvin, az ősmordvin, sőt az előmordvin korig (a korszakolásra és e korok föltehető időhatárraira l. Keresztes 1987. 38, 42, 45), s a szóanyag rekonstrukciójakor még korábbi – finn-volgai, finn-permi, finnugor, uráli – nyelvállapotokkal szembesíti anyagát. A kikövetkeztetett ősi mordvin alakokat rendszerint Keresztes László etimológiai szójegyzéke alapján idézem (Keresztes 1986), de gyakran az uráli etimológiai szótár (UEW) rekonstruált alapalakját is figyelembe vettem.

A gyakoribb kiesési jelenségeket másfajta csoportosításban mutatja be értekezésem zárófejezete. Ez az értékelő összegezés előbb a mordvin mássalhangzó-k elíziójának fonológiai kérdéseit taglalja, s a mordvin lexémákat szóeleji, szóbelseji és szóvégi helyzetben vizsgálja meg a hangkivetés szempontjából. Az összegezés második része a mordvin mássalhangzó-elízió morfonológiai problematikájával foglalkozik, azaz a hangkiesést két szabad morféma, illetőleg egy szabad és egy kötött morféma határán tanulmányozza, az utóbbiak között elkülönítve a tövégi és a toldalékkezdő mássalhangzó-fonéma kivetését. Értekezésem e német nyelvű összefoglalását nyelvi példaanyaggal is illusztrálom.

Ami a hangkiesés gyakoriságát illeti, a képzésmód tekintetében megállapítható: a mássalhangzó-fonémák közül legsűrűbben a dentális(-alveoláris) zárhangok, a t, t', d, d' esnek ki a mordvinban. Igen gyakorinak mondható még az előbbiekkal azonos helyen képzett nazálisok (n, n'), továbbá a zöngés labiodentális (v) és palatális (j) réshangok elíziója is. Ritkábban tűnnek el a veláris zárhangok (k, g), a bilabiális m nazális és a zöngétlen dentális(-alveoláris) réshangok (a s, s' szibiláns). Végül szórványosan – szabályokba csak nagyritkán foglalható fonetikai környezetben – esik ki a bilabiális b zárhang, a mediopalatális ɲ nazális, az alveoláris ʃ réshang, valamint az affrikáták és a likvidák.

Mielőtt – az imént ismertetett rendben – a mordvin mássalhangzók kiesésének részletes vizsgálatába belekezdenék, szükségesnek látok még ide iktatni egy aligha elhanyagolható fejezetet, amely a magyar mássalhangzók elíziójának rövid bemutatása kapcsán érinti a mássalhangzó-kiesés elméleti kérdéseit is.

A MAGYAR MÁSSALHANGZÓ-KIESÉS SZABÁLYSZERŰSÉGEI ÉS
NEMÁNY ÁLTALÁNOS TÖRVÉNYSZERŰSÉGE
(A HANGKIESÉS ELMÉLETI KÉRDÉSEI. KONTRASZTÍV FONOTAXIS)

A magyar mássalhangzó-kiesés történeti áttekintése

A magyar mássalhangzó-kapcsolódások fő jellegzetességeit elsőként Istenes Károly összegezte századunk húszas éveiben (Istenes 1924). A két mássalhangzó találkozásakor mutatkozó kiesés-jelenségeket tárgyalva megállapítja: a népnyelv a mássalhangzó-torlódás elkerülésére a két konzonáns közül az elsőt gyakran elhagyja és az előtte álló vokálist megnyújtja. Példái közül vö. lt > t, lj > j(j): ültem > nyj. útem, ölje meg [öjje meg] ~ nyj. [ője meg] (i.m. 6, 38-39). A h előtagú mássalhangzó-kapcsolatok h eleme – összetételekben, morfémahatáron – rendszeresen kiesik, hiszen szóvégi és szótagzáró helyzetben a magánhangzóhoz kapcsolódó h-t sem ejtjük; pl. juh : juhvér, juhzsír, juhjárás, juhpásztor, juhtej (i.m. 15, 22, 58, 62-63, ill. 57, 91). Kettőnél több mássalhangzó kapcsolódásakor – állapítja meg Istenes – asszimiláció (kezdje [kezgye]) vagy elízió (azt dalolta [azdalolta]) észlelhető, mely utóbbi "nyelvkényelmi szempontból bekövetkezett fonetikai jelenség" (vö. i.m. 7, 38-39). "Hogy ... a kettőnél több tagot számláló consonansos hangcsoportok eseteinél általában mit, miért és hogyan cselekedjünk a folyékony beszéd érdekében nyelvkényelmi szempontból, azt meghatározza egyrészt a két-két consonans kiejtésbeli helyzete, másrészt pedig

a folyékony beszéd szabályainak az az engedménye, hogy bizonyos esetekben bizonyos hangokat ki is ugrathatnak a folyékonyság érdekében" (Istenes 1924. 88). Kettőnél több mássalhangzó egymás mellé kerülésekor – szögezi le végül – leggyakrabban a t, illetőleg a d szokott kiesni (i.m. 92).

Horger Antal számos példát sorol fel arra (Horger 1932, főleg 142–145), hogy az explozívák – mint a legkevésbé hangzós mássalhangzók – bármely más nem-zárhanggal szemben gyakran kiesnek. Ezután a cikkíró rámutat: "A zárhang annál hangzóssabb, mennél nagyobb űr van képzésének helye előtt. A zárhangok hangzóssága e szerint fokozatosan így csökken: k, g – ty, gy – t, d – p, b. Ha tehát egy háromtagú mássalhangzótorlódás első felében két zárhang került egymás mellé, akkor (mint viszonylag kevésbé hangzós) mindig az esett ki, amely előbbre van képezve" (i.m. 143). Horger példáit ezúttal mellőzve érdemes még megemlíteni a szerző alábbi fejtegetését: "Már nem ilyen világos azonban a mássalhangzó kiesésének szabályossága azon esetekben, melyekben nem három, hanem négy mássalhangzó állott egymás mellett. Az előbbiek után ugyanis azt lehetne várni, hogy a megelőző szótaghoz tartozó három közül tekintet nélkül sorrendi helyére itt is mindig az essék ki, amely a legkevésbé hangzós" (i.m. 144; – a szerző kiemelése). Ezért Horger szabálytalannak ("szabályellenesnek") tartja az r, n, k – elsősorban t helyetti – kiesését a kocsma, mustrál, Lacfi (< R. Lackfi) hangalakjának alakulásában.

A legutóbbi évtizedek irodalmából elsősorban Deme László, Papp István és nyomukban A. Jászó Anna leíró hangtani összegezésének néhány tételét látszik szükségesnek idézni.

léleletesen illusztrálja azt a már korábban megismert tételt, amely szerint az elíziót követően más hasonulásos jelenség is bekövetkezhet, azaz egyidejűleg nem egy esetben többféle hangtörvény is érvényesül.

A magyar mássalhangzók kiesésének szabályszerűségei

Elekfi László a közelmúltban több mint száz oldalas értekezésben tekintette át a két vagy több mássalhangzó, illetőleg a két magánhangzó találkozásakor érvényesülő fonológiai és fonetikai szabályszerűségeket a mai magyar köz- és népnyelvben (Elekfi 1992; – a magánhangzók kieséséről, a szótagösszevonásról: 74–75).

A szerző a mássalhangzó-kapcsolatok valamennyi kombinációját megvizsgálja, s megállapítja, hogy gyakran csak a gyors, hanyag, illetve a népies beszédben engedhető meg egy-egy konzonáns kiesése, mint például a viszontlátásra [viszonlátásra] ejtésformájában. A Mássalhangzó kiesése című fejezetben (i.m. 64–67) többek között leszögezi: három (vagy több) elemű mássalhangzó-kapcsolatban a köznyelvi gyors beszédben legkönnyebben a közbülső t esik ki, a népiesebb stílusban emellett a felszólító módú igealakok d eleme is. Elekfi megfigyelései és példái alapján az alábbiakban röviden felsorolom a nyelvünkben a leggyakrabban kieső d, t, illetőleg gy, ty elíziójának legfontosabb eseteit.

A t és a d hangok a mássalhangzó-torlódásban ezek közbülső komponenseként – mint már volt róla szó – hajlamosak a kiesésre: mindnyájan [minnyájan], most gyalogol [mozsg(g)yalogol], hagyd nyerni [hagynyerni] (vö. Elekfi 1992. 43, 52,

56, 67). Torlódásos alakokban, két különböző, illetve azonos mássalhangzó között népies – nem köznyelvi – e zárhangok elíziója (vö. jelentkezik [jelenkezik], receptpapír [receppapír] stb.), s ez vonatkozik – rendszerint imperatívuszi igealakban – a szóvégi d-re is: kösd meg [közsmeg], rakd rá [ragrá]. A t, d a gyorsabb, hanyagabb beszédben, ha az nem okoz félreértést, a köznyelvből is eltűnhet, ilyen például a nyomd meg [nyomme], cementgyár [cemen(y)gyár, cemenggyár], oszd be [ozbe] ejtése (i.m. 46, 52, 54). Elekfi felsorolja a kiejtést pótló hasonulás változatait, amelyben rendszerint a közbülső d hang kiesése, illetőleg megtartása kerül szóba. A háromtagú mássalhangzó-kapcsolatok kiesésének következményeként két azonos mássalhangzó találkozására is sor kerülhet: dobd be [dobbe], húzd szét [hússzét] stb. (Vö. i.m. 65–67.) – A háromnál több torlódó konsonáns közül a szerző megítélése szerint valamelyik közbülső dentális zárhang szokott kiesni, így például a t elmaradhat az ezüstpróba, füstkvarc, dunsztkötés, vurstli ejtésekor. Sőt, ha a megértést pótló zöngésülés biztosítja, e mássalhangzó nagyritkán még szaknyelvi szavakból is elmaradhat; vö. ezüstbromid [ezüzs-bromid], karsztban [karzban] (i.m. 68, 69).

Olykor a gy, illetve még ritkábban a ty kieshet a gyors beszédben, hármas mássalhangzó-kapcsolat középső elemeként; vö. pl. gyöngycsepp [gyönyecsepp], kontytalan [konytalan] (i.m. 54, 55).

A magyar mássalhangzó-kiesés elméleti kérdései és néhány általános törvényszerűsége

"A klasszikus magyar fonetika a hangtörténet és a nyelv-járások kapcsán tárgyalta a jelenséget [a mássalhangzó-kapcsolatok egyszerűsítésének szabályszerűségeit], mégpedig egy olyan

időszakban, amikor szoros értelemben vett fonológiáról még nem beszélhetünk. Megállapították, hogy a szó belsejében, illetve a gyakran előforduló szóalakokban és szókapcsolatokban található mássalhangzó-torlódásokból kiesik az egyik magánhangzó, mégpedig az utolsót megelőzők sorából mindig az, amely a kevésbé hangzós. (Az erre a tulajdonságra való utalás pedig annak a hangzóssági hierarchiának a felhasználását mutatja, amelynek – jóval később – a természetes fonológiában olyan nagy szerepe lett.) Általános megállapításként szögezték le, hogy a népnyelvben (= a nyelvjárásokban) a jelenség nagyobb gyakorisággal fordul elő, mint a köznyelvben (köznyelven ebben az esetben a gondozott beszéd tartományát kell értenünk)." (Ács-Siptár 1994. 565–566; – a mássalhangzó-kapcsolatok generatív szempontú egyszerűsítési lehetőségeiről: uo. 566–567. A strukturális fonológia-kötet a magánhangzók kiesésével, illetőleg törlésével is részletesen foglalkozik; vö. Mádasdy-Siptár 1994. 153–165 és Ács-Siptár 1994. 563–564.)

David Stampe 1979-ben megjelent A Dissertation on Natural Phonology című művét ismertetve Siptár Péter kifejti: "Egy nyelv fonológiai rendszere Stampe szerint univerzális fonológiai folyamatok egy velünkszületett rendszerének maradványa. A nyelvelsajátítás során a gyermek nyelvi tapasztalatainak fényében egyes folyamatokat elnyom, másokat módosít, ismét másokat fenntart: alapjában véve így alakítja ki magában az adott nyelv fonológiai rendszerét. Kiinduló ("nyelv-ártatlan") állapotában a velünkszületett fonológiai rendszer a beszédre vonatkozó megszorítások teljességét fejezi ki: fonológiai folyamatok egy teljes, határtalan és rendezetlen halmazát tartalmazza. A legszélsőségesebb folyamatok rendszerint csak a nyelvelsajátítás kezdetén, egészen kis gyermekeknel [!] fi-

gyelhetők meg: a hangsúlytalan szótagok törlése, a mássalhangzókapcsolatok és a koartikulációk drasztikus egyszerűsítése, az obstruensek laza (zöngés) zárhangokként történő realizálása, a nyelvvel képzett mássalhangzók koronalizálása, a magánhangzók [a]-ban való egybeesése jellemzi a nyelvelsajátítás kezdeti szakaszát. A felnőtt fonológiai rendszere megtartja a velűnkszületett rendszer mindazon vonásait, amelyek az adott nyelv kiejtésének elsajátítása során érintetlenek maradtak. (Hangváltozás akkor következik be egy nyelvben, ha a gyerek elmulasztja egy olyan veleszületett folyamat elnyomását, amely a sztenderd nyelvben – a felnőttek nyelvében – nem működik.)" (Siptár 1983. 240).

Ez a velűnk született 'fonetikai képességekre' épülő mai fonológiai elmélet, a természetes fonológia, melynek legfőbb funkciói közé tartozik a nyelvnek észlelhetővé és kiejthetővé tétele. A szegmentális fonológia kétféle folyamatot különböztet meg: ezek a szintagmatikai (vagy: szintagmatikus) folyamatoknak megfelelő, leegyszerűsítő természetű, az artikuláció kényelmességével összefüggő lenizációs (simító) folyamatok és a paradigmatisz folyamatoknak megfelelő, kiemelő szerepű, a szomszédos szegmentumokkal való kontrasztot felerősítő fortizációs folyamatok (vö. Ács-Siptár 1994. 555–556; Kiefer 1994. 39–40). A lenizációs folyamatokra példa többek között a szegmentumok artikulációját megkönnyítő, főképpen a gyors és a nem-gondozott beszédre jellemző mássalhangzó-kiesés (törlés) és a magánhangzó-redukció: gombvétel [gomvétel], illetőleg azt mondja [aszonygya]; a fortizációs folyamatokra egyebek mellett a szegmentumok akusztikai vagy artikulációs

tulajdonságait kiemelő magánhangzó-betoldás és metatézis (hangátvetés): hármat [há^ərmat], illetve pelyhet : pehely.

A mássalhangzó-kiesést is magában foglaló lenizációs folyamatokat befolyásolhatja 1) az affixum-/összetétel-/klitikum-/szó-/frázis-/tagmondat-/mondathatár erőssége; 2) a szótagszerkezet kezdő vagy záró (nyitott vagy zárt) jellege és 3) a beszédstílus (amely az elízió esetében döntő fontosságúnak tekintendő): a beszéd gondozott vagy gyors volta (példákkal l. Kiefer 1994. 40).

Szende Tamás a szótagstruktúrák módosulásának módozatai között említést tesz hangkivetésről és szótagkivetésről a köznap beszédközlés lazított formáiban:

- "(i) a szótaghatár két oldalán kettőnél több mássalhangzót tartalmazó szótagtípusban hangkivetés történhet (rajz-szög → [rajs^əg]);
- (ii) a beszédiram növekedésével, illetőleg az artikuláció lazításával a kettőnél több szótagot tartalmazó szóalakokban szótagkivetés történhet (szocialista → [sotsali]ta → [sots^ɤ]ta)" (Szende 1995. 96–97).

A magyar mássalhangzók, mint ismeretes, zörejhangokra (zárhangok, réshangok, affrikáták) és zengőhangokra (nazálisok, likvidák) oszlanak. Siptár Péter szerint 1) a hagyományosan a réshangok, tehát a zörejhangok közé besorozott /j/ valójában likvida, azaz zengőhang, amely az ugyanide tartozó /l/ és /r/ mellett lezser beszédben kieshet; 2) a tradicionálisan zörejhangnak tartott /h/-nak "sajátos státusza van a mássalhangzórendszeren belül", s "a szó szűkebb értelmében" nem is tekinthető mássalhangzónak (Siptár 1994. 269).

Gyors beszédben a magyarban az intervokális helyzetű /h/ talán a leggyakrabban törölt mássalhangzó, őt követik a

likvidák (vö. Ács-Siptár 1994. 564), s a felszólító mód jele előtt – meghatározott fonetikai helyzetben – a t zárhang törlésére is sor kerülhet.

A hangzóközi zöngés h – mindenekelőtt a nyelvjárásokban – kieshet akkor, ha hangsúlytalan vokális követi: tehén [teén], a h-törlésnek azonban egyéb, felszíni (posztlexikális) és lexikális fonológiai szabályai is vannak (vö. Siptár 1994. 213, ill. 265–268; vö. még: Ács-Siptár 1994. 565). Az ingatag viselkedésű likvidák gyors vagy lezser beszédben egyaránt törlődhetnek (anélkül elsősorban csak a /l/: balra [bara]): a /l/ főleg szótagvégen és azonszótagi mássalhangzó előtt, a /j/ palatális magánhangzók után, a /r/ pedig szóvégen; vö. pl. fel kell jönnöd [feke ...], leszállsz? [leszász]; mélység [méség]; egyszer [etysze, ecce] (Siptár 1994. 201–202; Ács-Siptár i.h.). Végül a tövégi t akkor esik ki az imperativus j-je előtt, ha előtte s, illetőleg sz spiráns áll: fest : fess, oszt : ossz (vö. Siptár 1994. 252–255).

Ami az elízió fonetikai hátterét illeti, Kassai Ilonával szólva: "A hangkivetésre is érvényes, hogy /.../ minél esendőbb valamely beszédhang akár saját jellemzői, akár hangsorbeli helyzete folytán, annál valószínűbb, hogy a hangsor nélküle valósul meg. A törlés valószínűsége magas, ha a közrevető szegmentumok azonosak, hiszen a gazdaságossági elv ellene szól az artikulációs konfiguráció pillanatnyi átállításának, majd visszaállításának. /.../ [Új bekezdés:] Szomszédos mássalhangzók közül is az az elem vetődik ki, amelyik nélkül kedvezőbb a hangsor mind a beszélő, mind a hallgató szempontjából. A mássalhangzó-kapcsolatok egyszerűsítésének látszólag rendszertelen alakulását (egyeseknél bekövetkezik, másoknál

nem) elégségesen magyarázza az egymás mellé kerülő elemek összetevőinek egymáshoz való viszonya. Az összefüggés olyan, hogy minél inkább egyidejű a képzés, annál erősebb a kohézió a kapcsolat elemei között, következésképpen annál kisebb a bármelyik elem kiesésére vonatkozó valószínűségi érték" (Kassai 1994. 642).

A MORDVIN MÁSSALHANGZÓK KIESÉSE

A z á r h a n g o k k i e s é s e

A dentálisok (t, t', d, d') kiesése

A mordvin mássalhangzók közül a dentális zárhangok esnek ki a leggyakrabban. Többségükben három – vagy annál több – tagú torlódásos mássalhangzó-kapcsolatokban enyésznek el. A háromtagú kapcsolatokból – rendszerint azok középső elemeként – a moksában rendszeresen bekövetkezik a zárhang-elízió, az erzában csupán nyelvjárási szinten. A négytagú mássalhangzó-kapcsolatok azonban az erza irodalmi nyelvben is általában háromtagúvá egyszerűsödnek. (A szakirodalomból vö. pl. Gyevajev 1966. 226–250, amellyel – egy moksa nyelvjárás mássalhangzó-kapcsolatainak beható vizsgálatával – a szerző véleményem szerint megvetette a mordvin fonotaxis alapjait; vö. még: Keresztes 1990. 36.)

A következőkben külön-külön tárgyalom a tőmorfémák, illetőleg a toldalékmorfémák kiesésével kapcsolatos szabályszerűségeket. Ugyancsak a jobb áttekinthetőséget szem előtt tartva a dentálisok olykor igen bonyolult elíziós jelenségeit – értekezésem többi fejezetétől eltérően – decimális rendszerben és a lehetőség szerinti tömör megfogalmazásban (szinte vázlatpontokba sűrítve), de az anyag minél pontosabb rendszerezésére, a minél teljesebb adattár összeállítására törekedve mutatom be.

Példatáromban – az egyes csoportokon belül – a szavakat rendszerint a (kieső) dentális zárhangot megelőző fonéma 1) képzésmódja, 2) képzéshelye szerint csoportosítom. Egy-egy ilyen mássalhangzó-fonéma (nagyritkán vokális) hiánya mindig egyben a feldolgozott szakirodalmi hiányra is mutat; más szavakkal: egy-egy morfonológiai jelenség a tapasztalat szerint csak a példáimban mutatkozó hangkörnyezetben gyakori, egyébként esetleges, vagy éppenséggel kizárható.

A tőmorféma tővégi/tőbelseji dentális elemének kiesése

1. A tőbeli zárhangok kiesése dentális-alveoláris képzés-helyű toldalékok előtt

1.1. Toldalékkezdő spiráns előtt

1.1.1. A névszóragozásban -s kezdetű toldalékok előtt

Egyes erza nyelvjárásokban az indeterminált névszóragozás belső határozóragjai előtt eltűnik a – rendszerint likvidát vagy réshangot követő – dentális zárhang.

1.1.1.1. Tő belsejében, likvida vagy y után

A tőbelseji t, illetve a t-vé zöngétlenült d a tővégi vokálissal együtt esik ki. Például:

E nyj. kardo 'istálló' : Iness kar-so, Elat kar-sto, Illat kar-s;

valdo 'fény' : Iness val-so, Elat val-sto, Illat val-s;

čuvto 'fa' : Iness čuv-so, Elat čuv-sto, Illat čuv-s.

Irodalom: Turajeva 1972. 296–297.

1.1.1.2. Tővégen, zöngétlen szibilánsok (s, ś, š) után

A tővégi (utolsó szótagi) t/t' kiesése egyúttal a toldalékkezdő s bizonyos mértékű nyúlását is eredményezi (ś). Például:

E nyj. žest' 'bádóg' : Iness žeše [!] ~ E žestse;

mešte 'mell' : mešse ~ meštse;

pušt 'tönköly' : pušsu ~ puštso.

Irodalom: Objedkin 1958. 144, uő. 1961. 134.

1.1.2. Az igeragozás kijelentő módjában, toldalékkezdő s, ś szibiláns előtt

Az erza nyelvjárások egy részében az igető-végi t/t', d/d' kieshet, elsősorban réshang és tremuláns (pergőhang) – ritkábban nazális – után.

1.1.2.1. A determinatív ragozás jelen idejében a -s- kezdetű igeragok előtt:

E nyj. stuvsiń Sg1 (Obj:Pl3) ~ E stuvtsiń ← stuvto- 'elfelejt';
tonavsamiź Sg 2-3 (Obj:Pl1), Pl2-3 (Obj: Sg/Pl1) ~ E
tonavtsamiź ← tonavto- 'tanít';
mašsamam Sg3 (Obj:Sg1) ~ E maštsamam ← mašto- 'megöl';
terša Sg1 (Obj:Sg3) ~ E terđsa ← terđe- 'meghív';
ansak Sg 2 (Obj:Sg3) ~ E andsak ← ando- 'táplál'.

Irodalom: Turajeva 1972. 295.

1.1.2.2. Az indeterminatív ragozás múlt idejének -ś(-) jele előtt:

E nyj. névs Sg3 ~ E névts ← névte- 'mutat';
sovavšt Pl3 ~ E sovavštšt ← sovavto- 'bevisz';
arś Sg3 ~ E ardś ← ardo- 'utazik'.

Irodalom: Turajeva 1972. i.h.

1.2. Toldalékkezdő nazális előtt

1.2.1. A -ń- deverbális igeképző előtt

Képzett igékben a -ń- toldalékmorféma előtti tővégi dentális zárhang – a mássalhangzó-torlódást feloldandó – bizonyos feltételek esetén kieshet mind az erzában, mind pedig a moksában. Továbbképzett igenevekben a -ń- képzős igealak relatív tőként szerepel.

1.2.1.(1.) A -ń- gyakorító igeképző előtt

A t/ṭ, d/ḍ a moksában a zárhangot megelőző mássalhangzófonéma képzésmódjától függetlenül mindenütt kieshet, az erzában viszont csupán néhány nyelvjárásban és – a mordvin nyelvjárasi monográfiák tanúsága szerint – csak réshangokat, valamint elvétele affrikátákat követő pozícióban (az utóbbira vö.pl. Objedkin 1963a. 55). – Az alábbi példasor első két példájához megjegyzést érdemel, hogy a moksa nyelvjárásokban f, illetőleg s, ś általában csak a t/ṭ kiesésének eredményeképpen kerülhet közvetlenül a ń nazális elé (vö. Lomakina 1966. 325, 327).

M <u>núrafńan</u> frequ.	<: <u>núraftan</u> fakt. 'hintáztat' (Sgl);
<u>kuřaksńa-</u> frequ.	<: <u>kuřaksta-</u> trans. 'gördül';
<u>ajńan</u> frequ.	<: <u>ajďan</u> 'terel' (Sgl);
<u>kińńan</u> frequ.	<: <u>kiďďan</u> 'befog' (Sgl);
<u>veĺńan</u> frequ.	<: <u>veĺťan</u> 'beborít' (Sgl);
<u>karnńan</u> frequ.	<: <u>kardan</u> 'megtilt' (Sgl);
<u>kiřńan</u> frequ.	<: <u>kiřďan</u> 'tart' (Sgl);
<u>śimńan</u> frequ.	<: <u>śimďan</u> 'iszik' (Sgl);
<u>kańńan</u> frequ.	<: <u>kandan</u> 'visz' (Sgl).

(A példákra vö. Ahlqvist 1861. 10; Gjevajev 1963. 304; Lomakina 1966. 325; Poljakov 1993. 122.)

E nyj. <u>řifńi-</u> frequ.	~ E <u>řivťne-</u>	<: <u>řivťa-</u> 'repül';
<u>urřaksńe-</u> frequ.	~ <u>urřakstńe-</u>	<: <u>urřaksto-</u> 'megnőszül';
<u>kevkśńe-</u> frequ.	~ <u>kevkstńe-</u>	<: <u>kevkšte-</u> 'kérdez';
<u>uśńe-</u> frequ.	~ <u>uštńe-</u>	<: <u>ušto-</u> 'fűt';
<u>sacńi-</u> frequ.	~ <u>sacťńe-</u>	<: <u>sacto-</u> 'elér';
<u>načńi-</u> frequ.	~ <u>načťńe-</u>	<: <u>načta-</u> 'megnedvesít'.

(A példákra vö. Jakuskin 1961. 222; Objedkin 1961. 133, uő. 1963c. 12; Turajeva 1972. 294.)

1.2.1.(2.) Folyamatos melléknévi igenevekben a relatívtővégi -ń- igeképző előtt

A -ń- gyakorító igeképzővel alkotott származékoknak az E -ića, M -i, -aj stb. képzővel továbbképzett folyamatos melléknévi igenévi alakulataiban a nazálist megelőző t/ť az abszolút tő végén kiesik néhány erza nyelvjárásban, valamint rendszeresen a moksában. Az alábbi első erza példával vö. pl. M ir. ny. tonafńi 'tanuló'.

E nyj. <u>tonafńića</u> PartPraes.	~ E <u>tonavťńića</u>	<: <u>tonavťńe-</u> frequ.
'tanul'	<: <u>tonavto-</u>	'tanít';

pekšnica PartPraes. ~ E pekstnica <: pekstne- frequ. <:
peksta- 'bezár';

mašnica PartPraes. ~ E maštica <: maštne- frequ. <: mašto-
 'megöl';

lečnica PartPraes. ~ E lečtica <: lečtne- frequ. <: lečta-
 '(vissza)emlékezik'.

(A példákra vö. Objedkin 1961. 133, uő. 1963c. 12; Turajeva 1972. 294–295.)

1.2.1.(3.) Befejezett melléknévi igenevekben a relatívtő-végi
 -ń- igeképző előtt

A közismerten erős moksa hatás alatt álló drakinói erza dialektusban a nyelvjárási -f igenévképzős alakokban (~ M -f; vö. E -ź) a dentális zárhang kiesik a -ń- verbunképző előtti morfémahatáron. Megjegyzendő, hogy a M (valamint E nyj.) -f particípiumképző korábbi -ft-ből származik (vö. pl. Bubrih 1953. 182), és az azonos funkciójú E -vt etimológiai megfelelője. Példák:

E nyj. kińnuf PartPerf. ~ M kińńef <: kińńa- frequ. <: kińńe-
 'befog'; vö. E kińńez <: kińńe- frequ. <: kińńe- 'ua.';
ńurkalgafńuf PartPerf. ~ M ńurkalgifnef, (MRS1.) ńurkalgoftf;
 vö. E nurkalgavńez.

(A példákra vö. Jakuskin 1961. 222, a második példa jelentését l. alább.)

Az utóbbi példában a -lgad- denominális igeképző-bokorhoz járóuló nyelvjárási -ft- műveltető igeképző (~ M -ft-, ill. E -vt-) zárhangeleme enyészik el a -ń- előtt. Az E nurka, M ńurkä(ńä) 'rövid' szóra visszavezethető szócsalád legfontosabb igei származékai az irodalmi nyelvekben a következők (vö. ERS1., MRS1.): E nurkalgado-
 'megrövidül', nurkalgańe- frequ. 'ua.', nurkalgavto-^{fakt.)} ('megrövidít';
 M ńurkalgada- 'megrövidül', ńurkalgofta- fakt. 'megrövidít', ńurkalgańa-
 frequ. 'ua.'.

1.2.1.(4.) Határozói igenevekben a relatívtő-végi -ń- igeképző előtt

A -ń- képzős igei származékokból az E, M -ź igenévképzővel továbbképzett határozói igenevekben az erza és a moksa nyelv-járásokban – olykor a moksa irodalmi nyelvben is – kiesik a nazális előtti dentális zárhang. Példák:

E nyj. vecakafńíz ~ E vecakavtněź <: vecakavtně- frequ. 'felhígít' <: vecakado- 'felhígul';

jokśněź ~ E jovkstněź <: jovkstně- frequ. <: jovksta- 'bedug';

venćńíz ~ E veństněź <: veństně- frequ. 'kinyújt' <: veńeme- 'kinyúlik';

koRńíz ~ E kortněź <: kortně- frequ. 'beszélget' <: korta- 'beszél';

M nyj. meľafńíz ~ M meľaf(t)něź <: meľafně- frequ. 'emlékezik' <: meľafta- 'megemlékezik';

koRńíz ~ M koRńěź <: koRńě- frequ. 'beszélget' <: koRta- 'beszél'.

(A példákra vö. Jakuskin 1958. 213, uő. 1961. 222; Objedkin 1961. 133; Turajeva 1972. 295.)

Irodalom: Ahlqvist 1861. 10; Budenz 1876. 22; Bubrih 1953. 182; Jakuskin 1958. 213, uő. 1961. 222; Objedin 1958. 140, uő. 1961. 133, uő. 1963a. 55, uő. 1963b. 252, uő. 1963c. 12; Cigankin 1961. 334–335; Gjevajev 1963. 300, 304, 310, uő. 1970. 40; Babuskina 1966. 87; Lomakina 1966. 325, 327; Turajeva 1972. 294–295.

1.3. Toldalékkezdő likvida előtt

1.3.1. A -ľ- deverbális verbunképző előtt

A t/ť, ill. d/ď kieshet az erza irodalmi nyelvi -ń-nek

megfelelő erza nyelvjárási -l'- gyakorító igeképző, valamint az erza -l'- duratív igeképző előtt is.

1.3.1.(1.) Az erza nyelvjárásokban a -l'- gyakorító igeképző előtti dentális zárhang – a mássalhangzó-torlódás feloldására – általában akkor esik ki, ha előtte réshang vagy affrikáta áll. Budenz múlt századi nyelvtanában zárhangot megelőző nazálisra is akad példa; vö. E panle- frequ. <: pando- 'foltoz'. További példák:

E nyj. livle- frequ. ~ E livtne- <: livta- 'repül';
kasle- frequ. ~ E kastne- <: kasto- 'termeszt';
načle- frequ. ~ E načtne- <: načto- 'nedvesít';
pešle- frequ. ~ E peštne- <: pešte- 'megtölt'.

Irodalom: Budenz 1876. 22; Markov 1961. 26; Davidov 1963. 148; Turajeva 1972. 295.

1.3.1.(2.) A tartós-huzamos cselekvést jelentő igék képzésére szolgáló E -l'- igeképző előtt kiesik a vokálist követő tővégi d/d' zárhang. Példák:

E šormaľe- dur. <: šormado- 'ír' (<: šorma 'levél');
pejeľe- dur. <: pejede- 'nevet' (<: pej 'fog').

Irodalom: Szerebrennyikov 1967. 227; Erdődi 1968. 291.

2. A többeli zárhangok kiesése veláris képzéshelyű toldalékok: a toldalékkezdő k zárhang előtt

Toldalékkezdő zöngétlen veláris zárhang előtt a dentális explozívák leggyakrabban az igék egy csoportjának felszólító módú alakjaiban, valamint ezek -ks nomenképzős származékaiban esnek ki.

2.1. A -k felszólítómód-jel előtt

Egyes erza és moksa nyelvjárásokban a – likvidát, spi- ránst vagy nazálist követő – tővégi t/t', d/d' a mássalhangzó-

torlódásos imperatívuszi alakokból kieshet. Zöngés tővégi mássalhangzó esetében e mennyiségi változást szabályszerű asszociatív zöngétlenülés előzi meg a jelmorféma indukáló hatására. Példák:

E nyj. ark <: art-k ImpSg2 ← ardo- 'utazik';

terk <: terť-k ImpSg2 ← terde- 'hív';

veľavk <: veľavt-k ImpSg2 ← veľavto- 'megfordul';

ušk <: ušt-k ImpSg2 ← ušto- 'fűt';

M nyj. ank <: ant-k ImpSg2 ← andə- 'táplál';

pank <: pant-k ImpSg2 ← pandə- 'bezár'.

Irodalom: Babuskina 1966. 87; Turajeva 1972. 295–296.

2.2. A -ks nomenképző előtt

A mordvinban igen gyakori -ks toldalék névszókból és igékből (igenevekből) egyaránt képez névszókat (vö. pl. Bubrih 1962. 39–40).

2.2.1. A -ks denominális nomenképző előtt

Denominális -ks képzőmorféma előtt az erza relatív-tő-végi -vt/-vť igenévképző zárhangja kiesik, s ezzel a toldalékok találkozásakor létrejött négyes mássalhangzócsoporthármassá egyszerűsödik (-vtks/-vťks → -vks). Példák:

E acavks 'alom' ← acavt PartPerf. (<: aca- 'beborít') + -ks;

íedevkst Pl 'kaszálás' ← íedevť PartPerf. (<: íede- 'kaszál') + -ks.

Irodalom: Bubrih 1953. 21.

2.2.2. A -ks deverbális nomenképző előtt

Deverbális -ks képzőmorféma előtt a t/t', illetőleg a t/t'-vé zöngétlenült ige-tő-végi d/d' kiesik az erzában és a moksában egyaránt. Nazális, likvida vagy réshang állhat e mássalhangzó-torlódásos alakokban a kieső dentális zárhang előtt. A következő példákban tehát t/t' esik ki, noha itt a k elíziójának sem lenne fonotaktikai akadály (*pants, *jofts):

- E panks 'fizetés' <: pant-ks ← pando- 'fizet';
višks 'szégyen' <: višt-ks ← vizđe- 'szégyenkezik';
M jofks 'történet' <: joft-ks ← jofta- 'elbeszél';
veľks 'ágytakaró' <: veľt-ks ← veľta- 'beborít'.

Irodalom: Bubrih 1953. 21; Cigankin 1961. 335; Gjevajev 1963. 311-313; Poljakov 1993. 122.

A dentális toldalékmorféma kiesése

1. A -t/t' többesjel kiesése (lekopása) abszolút szóvégen

Ez a hangváltozás csak az erza nyelvjárások egy részében következik be: tövégi, illetve töbelseji (utolsó szótagi) veláris és dentális zárhangok után, valamint tövégi palatális nazális után. Töbelseji zárhangokat követően a -t/t' többesjel a tövégi vokálissal együtt tűnik el.

1.1. Tövégi zárhangok után

1.1.1. Veláris k-t követően; például:

E nyj. jarmak 'pénz', Pl jarmak;
počerk 'kézírás', Pl počerk.

A rendelkezésre álló példaanyag arra utal, hogy ez az erza dialektális mássalhangzó-kiesés csak újabb jövevényszavakban mutatkozik. A mordvinban a tövégi mássalhangzó egyébként általában zöngés.

1.1.2. Dentális t/t', d/d' után; például:

E nyj. koc̣t 'farok', Pl koc̣t;
kańc̣t' 'kender', Pl kańc̣t';
tarad 'ág', Pl tarat;
sed' 'híd', Pl set'.

A tövégi zöngés -d/d'-t a md. -t/t' többesjel előbb hátraható hasonulással zöngétlenítette, majd az asszimiláció kísérelésén-

ségeként néhány erza nyelvjárásban kiesett. A hangváltozás folyamata: tarad + t : taratt → tarat; sed + t' : sett' → set. A szóvégi lekopás a fiatal jövevényszavakban is bekövetkezett; vö. E nyj. sad 'kert', Pl sat.

1.2. Tőbelseji zárhangok után

1.2.1. Veláris k-t, g-t követően; például:

E nyj. načko 'nedves', Pl načk;

erke 'tó', Pl erķ;

penge 'hasábfa', Pl penķ;

olgo 'szalma', Pl olk;

erģe 'gyöngy', Pl erķ.

Van olyan erza dialektus is, amelyben a t/t' lekopása nem párosul asszociációs változással, ti. a szóvégre került g zöngétlenüléssel; vö. pl. E nyj. morgo 'ág', Pl morg.

1.2.2. Dentális t/t', d/d' után; például:

E nyj. čuvto 'fa', Pl čuvt;

pando 'hegy', Pl pant;

eíde 'kanca', Pl eíť.

A dentális zárhangok kapcsolódásának eredményeként voltaképpen – legalábbis a t + t találkozásakor – rövidüléssel létrejött szóvégi t/t' a kiejtés időtartamát tekintve Jevszevjev szerint nem különbözik a t/t' fonémák kiejtésétől (vö. Jevszevjev 1929/1963³. 34). Az erza irodalmi nyelvben általában csak az utolsó szótagi veláris zárhangok zöngétlenülnek, a dentálisok rendszerint nem. Példák: E penķť, olķt, morkt; de: pandť, eíďť (mind: Pl, a jelentéseket l. fent).

1.3. Tővégi nazális, a palatális ŋ után; például:

E nyj. kuloŋ 'hamu', Pl kulok;

peŋ 'fog', Pl pek.

A néhány erza nyelvjárásban ősi örökségként fennmaradt tővégi

ŋ fonéma (vö. pl. Bubrih 1953. 19, uő. 1962. 23; Markov 1961. 29–33; Cigankin 1963. 108; Keresztes 1987. 94) az irodalmi nyelvben v, j megfelelést mutat: E kulov, pej. A -t többesjel dialektális lekopása azzal magyarázható, hogy az Alatir folyó menti erza nyelvjárásokban kt eredeti szavakban nem állhat abszolút szóvégen (Markov 1961. 38). Más szavakkal: az E nyj. kulon, Pl kulokt > kulok történetileg a zöngésség szerinti hasonulás következtében keletkezett, tehát mintegy az asszimiláció végigvitelének tekintendő (vö. Keresztes 1987. 111–115, uő. 1987b. 234–239).

Irodalom: Jevszevjev 1929/1963³. 28, 34; Cigankin 1958. 191, uő. 1961. 334–335; Markov 1961. 37–38; Davidov 1963. 148; Turajeva 1972. 296; Rédei 1984. 225–226.

2. A -t/t' többesjel kiesése szó belsejében

A mordvin determinatív névszóragozásban az E -tne/-t'ne, M -t'ne többesjel morfémakezdő -t/t' eleme – a tővégi mássalhangzó képzésmódjától függően – mind az erza és a moksa irodalmi nyelvben, mind pedig a nyelvjárásokban kieshet. Ez a kiesés akkor is gyakran bekövetkezik, ha abszolút szóvégen az – az indeterminatív többes nominatívuszból – elmarad; de a tővégi mássalhangzó hátraható hasonulás eredményeként létrejött zöngétlenülése – mint fentebb például az 1.1.2. esetében – ezúttal is kötelező érvényű.

2.1. Tővégi (utolsó szótagi) zárhang, réshang és – ritkábban – affrikáta után

2.1.1. Zöngétlen mássalhangzó-fonémákat követően; például:
E nyj. koske 'száraz', PlDet koskne;

počt 'liszt', PlDet počne;

alks 'ágy', PlDet alksne;

mekš 'méh', PlDet mekšne;

M nyj. koške 'száraz', PlDet košknə;
miš 'méh', PlDet mišńə.

2.1.2. Zöngés mássalhangzó-fonémákat követően; például:

E nyj. ned' 'nyél', Pl net'(t), PlDet netńe;
olgo 'szalma', Pl olkt, PlDet olkne;
lov 'hó', Pl loft, PlDet lofne;
vaz 'borjú', Pl vast, PlDet vasne;
roz' 'rozs', Pl rošt', PlDet rošńe;
kež 'düh', Pl kešt, PlDet kešne;

M nyj. morgə 'ág', Pl morkt, PlDet morkńə;
tov 'mag', Pl toft, PlDet tofńə;
kuz 'lucfenyő', Pl kust, PlDet kusńə;
pij 'fog', Pl pijt', PlDet pijńə.

A determinatív alakoknak a határozatlan ragozásúakhoz hasonlóan bekövetkező zöngétlenülése a -t/t' egykori meglétével magyarázható. Ezért nem zöngésülhet az n/ń nazális előtti zöngétlen tővégi mássalhangzó sem; éppen ellenkezőleg: a -t/t' kiesése következtében e mássalhangzók zöngések előtt is zöngétlenek maradnak. — Példáim nyelvjárásiak, de az elízió az erza irodalmi nyelvben is megtörténik; vö. pl. E mekšne, vasne stb. PlDet.

2.2. Tővégi likvida vagy nazális után; például:

M nyj. val 'szó', Pl valt, PlDet valńə;
kal' 'fűz', Pl kal't', PlDet kalńə;
sur 'ujj', Pl sur't, PlDet surńə;
mar' 'alma', Pl mar't', PlDet marńə;
ežəm 'pad', Pl ežəpt, PlDet ežəpńə.

Ebben a pozícióban csak a moksában jelentkezik mássalhangzó-kiesés, az irodalmi nyelvben és a nyelvjárásokban egyaránt. A hátraható hasonulás a többes számban a zöngétlen moksa L, Ĺ, R, Ř

(valamint a J; l. fentebb a 2.1.2. pontban) fonémák létrejöttét eredményezi, a m nazális zöngétlenülése következtében pedig az azonos helyen képzett orális zárhang, a p mutatkozik.

Irodalom: Ahlqvist 1861. 11; Budenz 1876. 22; Jevszevjev 1929/1963³. 28; Cigankin 1958. 190–191, uő. 1961. 334; Jakuskin 1961. 226; Markov 1961. 27–28; Bubrih 1962. 31; Gyevajev 1963. 300–301, 304, 310, uő. 1970. 30–31, 40; Babuskina 1966. 74, 78, 87; Bjuskin 1968. 275–276; Turajeva 1972. 296; Poljakov 1993. 122.

3. A -t/t' felszólítómód-jel kiesése (lekopása) abszolút szóvégen

Az imperativus -t/t' jele (= VxSg2ImpIndet) a tővégi veláris zárhangok után egyes erza nyelvjárásokban, tővégi dentális zárhangok után pedig az erza irodalmi nyelvben is kiesik. A hangváltozás körülményei lényegében megegyeznek a -t/t' többes-jel szóvégi lekopásával (l. fentebb az 1. pontot). A zöngés tővégi zárhangok (g, d, d') a módjel előtt is zöngétlenülnek.

3.1. Tővégi veláris k, g után; például:

E nyj. košk <: koškt' Imp ← koške- 'szárad';
kočk <: kočkt Imp ← kočko- 'gyomlál';
valk <: valkt Imp ← valgo- 'leereszkesedik'.

3.2. Tővégi dentális t, t', d, d' után; például:

E a) kant <: kand-t Imp ← kando- 'visz';
pejet' <: pejed'-t' Imp ← pejede- 'nevet';
 b) tonavt <: tonavt-t Imp ← tonavto- 'tanít'.

Az elízió az a) alatti példákban a zöngétlenülés kísérfőjelen-sége; a b) esetében voltaképpen rövidülés történt. Feltűnő, hogy a kant ← kando- típusú példákkal egyezőnek mondható ark ← ardo- csoportban – mint azt az előző fejezet 2.1. pontjában, a 73. lapon láthattuk – tővégi dentális esett ki.

Irodalom: Jevszevjev 1929/1963³. 34; Cigankin 1958. 191, uő. 1961. 334–335; Erdődi 1968. 271; Rédei 1984. 226.

4. A birtokos személyrag -t-, -t' elemének kiesése

A moksa-mordvin birtokos személyragozás egyes szám 2. személyű, több birtokra utaló -tńə, -t'ńə ragjának dentális eleme a morfémahatáron, likvidát – valamint egyes nyelvjárásokban emellett nazálist – követő pozícióban kieshet. Példák:

M kaLńə PxSg2 <: kaLtńə ← kal 'hal';
stíRńə PxSg2 <: stíRtńə ← stír 'lány';
 nyj. suRćəpńə PxSg2 <: suRćəptńə ← suRćəm 'fésű'.

Irodalom: Gjevavjev 1963. 304, uő. 1970. 40–41.

5. Az igenévképző t elemének kiesése (lekopása) abszolút szóvégen

Az eź(-) tagadó segédigével alkotott szószerkezetekben az erza nyelvjárási -ft (∪ E -vt) agens particípiumképző szóvégi t-je néhány dialektusban eltűnik. Példák:

E nyj. eź ramav AgensPart <: eź ramaft ← rama- 'megvesz';
eź kundav <: eź kundaft ← kunda- 'megfog'.

Irodalom: Cigankin 1958. 191, uő. 1961. 335.

✱

A mordvin tő- és toldalékmorfémák találkozásakor a tőben, illetve a toldalékban egyaránt megfigyelhető dentális zárhang-kiesés rendszerint a mássalhangzó-torlódások feloldására (egyszerűsödésére) következik be. A fentiek szerint kieshet a kettőnél több egymással érintkező mássalhangzó-fonéma egyike. A rendkívül gyakori hármás kapcsolatokban szinte mindig a középső – a toldalékmorféma elíziója esetén olykor a végső (vö. az 1.2.1., a 3.1. és az 5. pontban, a 75., 78., 79. lapon) –; a négyes kapcsolatokban kizárólag valamelyik belső: rendszerint a harmadik,

ritkábban – például a tőmorféma elíziója alkalmával (a 2.2.1. és a 2.2.2. pontban, a 73. és a 74. lapon) – a második mássalhangzó tűnik el. Az ötös mássalhangzó-kapcsolatokban a felsorolt példákban a negyedik mássalhangzó elíziója regisztrálható (vö. a 69., ill. a 71. lapon a kevks'(t)'ne- és a jovks(t)'ne- esetét).

Láthattuk, hogy a mordvin dentális zárhangok kiesése gyakran más mássalhangzó-változással együttesen, csoportosan jelentkezik. Az elízió – példáink alapján – számos esetben a hátraható hasonulás eredményeként létrejött zöngétlenülés kísérőjelensége. Némelykor egy-egy mássalhangzó-változás, például a nyúlás (vö. a 67. lapon az 1.1.1.2. pontot) nem megelőzi a kiesést, hanem éppen annak hatására következik be. A -t/t' toldalékmorféma kiesésekor szerepet kell még tulajdonítanunk a rövidülésnek is (vö. a 75. lapon az 1.2.2., a 78. lapon pedig a 3.2. pontot).

Más zárhangok kiesése

A k-kiesés

A moksában a palatális magánhangzót követő kš mássalhangzó-kapcsolat zárhang-eleme rendszeresen kiesik. Vö. (1) szóbelseji helyzetben: E ekše ~ M äšə 'hűvös; árnyék' (< ómd. *jākšə); E kekše ~ M käšə 'elrejt' (< ómd. *käkšə); E pekše ~ M päšə 'hárs' (< ómd. *pākšə); E tikše ~ M tišə 'fű' (FP *teškä vagy *tekšä: UEW 795); (2) szóvégi helyzetben: E iekš ~ M ieš 'harmat' (< ómd. *iekš); E mekš ~ M meš 'méh' (< ómd. *mekš). Jóval ritkábban regisztrálható a veláris magánhangzó után bekövetkezett k-kiesés: E nyj. ordakš ~ M nyj. ordaš 'féktelen'; E vedrekš ~ M vedraž 'üsző' (< ómd. *vedərakš). Mindezek érvényesek a szóbelseji kšt-, kšt'-kapcsolatok első elemére is; vö. E ukštor ~ M uštər 'juhar' (< ómd. *ukštəra); E ekšter ~ M äštər 'terméketlen' (< ómd. *jākštər).

A ks-, kš-kapcsolatokban viszont általában a moksában is megőrződik a k; szórványos kiesésére vö. pl. E irđeks ~ M irđəz, nyj. irđəs 'borda' (FP *ertä: UEW 625); E onkšt' ~ M ovəšt', nyj. ovs 'kantár' (ómd. *onks ~ *ovks) (vö. Paasonen 1893/1903. 60–61, további példákkal).

A szóeleji k az erzában – nem egyszer szótagkiesés révén – az őt követő vokálissal együtt enyészhetett el; vö. E štapo ~ M kərtapə 'meztelen' (<< ósm. *kārta-); E šterē ~ M kštir 'orsó' (< ómd. *kəštəra). Ezeknél talán régebbi elizió nyomát őrizi az E či, M ši 'nap' mai hangalakja (< ómd. *kəči).

Morfémahatáron tő- és jel-, illetőleg tő- és kópzómor-féma találkozásakor eshet ki k zárhang. Emellett sor kerülhet a -ka, -ko szótag kiesésére is, például az erzában az ige- és névszóképzők előtt egyaránt eltűnhet a tőmorféma k kezdetű szegmentuma; vö. E kuva-lgado- 'megnyúlik', kuva-t' 'hosszan', kuva-lma, kuva-t 'vmi hosszában' (< E kuvaka 'hosszú'); E nač-ta- 'megnedvesít' (< E načko 'nedves').

A felszóllító mód jele (E, M -k > -t, E nyj. -k) tővégi k és t mássalhangzót követően az erzában rendszerint elmarad: E (nyj.) košk! VxSg2Imp ← koške- 'szárad', ušt! VxSg2Imp ← ušto- 'főz' (vö. Erdődi 1968. 270). A k hármas mássalhangzókapcsolatnak első és középső elemeként is kieshet; vö. pl. az E kšk és vkI, illetőleg a M skf hangkapcsolatokban: E nyj. poškafni- (≈ E pokškavtné-) 'nagyot csinál' (< E pokš 'nagy'); E nyj. joflé- (≈ E jovklé-) 'elbeszél' (< E jovta- 'ua. '); M usf 'fuvar' (< *uskf) (< M uska- 'szállít').

A M tkšn', illetőleg dkšn', đkšn' típusú négyes torlódásos kapcsolatokban a belső k elem nyelvjárási szinten kiesik, majd a szóban affrikálódás történik (vö. pl. Gyevajev 1963. 319): M nyj. orǵačnā- (≈ M orǵačtkšnā-) 'elmenekül' (< M orǵačā- 'menekül'); M nyj. šormačnā- (< šormad- + kšn') 'felír' (< M šormada- 'ír'); M nyj. avarčnā- (< avarđ- + kšn') 'sír-dogál' (< M avarđā- 'sír'). A M škft hangkapcsolatban viszont kizárólag csak elízió következik be; vö. M košftā- 'kiszárít' (< M koška- 'szárad').

A névszóképzők egyike, a -kšt számnévképző az E, M vešt 'egyszer' lexémában ma k nélküli alakot mutat mindkét mordvin irodalmi nyelvben; a többi számnév használatakor az erza

nyelvjárásokban zárhang-kiesést is találunk: E nyj. kavst
 ~ M kafkst 'kétszer' ← E kavto, M kafta '2'.

A k kiesésének további – szórványos, egyedi – példáit H. Paasonen gyűjtötte össze (Paasonen 1893/1903. 60–61; a felsorolt példaanyag eddig nem említett forrásai: Markov 1961. 26; Gjevajev 1963. 304–305; Erdődi 1968. 287; Erdődi-Zaicz 1974; Keresztes 1986).

A g-kiesés

Csupán morfémahatáron, ott is meglehetősen ritkán észlelhető a g hang elíziója.

A moksa irodalmi nyelvben az imperatívuszi -k előtt elenyészik a tövégi zöngés zárhang; itt a g + k találkozáskor történetileg zöngétlenülés, majd rövidülés következhetett be. Vö. pl. M nelk! Vx3g2Imp ← nelga- 'elvesz', solk! Vx3g2Imp ← solga- 'becsuk' (vö. Gjevajev 1980. 40). Ugyanígy a M märk 'úgymond' voltaképpen a merga- 'mond; hív' felszólító módú alakja; ennek az igének E meře- 'ua.' megfelelőjében hasonlóképpen g-kiesés történhetett (vö. Paasonen 1893/1903. 61, uő. 1992. 1248).

Névszóképző előtt Paasonen egyedül az E R. (Reg.) kuroks 'zabla' lexémában (< E kurgo 'száj' + -ks gyűjtőnévképző) regisztrálta a g elízióját (vö. még: Paasonen 1992. 966–967). A g (ill. a k) a tövégi vokálissal együtt esik ki az E -to-, -ta- műveltető igeképző előtt; vö. E val-to- 'leereszt' < valgo- 'leereszkezik', čen-ta- 'eléget' < čenge- 'elég' (vö. még: E nač-to- 'megnedvesít' < načko- 'átnedvesedik'; példák: Erdődi 1968. 290).

A régi b-kiesés

A bilabiális zöngés zárhang – mint láttuk – járulékhangként, másodlagosan keletkeztetett. Kiesésére nyelvjárássilag is csak egy-egy lexéma belsőjében került sor. Egyetlen többször idézett példája az E omboće, M ombǽće ~ E nyj. omoće, M nyj. omǽće 'második' < ómd. *ombæ- (Babuskina 1966. 66; Lomakina 1966. 321; Paasonen 1994. 1449), melynek szóbelseji mb-je az irodalmi nyelvekben a FU *-mpa ~ *-mpä képzőelemre vezethető vissza (UEW 332; vö. még: Keresztes 1986. 100).

A n a z á l i s o k k i e s é s e

A m-kiesés

A m nazális elíziója rendszerint két morféma határán fordul elő. Paasonen mindenesetre emlékeztet arra, hogy egyes erza nyelvjárásokban a szóbelseji mb hangkapcsolatokból a m kiesett. Intervokalikus helyzetben viszont a b eredeti szavakban ismeretlen, ennél fogva azt a zöngétlen párjával, p-vel helyettesítették (Paasonen 1893/1903. 43): E kumboldo- 'vmilyen színben játszik' $\approx$ E nyj. kop̣ḷdu- 'hullámszik' (< ómd. *komḅa-lḍa-); vö. még: E nyj. kopača- $\sim$ M komača- 'betakar' (<ómd. *komḅa-ča-).

A névragozásban a többes szám -t, -ť jele előtt az erza dialektusokban – bizonyára p fokon keresztül – kiesett az m nazális; vö. E nyj. ežem 'pad' : Pl ežet, kém 'csizma' : Pl keť, diplom 'diploma' : Pl diplot (Markov 1961. 37). Az erza irodalmi nyelvben is gyakori a lexéma bilabiális nazálissal kezdődő utolsó szótagjának (mo, me, nyj. ma) az elíziója a plurálisjel előtt: E kojme 'lapát' : Pl kojt, šełme 'szem' : šełmt; E ištamo 'olyan' : Pl ištāt, kodamo 'milyen' : Pl kodat; E nyj. suskuma ($\sim$ E suskomo) 'falat' : Pl suskut (Paasonen 1893/1903. 41; Jevszevjev 1929/1963³. 34). Az erza nyelvjárásokban effajta szótagkiesés a függő esetekben is előfordulhat: E nyj. uto-co CxInessSg $\leftarrow$ utomo 'csűr'; vö. még: E nyj. po-co (< pot-so) CxInessSg $\leftarrow$ potmo 'belső rész' (Markov 1961. 37).

A névszóképzésben a -kst számnévképző előtti m ugyancsak az őt követő, szótagképző vokálissal együtt tűnik el egyes erza dialektusokban: E nyj. kolkst 'háromszor' $\sim$ E kolmokst 'ua.' $\leftarrow$ kolmo '3' (Turajeva 1972. 297). Az igeképzők közül a

denominális -do-, -kado-, -škado- toldalékok előtt eshet ki az erza mo szegmentum: E kača-do- 'füstölög', kača-kado- 'füstössé válik' ← kačamo 'füst', čapa-škado- 'megsavanyodik' ← čapamo 'savanyú' (vö. pl. Erdődi 1968. 236; Erdődi-Zaicz 1974. 34).

Két szabad morféma határán – összetételekben, nagyritkán a jelzős szerkezetekben is – mindkét irodalmi nyelvben kimutatható bilabiális nazálist tartalmazó szóelemek kiesése. Ide tartoznak többek között az összetett számnevek is; ezek elíziós jelenségeit a következő fejezetben, a dentális-alveoláris nazálisok kiesései között tárgyalom, mert a) a jésített nazális ilyen helyzetben történő kivetése jóval gyakoribb, illetőleg b) a m és a n elíziója együttesen is bekövetkezhet, két helyütt való ismertetésük esetén tehát ismétlésekbe volnák kénytelen bocsátkozni, ezzel szemben: c) együttes bemutatásuk révén a mordvin számnevek használatában bizonyos rendszerszerűséget lehet kimutatni.

A szóösszetétel első és második tagjában egyaránt bekövetkezhet az E mo, me, M mä, mə stb. szegmentumok szórványos kiesése, egy-egy esetben a megelőző szótagéval együtt is. Példák: E śélved 'könny' (śélme 'szem' + ved 'víz'), nyj. tombalanġo 'a kemence eleje' (tombamo 'ua.; ütés' + lanġo 'felszín'), nyj. kašlanġo 'kemencepadka' (kaštomo 'kemence' + lanġo); M nyj. lajmar' 'fagyal' (lajmə 'ua.' + mar' 'alma'), modar' 'krumpli' (moda 'föld' + mar'), potmar 'ételtartó hely' (potmə 'belső (rész)' + mar 'rakás') (vö. Paasonen 1909/1953². 143; Juhász-Erdélyi 1961. 18; Markov 1961. 40; Babuskina 1966. 88; Turajeva 1972. 297).

A n, ń kiesése

A dentális zárhangok és a v, j réshangok mellett a dentális-alveoláris nazálisok esnek ki a leggyakrabban a mordvinban.

A szabad morfémák belsejében e kiesésnek egyetlen ismert példája a nz hangkapcsolat n-jének elíziója az E iza ~ M inza 'boronál' lexémában (a mássalhangzó-kapcsolat elsődleges voltára vö. pl. ESzK 212). A szóvégi n, ń lekopásában viszont – elsősorban a moksa régi és népnyelvben – valamiféle tendenciaszerűség látszik érvényesülni; vö. E, M jala ~ nyj. jalan, jalan 'mindig' (< tat. jalan 'ua.');

E R. (Str.) kaime, M R. (Wit.) kema ~ E kemen, M kemən '10' (< ómd. *kemən); M R. (Ahl.) kutska ~ M nyj. kućkan 'sas' (< ómd. *kućk-an); M R. (Ahl.) kušma ~ M kušman 'torma' (< csuv. kušman 'rettek'); stb. (Paasonen 1893/1903. 64, 68–69, uő. 1897. 34, 39–40; Keresztes 1986. 54, 74).

Morfémahatáron a -t, -ť többesjel előtt csak látszólag történik a mordvinban – főleg az erza dialektusokban – nazáliskiesés, valójában az itt következő példákban előbb nt > tt, ńt > ťť hátraható hasonulás ment végbe, amelyet aztán tt > t, ťť > ť rövidülés követett. Ide tartoznak nyelvjárási többes számú alakjukkal: E jon 'oldal' : Pl jot, on 'álom' : Pl ot, san 'ín' : Pl sat, šežgan 'szarka' : Pl šežgat, vakan 'tál' : Pl vakat, zakon 'törvény' : Pl zakot, illetőleg E berán 'rossz' : Pl berat, čovon 'tarkó' : Pl čovoť, (nyj.) korín 'gyökér' : Pl korit, loman 'ember' : Pl lomat, (nyj.) sapun 'szappan' : Pl saput, suman 'kaftán' : Pl sumat (vö. Paasonen 1893/1903. 40; Jevszevjev 1929/1963³. 34; Bubrih 1953. 33; Cigankin 1958. 191–192, uő. 1961. 335; Jakuskin 1958. 213, uő. 1961. 224;

Markov 1961. 37; Objedkin 1961. 141, uő. 1963b. 252, uő. 1963c. 14; Davidov 1963. 148–149; Koljagyonkov 1963. 422; Bibin 1963. 395; Bjuskin 1963. 276, 279).

Már A. Ahlqvist rámutatott arra, hogy a moksa nazális nélküli többes szám alkalmas egyben a determinatív névragozás genitívuszi -ńt végződésével való szembenállás kifejezésére: M loman 'ember' : Pl lomať, de: GenSgDet lomańť (Ahlqvist 1861. 10). Az erzében viszont – nyelvjárássilag – a determinatív ragozás birtokos eset-ragjából is kieshet a nazális elem; vö. E nyj. avať ~ E avanť GenSgDet ← ava 'asszony'; E nyj. viřit ~ E viřenť GenSgDet ← vir 'erdő' (Cigankin 1958. 191, uő. 1961. 335; vö. még: Faasonen 1893/1903. 41). Ugyancsak az erza dialektusokban a comparatívuszi -ška esetrag előtt is ń-elízió történhet a hármas torlódás egyszerűsítésére: E nyj. kemeška 'kb. 10' ← kemeń '10', lomaška 'embernyi <pl. méretű>' ← loman 'ember' (Markov 1961. 27).

A moksa birtokos személyragozás egyes szám 1. személyű *-nza személyjelének nazálisa magánhangzót követő helyzetben kiesett, mássalhangzó után ellenben megmaradhatott: M piłgəźā PxSgl ← piłga 'láb', prāźā PxSgl ← prā; de: M nyj. kudńźā PxSgl ← kud 'ház', surńźā PxSgl ← sur 'ujj' (Faasonen 1893/1903. 64; vö. még: Szerebrennyikov 1967. 54–55). A birtokos személyragozás függő eseteiben a ng hangkapcsolat pl. a (n)gə erősítő partikulával ellátott alakokban változatlan marad: M vir-sən-gə 'az (én) erdőben is'. A M -nga, -ngə partikula morfémakezdő n-je azonban névszóhoz, határozószóhoz járulva a moksa nyelvjárásokban elenyészhet; vö. M nyj. kodaga ~ M kodanga 'valahogyan' ← koda 'hogyan'; M nyj. śadəga pāk ~ M śadənga pāk 'annál is erősebb' ← śadə 'annál', pāk 'nagyon';

M nyj. tosaga ~ M tosanga 'ott is' ← tosa 'ott'; M nyj. viřsaga ~ M viřsanga 'erdőben is' ← viř 'erdő' (Azrapkin 1966. 262; Babuskina 1966. 72, 83). (A lexémák belsejében – rendszerint eredeti szavakban – kimutatható régi ŋ hangkapcsolatok nazális elemének szórványos elíziójáról a ŋ-kiesés vizsgálatakor, a következő fejezetben lesz szó.)

Az igeragozás feltételes módjában használatos M -ndără- módjelnek morfémakezdő ń-je egyes moksa nyelvjárásokban olykor eltűnhet: M nyj. kasadărăt ~ M kasandărăt 'ha nősz' ← kase- 'nő' (vö. Babuskina 1966. 86).

A -ń gyakorító igeképző előtt egyes erza dialektusokban – a zöngétlenülés kísérőjelenségeként – kieshet az nd mássalhangzó-kapcsolatot tartalmazó igék nazálisa (nd + -ń: ntń → nyj. tn; vö. E nyj. atńe-, atńi- ~ E antńe- frequ. ← ando- 'táplál', E nyj. katńe-, katńi- ~ E kanńe- frequ. 'hord' ← kando- 'hoz' (Paasonen 1893/1903. 40; Bibin 1968. 396; vö. még: Ahlqvist 1861. 11). A -kado- denominális igeképző előtt az erza irodalmi nyelvben is kieshet a na, ńa szegmentum: E veca-kado- 'hígul' ← vecana 'híg', poča-kado- 'megkeményedik' ← počańa 'kemény', vala-kado- 'simává válik' ← valańa 'sima'; vö. még: E lovta-řkado- 'elsápad' ← lovtańa 'sápadt' (vö. pl. Erdődi 1968. 286–287; Erdődi-Zaicz 1974. 52). Az említettek-nél jóval gyakoribb a moksa -křńa- gyakorító igeképző nazális elemének nyelvjárási szintű elíziója; vö. M nyj. avarkřa- ~ M avarkřńa- frequ. ← avarďa- 'sír'; M nyj. mořakřa- ~ M mořakřńa- frequ. ← mořa- 'megy'; M nyj. řimikřa- ~ M řimankřńa- frequ. ← řima- 'iszik' (Azrapkin 1966. 262; Babuskina 1966. 71, 86).

Az összetételek között elsősorban a mordvin összetett számnevekben – rendszerint a morfémahatáron – gyakori a ń és a m nazálisok kiesése, amely szótagkivetés formájában is jelentkezhet (vö. Szerebrennyikov 1967. 114–119; Keresztes 1990. 61–62; Honti 1993. 151–154).

A mordvin számnevek hangkivetése a következő csoportokba sorolható:

1) E, M ń-kiesés. Ez az elízió a '30' és '90' közötti tízes számnevekben a moksában mindenütt bekövetkezett, az erzában csak az '50', '60' és '70' jelentésűekben: M ńiǵemǎń (≈ E ńiǵengemǎń) '40', E vedǵemǎń ≈ M vedǵemǎń '50'.

2) E m-kiesés. Az E koloǵemǎń '30' számnévre szorítkozik (vö. M kolmǵemǎń '30'); a hangkivetés itt az első morfémán belül – nem a két morféma határán – figyelhető meg.

3) E eń, M ǎń kiesése. A 'tizen-' kezdetű számnevek közül ide tartozik – az erzában és a moksában egységesen – a '12', '13', '14', '16', '17' és '18': E kemǵavtovo ≈ M kemǵavtova '12' ← E kemǎń, M kemǎń '10'.

4) E em, M ǎm kiesése. Kizárólag az E śiǵemǎń ≈ M śiǵemǎń '70' vonható ide (← E śiśem, M śiśǎm '7').

5) E meń, M mǎń kiesése. Három erza és moksa 'tizen-' kezdetű számnév kapcsolható e típusba: a '11', a '15' és a '19': E keveťeje ≈ M keveťiǵa '15' ← E kemeń, M kemǎń '10' (vö. Ahlqvist 1861. 11; Gyevajev 1963. 319; – a M '15'-ben sajtóhibával: Keresztes 1990. 61).

Végül a n, ń nazálisok kiesése – elsősorban a moksa dialektusokban – két szó határán is regisztrálható; vö. M nyj. saja vandi 'holnap jövök' (M sajan 'jövök'); M nyj. bora ramań 'bárányt vettem' (M boran 'bárány'). A nazálisok

elízióját a morfémahatáron bekövetkező zöngésülés is igazolhatja: M nyj. loma zas 'ember jött' (M lomań sas 'ua.');

M nyj. to žorak 'te keverj!' (M ton šorak 'ua.');

stb. (vö. Gyevajev 1963. 307). Nazálist tartalmazó szegmentum kiesése jelzős szerkezetek morfémahatárán rendkívül ritka jelenség; vö. mégis: E nyj. ta jono 'azon az oldalon' (E tona jono 'ua.')

(Turajeva 1972. 297).

A régi η -kiesés

Ma nyelvjárási szinten sem található példa az η elíziójára, de a mordvin nyelv története során a lexémák belsőjében figyelemmel kísérhető a mediopalatális nazális kivetése.

Az ősi szóbelseji $^{\#}\eta$ veláris szavakban y, palatálisokban j fejleményre utal; vö. pl. E, M kov 'hold' < előmd. $^{\#}\text{ku}\eta\text{a}$; E ej, M äj 'jég' < előmd. $^{\#}\text{jä}\eta\text{a}$ (vö. Keresztes 1987. 94).

Az ηg hangkapcsolatból – Paasonen megállapítása szerint – a nazáliselem kieshetett, s minthogy g eredeti szavakban nem állhatott két vokális között, azt zöngétlen k párja helyettesítette; vö. M ingaľa $\approx$ E ikeľe 'előtt'. Más esetekben $\eta\text{g} > \text{v}$ (ill. j) hangfejlődéssel kell számolnunk: E luvoďe $\sim$ M luṅaďa 'hasad' < előmd. $^{\#}\text{lō}\eta\text{ga}$; vö. még: E onkšt $\sim$ M ovašt 'kantár' < ómd. $^{\#}\text{onks}$ $\sim$ $^{\#}\text{ovks}$; E pongo $\sim$ M pov 'női mell' < ómd. $^{\#}\text{ponḡa}$ $\sim$ $^{\#}\text{pova}$ (Paasonen 1893/1903. XII, 43; Keresztes 1986. 83, 100, 118, uő. 1987. 94).

A r é s h a n g o k k i e s é s e

A dentális zárhangok (t, t', d, d') és a dentális, illetőleg a palatális nazális (n, n') mellett a v és a j réshang esik ki a legsűrűbben a mordvinban.

A labiodentális v és a palatoveláris j elíziója különös figyelmet érdemel azért is, mert ez a kiesés – a legutóbbi időkben eltűnt zárhangokkal és nazálisokkal ellentétben – igen régi jelenségnek látszik, és minden bizonnyal szerepet játszott az egész mordvin nyelvtörténet folyamán. Keresztes kutatásai szerint a szóbelseji v és j réshang már az elő-, illetve az ősmordvin korban eltűnhetett a mordvinban ($*_{lw} > *_{l}$, $*_{rw} > *_{r}$; $*_{lj} > \underline{l'}$, $*_{rj} > \underline{r'}$). A szókezdő j, valamint e két szóvégi spiráns kiesése csak az ómordvin kor óta látszik mutatkozni, és közülük a szóvégi v-é nagyon szórványosan. Ezzel szemben a szóeleji v eltűnése viszonylag gyakori lehetett a mordvin nyelv történetének mindegyik szakaszában (a kérdéskör részletesebb kifejtését l. Keresztes 1987; különösen 68–72, 195–202).

A többi réshang közül még a szibilánsok (s, s', š) enyészhetnek el.

A FP/FV kori $*_{\underline{d}}$, $*_{\underline{d}'}$ valamint az ősmordvin korig nyomon követhető $*_{\underline{d}}$ ($< U/FU *_{\underline{k}}$) md. d, d', l, l', illetőleg v, j fejleményeket mutat, és rendszerint a legújabb jövevényszavakkal meghonosodott E, M χ, továbbá az ugyancsak – legalábbis az erzában – fiatal f fonéma sem szokott eltűnni.

A v és a j kiesése

A v-kiesés

Ma a mordvinban illabiális magánhangzók (a, ä, e, i) előtt egy minden bizonnyal ősi, eredeti szóeleji v spiráns áll (vö. Keresztes 1987. 119, 124), labiális vokálisok (o, u) előtt viszont a v rendszerint nem fordulhat elő a szó elején (vö. pl. Cigankin 1970. 65; Gjevajev 1970. 29). E szabály a régebbi orosz jövevényszavakra is érvényes: vokális (o) előtt, illetve szóeleji mássalhangzó-torlódásos alakokban a v általában kiesik (az elízió, legalábbis részben, végbemehetett az átadó orosz nyelvjárásokban is; vö. Paasonen 1893/1903. 56–57).

Az o magánhangzó előtti v eltűnése különösen gyakori az erza nyelvjárásokban, de egyik-másik moksa dialektusban sem példátlan; vö.: E nyj. obla 'pontyfajta' ~ E vobla 'ua.', E nyj. olna 'hullám' ~ E volna 'ua.', E nyj. oromka, oronka 'tölcsér' ~ E voronka 'ua.'; M nyj. atək 'íme így' < or. Бот так 'ua.'; stb. (Jevszevjev 1929/1963³. 35; Objedkin 1958. 145, uő. 1961. 135, uő. 1963a. 54, uő. 1963b. 252, uő. 1963c. 13; Babuskina 1966. 87; Jermuskin 1966. 337; Turajeva 1972. 297). Némelyik erza nyelvjárásban olykor e előtt is ki-eshet a szóeleji v: E nyj. eť 'hiszen' ~ E ved 'ua.', E nyj. erba 'fűzfa' < or. берба 'ua.' (Turajeva i.h.).

A mordvin nyelvjárásokban, továbbá néha az erza irodalmi nyelvben is, rendszerint a szóeleji mássalhangzó-kapcsolatok kezdő v komponensének kiesésével szűnik meg a mássalhangzó-torlódás (másfajta, ritkább feloldási lehetőségekre vö. Paa-

sonen 1893/1903. 58; Babuskina 1966. 87; Gjevajev 1970. 30). Például: E nyj. kus 'íz' ~ E vkus 'ua.', E nyj. lašt 'hatalom' ~ E vlašt 'ua.', E nučka 'unoka' < or. внучка 'leányunoka', E tulka 'persely, hüvely' < or. бтучка 'ua.'; M nyj. šo 'minden' < or. Бцѣ 'ua.', M nyj. srif (M vzrif 'ua.' (Paasonen 1893/1903. 56; Jevszjevjev 1929/1963³. 35; Objedkin 1961. 135; Azrapkin 1966. 272; Babuskina 1966. 87; Jermuskin 1966. 334). Egyébként a szóeleji mássalhangzó-kapcsolat második komponenseként is – főleg o előtt és nyelvjárási szinten – a v szokott kiesni; van példa arra is, hogy a v hármas mássalhangzó-kapcsolat záróelemeként tűnik el: md. nyj. gožďa 'szög' < or. гвоздь 'ua.', χorij 'beteges' < or. хворый 'ua.', šekla 'cékla' < or. свекла 'ua.'; E nyj. skorec 'seregély' < or. скворец 'ua.' (vö. Paasonen 1893/1903. 57; Jermuskin 1966. 334).

A szókezdő v kiesése szempontjából még tanulságosabb az ősi szóképzlet vizsgálata.

Az őserzában egy szórványos $*va-$ > $*vo-$ > $*o-$ hangfejlődéssel számolhatunk, egy föltehető $*jā-$ > $*je-$ > $*e-$ változással párhuzamosan (vö. Keresztes 1987. 122): E oj, M vaj 'zsír, vaj' < ómd. $*vaj$ (? $*voj$); E ojme, M vajmə 'lélegzet, lélek' < ómd. $*vajmə$ (? $*vojmə$). Az itt zárójelben álló alakok kérdőjele azzal magyarázható, hogy az ómordvinban a szóeleji $*v$ csak illabiális magánhangzók előtt fordulhatott elő, labiális $*u$, $*o$ előtt aligha. Az egykori $*vu-$, $*vo-$ kapcsolatok korábban, talán még az előmordvin korban megszűnhettek (Keresztes i.m. 68, 70, 120; l. az alábbi példákat).

Keresztes László adattára alapján (Keresztes 1986) az ósmd. $*u-$, $*ū-$ ($*vu-$ fokon keresztül, disszimiláció eredményeként) részben ősmordvin, illetőleg előmordvin $*vi-$ szókezdetre

mehet vissza. Példák ősmordvin *vi-re : E užeré, M užar' 'fejsze' $\ll$ ősmd. *užərə < *vižərə < előmd. *važara (FV *wašara < ősiráni); E uske 'drót', M uskə 'lánc' $\ll$ ősmd. *uškə < *viškə < előmd. *voškə (U *waske < ősiráni). Előmordvin *vi-re vö.: E očko, M očka 'teknő' $\ll$ ősmd. *učkə < előmd. *vička (FP *wočkə); E ožo 'sárga' $\ll$ ősmd. *užə < előmd. *viža (FP *wiša).

Az ősi mordvin szókészlet másik részében az ősmd. *u- , *u- előmd. *vu- (< *vo-) előzményre mutat: E ukštor(o), M uštər 'juhar' $\ll$ ősmd. ūkštər < előmd. $\text{*}(v)\text{okštar}$ (FV *wakštər); E uŕe-, M uŕə- 'van' $\ll$ előmd. $\text{*}(v)\text{ulə}$ (FU *wole-); E užo, M uža 'sarok' $\ll$ ősmd. *užə < előmd. $\text{*}(v)\text{oža}$ (FP *woša); E udalo, M ftala 'hátsó, mögött' $\ll$ ősmd. *uŕtə < előmd. $\text{*}(v)\text{ukta}$ (? FV *wikta); E uđem(e) 'velő, agy' $\ll$ ősmd. *uđəmə < előmd. $\text{*}(v)\text{uđəmə}$ (FP *wiđəm).

A példaanyag tanúsága szerint az E ukštor(o)-típusban előmordvin kori, az előző két típusban pedig ősmordvin kori v kiesésével számolhatunk, és ez utóbbiak között az E očko-típusban a réshang korábban eltűnhetett, mint az E užeré-típusban.

Még régebbi, esetleg az előmordvin kort is megelőző v-kiesés lehetőségét csak egy-két bizonytalan etimológia sugallhatja; pl. E utomo, M utəm 'csűr' $\ll$ ősmd. ūtəm < előmd. *ōtama (< *votama) < 1) FV $\text{*}(w)\text{ottama}$ (ha $\sim$ fi. ottaa 'vesz'), 2) FV *ajta (ha $\sim$ fi. aitta 'csűr'). Egyes rekonstrukciók – legalábbis elvileg – a mordvin különélet ideje előtti w-kiesést is megengedik; például: E, M oš 'város' $\ll$ ősmd. *ošə < előmd. *oša < FP $\text{*}(w)\text{oča}$ (U *woča); E, M od 'új; fiatal' $\ll$ előmd. *udə < FP $\text{*}(w)\text{uđe}$ (FU *wuđe); E učo-, M učə- 'vár' $\ll$ ősmd. *učə < előmd. *ōča < FP *woča . Tekintettel arra, hogy legalábbis a

va- szókezdő a többi finn-volgai nyelvben megmaradt, a szókezdő y eltűnését nagyobb valószínűséggel tehetjük a mordvin nyelv külön életére (vö. Keresztes 1987. 120).

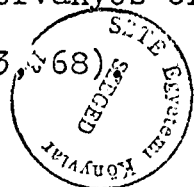
A mordvin szóbelseji labiodentális y – melynek szótagzáró helyzetben és abszolút szóvégen bilabiális w allofónja van – az erza nyelvjárásokban eltűnhet prekonsonantikus és intervokális pozícióban egyaránt. Mássalhangzót követően vagy vokalizálódik, vagy ki is esik a szótagzáró y; például: E nyj. brouna 'gerenda' < or. бруно 'ua.'; E nyj. utá- 'nyom; húz, nyom' ~ E uvta- 'ua.' (Jermuskin 1966. 337; Turajeva 1972. 297; vö. Paasonen 1893/1903. 63). Intervokális, rendszerint veláris magánhangzók közötti helyzetben a szótagkezdő y vagy ū-vá (olykor > u) vokalizálódik (többnyire u, o előtt), vagy pedig (főleg a előtt) kiesik az erza dialektusokban: E nyj. čū- 'ás' ~ E čuvo- 'ua.', E nyj. čao, čau 'üres' ~ E čavo 'ua.', E nyj. čoar 'mozsár' ~ E čovar 'ua.', E nyj. raštua 'karácsony' ~ E roštuva 'ua.', E nyj. kemgotoo '16' ~ E kemgotovo 'ua.'; vö még: E nyj. kuenža- 'kérgesedik' ~ E kuvonza- 'ua.' (Cigankin 1958. 192, uő. 1961. 321, 335; Objedkin 1958. 146; Jakuskin 1961. 223; Davidov 1963. 135; Jermuskin 1966. 337–338; Bijuskin 1968. 276; Turajeva 1972. 297). Némelyik erza és moksa nyelvjárásban a második szótagi y a szótagalkotó (nem szótagzáró) vokálissal együtt esik ki: E nyj. pūrks 'bütyök, keményedés' ~ E puvorks 'ua.', E nyj. podme- 'ráakaszódik, hozzákapcsolódik' ~ E povodeve- 'ua.'; M nyj. purda- 'megcsavar' ~ M puvarda- 'ua.' (vö. Objedkin 1961. 135, uő. 1963b. 253; Davidov 1963. 149; Gjevajev 1963. 319).

Régebbi, az ómordvin korra visszavezethető szórványos szóbelseji kiesésre különféle típusú példák hozhatók: E paz, M pavaz 'Isten' < ómd. *pavas; M sa- 'jön' < M säve- 'kap, vesz'

(szóhasadással; vö. E sa- 'jön' < E saje- 'kap, vesz'); stb.
(Az ómordvin kori y előfordulásáról, a y ~ j megoszlásáról vö. Keresztes 1987. 68–70, 118–123.)

A réshangok legősbibb változásának a posztkonszonantikus y-nek – a hasonló pozícióban lévő j-ét is időben megelőző – eltűnését tarthatjuk (Keresztes i.m. 117–118). Az $*_{1w} > *_{1}$ és az $*_{rw} > *_{r}$ változás a mordvin nyelv külön életének kezdeti szakaszára tehető a finnugor és az ósiráni eredetű szóréteg tanúsága szerint: E peŕ, M pejeŕ 'felhő' < előmd. $*_{pilə}$ < FP/FU $*_{pilwe}$; E puŕ-, pul-, M pəl-, pəŕ- 'térd(el)' < előmd. $*_{polə}$ < FV/U $*_{polwe}$; E teŕe, M talə 'tél' < előmd. $*_{tälä}$ < FP/FU $*_{tälwä}$; E veŕe, M veŕə 'falú' < előmd. $*_{vilä}$ < FV $*_{wilwä}$; E čuro, M šurə 'ritka' < előmd. $*_{čōra}$ < FV/FU $*_{šorwa}$; E šuro, M šurə 'szarv' < előmd. $*_{šōra}$ < FP/FU $*_{šorwa}$ (< ósiráni); E uros, M urəs 'árva' < előmd. $*_{ōras}$ < FV $*_{orwas}$ (? $*_{orpas}$) (FU $*_{orwas}$ vagy $*_{orpas}$ < ósiráni). Szórványosan nemcsak likvida + y kapcsolatokból esett ki a spiráns utótag; vö. például $*_{jw} > *_{j}$, illetőleg $*_{sw} > *_{s}$ változásra: E kojme, M kajmə 'lapát' < előmd. $*_{kaja-}$ < 1) FP $*_{kojwa-}$ vagy $*_{kajwa-}$, 2) FP $*_{kaja-}$; E, M kaso- 'nő' < előmd. $*_{kasa-}$ < FV/?FU $*_{kaswa-}$. Sőt, prekonszonantikus y igen régi kiesésére ($*_{wk} > *_{k}$, $*_{wn} > *_{n}$) is van példa: E tundo, M tunda 'tavasz' < ? előmd. tōga (> ósm. $*_{tūfə}$) < FV $*_{towka}$; E seŕej, M seŕi 'harcsa' < előmd. $*_{sänäjä}$ < FP/FU $*_{säwnä}$.

Szóvégi helyzetben különösen egytagú szavak végén áll gyakran y a mai mordvinban (Cigankin 1970. 67; Gjevajev 1970. 35; vö. Jevszjevjev 1929/1963³. 28). A szótagzáró pozíciójú bilabiális w spiráns az erzában könnyen beleolvad a labiális hangokba; a vokalizálódásra vö. E nyj. ŕeu 'oroszlán' ~ E ŕev 'ua.', E nyj. burau 'fűró' ~ E burav 'ua.' stb. (Jermuskin 1966. 337; szórványos erza nyelvjárási lekopásra vö. még: Paasonen 1893/1903. 63, 68)

Az ősmoksában az abszolút szóvégi (rendszerint a második szótag végén álló) spiránselem – a toldalékos alakokat kivéve – általában beleolvadt a tővéghangzóba ($\sim$ E v, nyj. j, ŋ); vö. M kudu 'haza' $\sim$ E kudov, nyj. kudoj, kudoŋ 'ua.'; M salu, Pl saluft 'sós' $\sim$ E salov 'ua.' (Keresztes 1987. 131; vö. még: Paasonen 1893/1903. 63, 67; Szerebrennyikov 1967. 25).

A j-kiesés

Szóeleji j eredeti szavakban közismerten csak veláris magánhangzók előtt állhat a mordvin irodalmi nyelvekben: E jam 'leves', M jam 'kása'; E jovks, M jofks 'mese'; E, M jur 'gyökér' (vö. pl. Cigankin 1970. 65; Gjevajev 1970. 30). A palatálisak előtt j csak a legújabb orosz jövevényszavakban mutatkozik: E, M jedinstva 'egység', jenot 'mosómedve', jeretik 'eretnek' (vö. ERS1., MRS1.).

A j veláris vokálisok (a, o, u) előtti szórványos eltűnése az újabb keletű, csak nyelvjárási szinten – szabálytalanul – mutatkozó jelenségek közé tartozik: E jukše-, ukše- ($\sim$ M juksa-) 'megold' < ómd. $\ast$ joksa-; M juma-, ima- ($\sim$ E joma-) 'elpusztul' < ómd. $\ast$ juma- (Paasonen 1893/1903. 66; vö. még: Azrapkin 1966. 263).

Keresztes kutatásai szerint a velárisokon ($\ast$ a, $\ast$ o, $\ast$ u) kívül egy palatális magánhangzó, az $\ast$ ä előtt is előfordulhatott szóeleji $\ast$ j az ómordvin korban, és ezekben a helyzetekben a $\ast$ j ősi örökségnek tartható (Keresztes 1987. 68, 121). Tanulságos az E e- $\sim$ M ä-, jä- kezdetű szavak egybevetése: E ej, M (j)äj 'jég' < ómd. $\ast$ jäj ($\ast$ jäŋ); E ekše, M (j)äšä 'hideg; árnyék' < ómd. $\ast$ jäksä; E erke, M (j)ärkä 'tó' < ómd. $\ast$ järkä; E eče-, M (j)äcä- 'behatol' < ómd. $\ast$ jäcä; E ežne, M (j)äžnä 'izület' <

ómd. *jāznā. Ezek szerint az ősmoksa megőrizte az ómd. *ā-t és a moksa nyelvjárások egy része a legutóbbi időkig a *j-t is. Az őserza nyelvjárásban a szókezdő *j eltűnése minden bizonnyal az első szótagi E *ā > e zártabbá válást követően történt (azaz E *jā- > *je- > e-), mert a szóeleji je- – valamint ji- – hangkapcsolat a mordvin számára sokáig rendkívül idegen volt (Keresztes 1987. 71, 122; vö. még: Paasonen 1893/1903. 66). Erre mutat a régebbi jövevényszavakban e, i előtt megfigyelhető md. j-kiesés: M nyj. engā- 'üt, ver' < tat. jiŋ- 'legyőz'; M ezna 'sógor' < tat. jiznā 'ua.'; E emež, M imāš 'bogyó, gyümölcs' < tat. jimāš 'ua.' (vö. Paasonen 1897. 33).

Egy-két eredeti szóban talán elő- vagy ősmordvin kori *je- > *ji- > *i- változással számolhatunk; vö. pl. E inzedē-, M inzedē- 'gyalul', E, M inks 'gyalu' < ómd. *inā < FU *jenz-. Az sem lehetetlen, hogy az *e, *i előtti j-kiesés még régebbi keletű; vö. például E ije 'év' < FV *ikā < FU *jikā vagy *ikā.

A mai mordvin főnyelvjárások különbségei között feltűnő a szóbelseji, intervokalikus helyzetben lévő a) igető-végi és b) névszó-belseji (második szótagi) ómd. *jā kiesése a moksában és megőrződése az erzában. Példák: a) E mije-, M mi- 'elad' < ómd. *mija; E muje-, M mu- 'talál' < ómd. *mujā; E pije-, M pi- 'fő' < ómd. *pija; E tuje-, M tu- 'elhoz; elmegy' < ómd. *tujā; b) E sejede, M šidā 'sűrű' < ómd. *sejādā; E vi(je)dē, M vidā 'egyenes; jobb' < ómd. *vijādā; stb. A névszói alakokban a szótagzáróvá vált M *j (*sejdā, *vijdā) asszimilálódott az őt megelőző palatális magánhangzóba, tehát itt voltaképpen mássalhangzó előtt tűnt el a vokálist követő spiráns (vö. még: Paasonen 1893/1903. 63–64). Az ómd. *jā ritkábban az erzában is kieshetett (vö. E vidē ~ vijede [l. fentebb]; E šerka, M šārka

'lábszár' < E sejer, M sájär '(láb)szár'), sőt a *ja olykor csak az erzában tűnt el (vö. E sem, nyj. sejme, R. (Wied.) seje, M sajam 'tapló' < ómd. *sājəmə).

Az ómordvin kori szóbelseji j intervokalikus helyzetben palatális és veláris magánhangzók előtt egyaránt gyakori volt, a prekonzonantikus j azonban – minthogy zárta a szótagot – könnyebben beleolvadhatott az őt megelőző vokálisba (Keresztes 1987. 70–71).

Igen régi, elő- vagy legkésőbb ómordvin kori lehet a likvida + j (*lj, *rj) kapcsolatokban a j utótagnak a likvida palatalizációjának kísérőjelenségeként bekövetkezett kiesése is (vö. Keresztes i.m. 118, 171): E niŕe, M niŕə '4' < ósmd. *nēŕə < előmd. *nēljə (FP/FU *neljə); E piŕe, M piŕə 'fül' < előmd. *pēljə < *pēljə (FP/FU *peljə); E, M mar 'bogyó [összetételek utótagjaként]' < ósmd. *marə < FV *marja (? FU *marja); E čirə, M širə 'oldal, szél' < ósmd. *širə < előmd. *širə < FV *šürjə; E urə, M urə 'szolga' < ósmd. *urə < *urjə (FV/FP *orja).

Mássalhangzó-kapcsolatok előtagjaként olykor jövevénytörzsekben mutatkozott j a mordvin nyelvtörténet folyamán. A mordvin nyelv legrégebbi jövevénytörzseiben az előző jelenséggel párhuzamosan, egyidejűleg is bekövetkezhett a kiesés, de vannak példák a j eltűnésére jóval későbből is: E sed, M sed 'híd' < ósmd. *sedə < előmd. *se(j)də (FP *sejt3 vagy *set3 < ósiráni); E puŕe, M puŕə 'méhsör' < ómd. *puŕə (? 1) < volgai német vagy 2/) < ósmd. *pujrə (< gót). A legújabb kölcsönszavak esetében itt sem mindig dönthető el, hogy a réshang kiesése a mordvinban következett-e be, vagy pedig már az átadó (orosz) nyelv megfelelő nyelvjárásában; vö. pl. E nyj. čečas, čejas 'most' (< orosz).

Az egytagú szavak végén j egyaránt állhat mindkét irodalmi nyelvben (E oj, M vaj 'zsír, vaj'; E, M pej 'fog' stb.; vö. Cigankin 1970. 67; Gyevajev 1970. 35), de ezek le is kophatnak a mordvinban. Olykor csak nyelvjárási szinten tűnik el a szóvégi spiráns (E, M sij, nyj. si 'genny' < ómd. *sij; E, M vi, nyj. vi 'erő' < ómd. *vi), de nem ritka a j lekopása az egész nyelvterületen sem: E ki 'moly' < ómd. *kij; E ni 'nő' < ómd. *nij; E, M pe 'vég' < ómd. *pej. A régi adatok néha még dokumentálják a szóvégi konzonánst; pl. E, M ve, R. (Wit.) vej 'éjszaka' < ómd. *vej. (További példákat a szóvégi j kieséséhez l. Paasonen 1893/1903. 68; vö. még: Cigankin 1961. 335; Azrapkin 1966. 262.)

A két- és többtagú szavakban az E j-nek közismerten megfelelő M $\emptyset$ ugyancsak ómordvin kori, illetve ósmoksa kiesés következménye: E keđij, M keđi 'tavaszi <gabona>' < ómd. *keđaj; E kiŕej, M kelu 'nyírfa' < ómd. *kiŕaj; E seŕej, M seŕi 'harcsa' < ómd. *seŕaj; E seđej, M seđi 'szív' < ómd. *seđaj; E suvozej, M suvozi 'süketfajd' < ómd. *suvožaj; E nyj. varksij, M varsí 'varjú' < ómd. *varsaj.

Az ómordvinban egy toldalékban, a participium praesens képzőben fordulhatott elő a szóvégi j a leggyakrabban, amely meggyezett a jelen idejű egyes szám 3. személyű személyraggal (vö. Keresztes 1987. 71); például: ómd. *saj 'jön; jövő', *niŕaj 'nyel; nyelő', *vanaj 'néz; néző'. Ez a j legkésőbb az ómordvin kor végén, illetve az őserzában asszimilálódott az előtte álló palatális magánhangzóba (vö. a mai alakokat: E si, M saj; E, M niŕi; E, M vani), de a moksában egyes toldalékok előtt későbben, ma is megjelenhet; például: M vani Sg3, de: vaniŕt Pl3 < ómd. *vanajt (vö. Paasonen 1893/1903. 68).

A szibilánsok kiesése

A s, ś kiesése

A széleleji mássalhangzó-torlódás feloldása jövevényszavakban történhet a hangkapcsolat első s, illetőleg ś elemének elíziójával. Példák: E, M paśiba 'köszönöm' (< or. спасибо 'ua. '); E nyj. časťlivoj 'boldog' (< or. счастливый 'ua. '), nať 'természetes; biztos' (< or. знать 'tud'), piccka 'gyufa' (< or. сичка 'ua. '); M nyj. navra 'dugó' (< or. nyj. савра 'ua. '), vázka 'fejkötő' (< or. связка 'ua. ') (vö. pl. Paasonen 1893/1903. 56; Davidov 1963. 143; Babuskina 1966. 87). Az erza szóvégi ńst hármas mássalhangzó-kapcsolat egyes nyelvjárásokban a közbülső ś kiesésével egyszerűsödhet; vö. E nyj. kańť 'kender', teńť 'vesszőnyaláb', továbbá tańť(e) 'édesség' az irodalmi nyelvi kańst, teńst, tańst helyett (Turajeva 1972. 297).

Az erza névragozásban a morfémahatáron egymás mellé kerülő két azonos szibiláns egygé válik (Bubrih 1953. 27), de ebben az esetben természetesen mennyiségi rövidülésről, nem pedig minőségi változásról, hangkiesésről beszélhetünk: E kardasne Iness (<: kardas-sne) ← kardaz 'udvar', tarvasne Iness (<: tarvas-sne) ← tarvaz 'sarló'. Ugyanígy rövidülésnek kell tartanunk a -ks, -vks képzővel ellátott relatív tőhöz járuló s kezdetű esetragok morfonológiai viselkedését; az E nyj. pulo-ks 'vakarcs <gyerek>', koda-vks 'kasza', korkľe-vks 'beszélgetés' -sto elatívuszragos alakjai például így hangzanak: puloksto, kodavksto, korkľevkste (vö. Markov 1961. 38).

Ezzel szemben az erzában s, ś elízió történik a szibilánsra végződő szótő és a -ks képzőelem kapcsolódásakor; vö. E inks 'kaparókés' <: ins-ks (vö. E inzedē 'lekapar'); E vańks

'tisztá' <: vańś-ks (vö. E vańśkado- 'tisztít'); stb. (Bubrih 1953. 21).

Az erza igeragozásban abszolút szóvégen, nyelvjárásiilag lelophat a múlt idő -ś jele: E nyj. kuč <: kučś 3g3Praet1 ← kučo- 'küld', šač <: šačś ← šačo- 'megszületik', vač <: vačś ← vačo- 'megéhezik'. Tővégi ž, š, t után emellett j-betoldódás is bekövetkezik, sőt az utolsó esetben eltűnik maga a dentális zárhang is; vö. ejš 3g3Praet1 ← eže- 'felmelegedik', pujš ← pužo- 'elhervad', vejš ← veše- 'kér', majš ← mašto- 'tud', ujš ← ušto- 'befűt' (Turajeva 1972. 296).

A régi š-kiesés

Kizárólag igen régi, szóeleji š-elízióknak vannak nyomai. Ezekben az esetekben a szibiláns az őt követő vokálissal együtt már az őś-, illetve ómordvin korban kieshetett. Keresztes László szövegejtései közül ide sorolandók a következők: E kšna, M šna 'szíj' < ómd. *šakšna; E, M šta 'viasz' (< ómd. *šta) < őśmd. *šāšta; E, M šta-, E nyj. kšta- 'mos' (< ómd. *(k)šta-) < őśmd. *šā(k)šta- (vö. Keresztes 1986. 68–69, 161–162; vö. még: Jakuskin 1961. 221).

A z a f f r i k á t á k k i e s é s e

A č, c a két-, illetőleg háromtagú mássalhangzóc-kapcsolatoknak kezdő elemeként maradhat némelykor el. Az affrikáták elízicija igen ritka – a moksában úgyszólván ismeretlen – jelenség, ennél fogva érdekesnek látszik minden egyes előfordulását felsorolni: E lukš 'pikkely' (<: luč-ks) ← E luč 'ua.' (Bubrih 1953. 21); E nyj. kot ~ ir. ny. koct 'vászon' (E koda 'szó' + a cselekvés eredményére utaló -st névszóc-, eredetileg igenévképző: kod-st > kotst); E nyj. mat ~ ir. ny. mact 'verem' (E mađe- 'lefekszik' + -st képző: mađ-st > matst) (Turajeva 1972. 297); E ča-št (<: čač-št) Pl3Praet1 ← čačo- 'születik' (Keresztes 1990. 36); E, M kenkš ~ M R. (Reg.-Bud.) kenčks 'ajtó' (FV *kinče-kse ~ *künče-kse: UEW 664).

A l i k v i d á k k i e s é s e

A laterálisok és a pergőhangok a mordvinban általában szabad morféma belsejében enyésznek el, ott is viszonylag ritkán.

A l, l', r, r' elíziójára – elsősorban az erza nyelvjáráásokban – rendszerint akkor kerül sor, ha a lexéma legalább két likvidát tartalmaz; ilyenkor egyikük kiesésével megváltozhat a szóelem fonotaktikája. A hangkivetés az esetek többségében a sorrendileg második (második szótagi) likvidának az előbb állóra gyakorolt hatásával magyarázható (vö. Paasonen 1893/1903. 57; előfordulásaira vö. még: Jermuskin 1966. 338; Cigankin 1979. 104). Példák:

l-kiesés

E nyj. jovardo- $\approx$ E jorvaldo-, M orgaldə 'öblít'; E R. (Wied.) sadreks $\approx$ E saldirks, M saldarks 'sótartó' (vö. E salto- 'sóz')

r-kiesés

E nyj. kumarav $\approx$ E kirmalav, R. (Wied.) kormarav 'bojtorján; bogáncs' (< [Paasonen i.m. 59] ómd. ^{*}kymbrarav); E nyj. pečer $\approx$ E pračer 'haj' (E pra 'fej' + čer 'haj').

Orosz jövevényszavakban is erza nyelvjárási r-kieséshez – és a l megnyúlásához – vezethet pergőhang és laterális kapcsolata, a likvidákból álló hangkapcsolat: E nyj. beluk 'medvebarlang' (< or. берлога 'ua. '), šveļa 'fűró' (< or. сверло 'ua. ') stb.

Említést érdemel a rendkívül szórványos – de a mordvin hangtörténetből, illetőleg a nyelvjárásokból dokumentálható – szóeleji és szóvégi laterális-kiesés (vö. Kersztes 1986. 79, 157): md. E R. (3tr.) isme (ɔ: išme), nyj. [Turajeva 1972. 297] išme $\approx$ E lišme 'ló' (< ómd. ^{*}lišme); E čevge $\approx$

É R. (Dam.) čavgel, nyj. čév'gel 'a kányafa bogycja' (< ómd. *čev-gäl ~ *šev-gäl).

Végezetül összetett szavakban a morfémahatáron likvida – szótagkieséssel – lekophat az első tag végéről: É mastumar 'szamóca' (< É mastor 'föld' + umar 'bogyó'). A szótagképző vokálissal együtt haplológia révén is eltűnhet az egyik pergőhang; az ezúttal a moksából adatolható példával: M nyj. [Juhász-Erdélyi 1961. 18] sokarma 'esti vakság' < M sokar 'vak' + urma 'betegség'.

HAUPTTYPEN DES KONSONANTENAUSFALLS IM MORDWINISCHEN

(Zusammenfassung)

In der mordwinischen Fachliteratur sind im allgemeinen die Mouillierung, die Affrikation, die Assimilation und teilweise der Lautaussfall unter den wichtigsten morphonologischen Erscheinungen aufgezählt worden. Außer der Mouillierung und der Affrikation – die sich meistens mit Assimilation und Dissimilation paaren – müssen auch die folgenden seltener vorkommenden qualitativen Alternationen beachtet werden: Depalatalisation, Desaffrikation, Entstehung eines Konsonanten, Vokalisation und Verschiebung der Artikulationsstelle, endlich ein isolierter assoziativer Wechsel: die Metathesis. Bei den quantitativen Alternationen ist der Konsonantenausfall am häufigsten, aber auch die wichtigsten Fälle der Haplologie, sowie vereinzelt der anorganischen Einschaltung, Verkürzung und Dehnung der Konsonanten können Interesse erwecken.

Ihrem Titel entsprechend beschäftigt sich diese Arbeit mit den wichtigsten – oft in Regeln zu fassenden – Typen des mordwinischen Konsonantenausfalls, aufgrund der Fachliteratur und mit Anwendung meiner früheren Artikel über die Elision der mordwinischen Explosiva und Spiranten. Ich habe einleitend zu bemerken, daß es bei einer deskriptiven Behandlung dieses Themenkreises, meines Erachtens nicht erlaubt ist, den lautgeschichtlichen Standpunkt gänzlich unberücksichtigt zu lassen.

1. Die phonologischen Fragen des mordwinischen Konsonantenausfalls

Im folgenden untersuche ich die Elision bei den mordwinischen Stammwörtern im Anlaut, Inlaut und im Auslaut.

Es ist auffallend, daß im Mordwinischen innerhalb eines freien Morphems, unabhängig von der in ihm besetzten Position, nur die Spiranten v und j regelmäßig ausgefallen sind.

1.1. Im Anlaut sind neben den Spiranten v und j sporadisch auch die Sibilanten s, ś und der Explosivlaut t geschwunden. In den mordwinischen Mundarten, ferner manchmal auch in der ersanischen Literatursprache, wird die in russischen Lehnwörtern vorkommende Konsonantenhäufung allgemein mit dem Abfall der ersten Komponente v der Konsonantenverbindung aufgehoben. Z. B. E ma. kus 'Geschmack' ~ E vkus ds., E ma. laśt 'Macht' ~ E vlaśt ds.; M ma. srif 'Explosion' ~ M vzrif ds. Als zweite Komponente der anlautenden Konsonantengruppen ist in der Regel auch v, in erster Linie mundartlich vor o, ausgefallen, und es gibt auch einzelne Beispiele, wo das v als Schlußelement der dreifachen Konsonantenverbindung geschwunden ist; z. B. md. ma. goźda 'Nagel' < russ. гвоздь ds., śekla 'rote Rübe' < russ. ma. свекла ds.; E ma. skorec 'Star <Art Vogel>' < russ. скворец ds. Die Konsonantengruppe ist bisweilen durch den Ausfall der anlautenden s und ś vereinfacht worden; z. B. md. paśiba 'ich danke' < russ. спасибо ds., E ma. pička 'Zündhölzchen' < russ. спичка ds. Dagegen ist das mittlere Element der russischen Konsonantenverbindung str- regelmäßig ausgefallen; z. B. E ma. sraśt 'Schrecken' < russ. страсть ds., E ma. sroja- 'bauen' ~ E stroja- ds.

Vor anlautenden Vokalen, hauptsächlich vor o, ist v sehr oft in den ersanischen Mundarten geschwunden, aber auch einige mokschanische Beispiele können angeführt werden: E ma. olna 'Welle' ~ E volna ds., E ma. oromka, oronka 'Trichter' ~ E voronka ds.; M ma. atək 'so, sieh' < russ. от так ds. Das anlautende v vor e ist seltener abgeworfen; z. B. E ma. et 'doch,

ja' ~ E ved ds., E ma. erba 'Weide' < russ. берѣ ds. Es ist jedenfalls zu bemerken, daß in den russischen Lehnwörtern des Mordwinischen nicht immer leicht zu entscheiden ist, ob der Konsonantenausfall im Mordwinischen oder schon in der entsprechenden Mundart der Entlehnsprache erfolgt ist.

Die Elision von v – sowie von j – kommt im Anlaut nicht nur in den jüngsten Lehnwörtern, sondern auch in einheimischen mordwinischen Wörtern vor.

Vor velaren vokalen a, o und u ist das anlautende j in den Mundarten sporadisch geschwunden; z. B. E ma. ukse- 'lösen' ~ E jukse-, M juksa- ds.; M ma. ima- 'umkommen' ~ M juna-, E joma- ds. Die im Erzanischen mit e- anlautenden Wörter haben im Mokschanischen die Entsprechungen jä- und ä-; z. B. E ej 'Ei' ~ M äj, ma. jäj ds.; E ekše 'kühl' ~ M äšä, ma. jäšä ds.; E erke 'der See' ~ M ärkä, ma. järkä ds. Der Schwund des ersanischen anlautenden j muß nach dem Geschlossenwerden ä > e in der ersten Silbe geschehen sein, weil das anlautende j mit den palatalen Vokalen e und i, d. i. je- und ji-, den Mordwinen lange eine fremde Lautverbindung war. Parallel mit diesem ersanischem Wandel jä > je > e zeigen die folgenden Beispiele wahrscheinlich einen sporadischen Lautwechsel va > vo > o : E oj 'Fett, Butter' ~ M vaj ds., E ojme 'Atem; Seele' ~ M vajmä ds.

1.2. Im Inlaut sind wieder die Spiranten v und j, sowie einige Explosiva – in erster Linie k, ferner t und t' – am häufigsten ausgefallen.

Das labiodentale v, das im Silbenauslaut ein bilabiales Allophon w hat, kann in den ersanischen Mundarten sowohl in postkonsonantischer wie in intervokalischer Position geschwunden sein. Das silbenauslautende v ist nach Konsonanten ent-

weder vokalisiert oder sogar ausgefallen; z. B. E ma. brouna 'Balken' < russ. бревно ds., E ma. uťa- 'drücken; ziehen' ~ E uvťa- ds. In intervokalischer Position, in der Regel zwischen velaren Vokalen, ist das silbenanlautende v in den ersanischen Mundarten, meist vor u und o vokalisiert oder, hauptsächlich vor a, geschwunden; z. B. E ma. ču- 'graben' ~ E čuvo- ds., E ma. čao, čau 'leer' ~ E čavo ds.

Im Verbstammauslaut und im Inlaut eines Nomens ist das j zwischen zwei Vokalen, zusammen mit dem ihm folgenden, zur gleichen Silbe gehörenden Vokal im Mokschanischen ausgefallen, hat sich aber im Ersanischen erhalten: M mi- 'verkaufen' ~ E mije- ds., M pi- 'kochen' ~ E pije- ds.; M śidā 'dicht' ~ E śejede ds., M vidā 'gerade; wahr' ~ E vi(je)de ds. In den letzterwähnten nominalen Beispielen hat sich das in den Silbenauslaut geratene mokschanische *j (*śejda, *vijsda) an den vorstehenden Vokal assimiliert, folglich ist der Spirant hier eigentlich vor einem Konsonanten abgefallen.

In der Konsonantengruppe kš ist der Explosivlaut k im Mokschanischen nach palatalen Vokalen im Inlaut und ebenso im Auslaut lautgesetzlich ausgefallen, aber in einzelnen Wörtern kommt diese Elision auch nach velaren Vokalen vor; z. B. M tišā 'Gras' ~ E tikše ds., M meš 'Biene' ~ E mekš ds.; E ma. ordaš 'unbändig' ~ E ma. ordakš ds.

Die inlautenden Explosiva t und t' sind in einigen mordwinischen Mundarten meistens in der Mitte oder am Ende der Konsonantenhäufungen geschwunden; z. B. E ma. iesníca 'Stiege' < russ. лестница ds., E ma. carsva 'Zarismus' ~ E carstva ds.; M morši 'Leib' ~ E ma. morštij ds., E loksej 'Schwan' ~ M lokšti ds.

1.3. Im Auslaut ist, neben dem häufigen Ausfall der Spiranten v und j, der sporadische Wegfall der Nasale n und ń zu erwähnen.

Das Allophon w des in silbenauslautender Position auftretenden Spiranten v kann leicht mit labialen Lauten verschmelzen. Beispiele für die Vokalisation: E ma. leu 'Löwe' $\sim$ E lev ds., E ma. burau 'Bohrer' $\sim$ E burav ds.

Das palatovelare j kann im Auslaut einsilbiger Wörter in beiden Literatursprachen vorkommen, aber auch sein Ausfall kann im Mordwinischen beobachtet werden. Manchmal ist der auslautende Spirant nur dialektal verschwunden (z. B. md. ma. si 'Eiter' $\sim$ E, M sij ds., md. ma. vi 'Kraft' $\sim$ E, M vij ds.), die Elision des Spiranten j ist aber bisweilen im gesamten Sprachgebiet erfolgt; z. B. E ki 'Motte' (< gemeinmd. *kij), E, M pe 'Ende' (< gemeinmd. *pej). Die alten Angaben können in einigen Fällen den auslautenden Konsonanten dokumentieren; z. B. E, M ve 'Nacht' $\sim$ (Witsen) -vej ds. In zwei- und mehrsilbigen Wörtern ist das ursprüngliche auslautende j im Mokschanischen regelmäßig geschwunden: z. B. M kelu 'Birke' $\sim$ E kiŕej ds., M suvoži 'Auerhahn' $\sim$ E suvožej ds.

Der Ausfall eines auslautenden Nasals ist seltener als der der Spiranten, nicht gesetzmäßig als Tendenz jedoch vorhanden; z. B. E, M jala 'stets' $\sim$ ma. jalan, jalan ds., M (Ahlqvist) kušma 'Meerrettig' $\sim$ M kušmań, E kšumań ds.

2. Die morphonologischen Fragen des mordwinischen Konsonantenausfalls

Der Konsonantenausfall kommt in Zusammensetzungen und in Wortverbindungen an der Grenze zweier freier Morpheme, in Ableitungen und suffigierten Formen aber an der Grenze eines freien und eines gebundenen Morphems vor. In letzterem Falle kann die Elision sowohl im freien als auch im gebundenen Morphem geschehen.

2.1. Konsonantenausfall an der Grenze zweier freier Morpheme

In Zusammensetzungen, ferner z. B. in attributiven Konstruktionen, kann der Schwund der Spiranten y und j, seltener der der Nasale m und n beobachtet werden.

Die Elision erscheint in der Regel am Ende des ersten Morphems. Beispiele für den Ausfall der beiden Spiranten: M kelubangə 'Art Pilz' < *keluv 'Birke' + pangə 'Pilz', M tožər 'Weizen' ~ E ma. tovžuro ds. < tov 'Saatkorn' + šuro 'Getreide', M ma. šegək togək 'hin und her' < *šej- 'her' + *tov- 'hin', E ma. ekakš 'Kind' ~ E ejkakš ds. < ejd 'Kind' + kakš ds., E giger 'Birkenrinde' < *kij 'Birke' + ker 'Rinde'. Lautet das erste Morphem auf einen Vokal aus, so kann regelmäßig die ganze letzte Silbe verschwinden; z. B. E tuļevks 'Ferkel' < tuvo 'Schwein' + ļevks 'Junges <von Tieren>', M ma. mežā 'was' < mejā 'was' + šā 'dieses'. In attributiven Konstruktionen ist das auslautende j des ersten Morphems vor einem konsonantisch anlautenden zweiten Morphems ausgefallen; z. B. E ma. maņe či 'sonniger Tag' ~ E maņej či ds., E ma. kiļe vād 'Birkensaft' ~ E kiļej ved ds.

Der Konsonantenausfall ist im Anlaut des zweiten Morphems seltener; vgl. jedoch: E čekaža 'Webstuhl' ~ E ma. čekvažat ds. < čeke 'Webstuhl' + važo 'Stütze', E ma. tikšam 'Kohluppe' < tikše 'Gras' + jam 'Suppe'.

Eine sporadische Elision des m ist sowohl in der ersten als auch in der zweiten Komponente erfolgt: z. B. M ma. lajmar 'Faulbeere' < lajmä ^{ds.)} + mar 'Apfel', M ma. modar 'Kartoffel' < moda 'Erde' + mar 'Apfel'.

Die Nasale n und m sind in einigen mordwinischen Zahlwörtern zusammen mit dem vorstehenden Vokal geschwunden: z. B. E kemgavtovo '12' ~ M kemgavtəvə ds., E šizgemen ~ M šizgemən '70' (E kemen '10', kavto '2', šisem '7'; M kemən '10', kaftə '2', šisəm '7').

2.2. Konsonantenausfall an der Grenze eines freien und eines gebundenen Morphems

An der Grenze freier und gebundener Morpheme ist der Konsonantenausfall sehr häufig sowohl im Auslaut des freien Morphems (d. i. im Stammauslaut) wie auch im gebundenen Morphem. Während innerhalb des Stammorphems sowie an der Morphemfuge zweier freier Morpheme – wie wir gesehen haben – der Schwund der Spiranten v und j allgemein ist, ist an der Grenze eines freien und eines gebundenen Morphems die Elision der dentalen Explosiva t, t', d, d' am häufigsten zu beobachten.

2.2.1. Ausfall eines stammauslautenden Konsonantenphonems des freien Morphems

Vor den Verbal- und Nominalsuffixen bzw. Bildungssuffixen sind hauptsächlich die dentalen Explosiva sowie der Spirant j und die Nasale n, ɲ und m geschwunden.

Ich werde die Elision der stammauslautenden Konsonanten demgemäß behandeln, vor welchen Suffixen und Bildungssuffixen sie erfolgt sind. Im folgenden werde ich vor dem Beispielmateriale andeuten, in welchen Mundarten der Ausfall vorkommt. (Die in beiden Literatursprachen erscheinende Elision wird – unter Weglassung der Abkürzung "ma." nach den Abkürzungen "E" und "M" – möglichst immer mitgeteilt.)

In der mordwinischen Konjugation und in Verbalbildungen können die stammauslautenden Explosiva t, t', d, d' und der Spirant j verschwinden.

In der Konjugation sind die dentalen Explosiva vor dem Präteritumzeichen -ś (in der subj. Konj.), vor den auf -s- anlautenden Verbalendungen (in der obj. Konj.) im Indikativ, und vor dem Imperativzeichen -k manchmal ausgefallen; z. B. E ma. ńevś Sg3 ~ E ńevtś ds. ← ńevte- 'zeigen'; E ma. tonavsamiś Sg2-3 (ObjPl1),

Pl2-3 (ObjSg+Pl1) $\sim$ E tonavtsamiž ds. $\leftarrow$ tonavto- 'lehren'; E ma. ark ImpSg2 $<$: artk $\leftarrow$ ardo- 'fahren', M ma. ank ImpSg2 $<$: antk $\leftarrow$ andə- 'ernähren'. Das j kann im Präsens (sowohl im Singular als auch im Plural) und im Präteritum (im Singular, in den affirmativen und den negativen Verbalformen) des Indikativs sowie auch vor dem Moduszeichen -k des Imperativs ausfallen; z. B. E kadi PräsSg3 $<$ *kadij, E kadiť Pl3 $\sim$ M kadiJť ds. $\leftarrow$ E kado-, M kadə- 'lassen'; E tutanok PräsPl1, tutado Pl2, tuk ImpSg2, ežduk PrätSg3Neg $\leftarrow$ tuje- 'abreisen'; M musak PräsSg2 (ObjSg3) $<$ *mujəsak $\leftarrow$ M mujə-, ma. mu- 'finden'; E aniň PrätSg1 $\sim$ M anaň ds. $<$ *anajn, E aniť Sg2 $\sim$ M anať ds. $<$ *anajt $\leftarrow$ ana- 'verlangen'; E ma. čis PrätSg3 $\sim$ E čijs ds. $\leftarrow$ čije- 'laufen'.

Bei den Verbalbildungen sind die stammauslautenden dentalen Explosiva vor dem deverbale Verbunsuffix -ń- (auch im Partizip Präsens und Präteritum und in Verbaladverbien) sowie vor dem frequentativen und durativen Verbunsuffix -ĭ- abgefallen. Z. B. frequ. $\leftarrow$ kuraksta- / trans. 'rollen <intr.>', E ma. lívňi- frequ. $\sim$ E lívtné- ds. $\leftarrow$ lívta- 'fliegen'; M tonafňi, E ma. tonafňica PartPraes. $\sim$ E tonavťnica ds. $\leftarrow$ tonavťné- frequ. 'lernen' $\leftarrow$ tonavto- 'lehren', E ma. kiľňuf PartPerf. $\sim$ M kiľňef $\leftarrow$ kiľné- frequ. $\leftarrow$ kiľde- 'anspannen'; E ma. koRňiž, M ma. koRňiž VbAdv. $\sim$ E kortnéž ds. $\leftarrow$ E kortné- frequ. 'plaudern' $\leftarrow$ E korta- 'sprechen'; E ma. lívŕe- frequ. $\sim$ E lívtné- ds. $\leftarrow$ lívta- 'fliegen', E šormaŕe- dur. $\leftarrow$ šormado- 'schreiben' ($\leftarrow$ šorma 'Brief'). Seltener kommt eine Elision des Spiranten j vor den frequentativen Verbunsuffixen -kšn- und -ĭn- sowie vor dem passiven Verbalsuffix -v- vor; z. B. E mukšno- frequ. $\leftarrow$ mujə- 'finden', E ma. tulné- frequ. $\leftarrow$ tuje- 'bringen', M muvi pass. 'findet sich' $<$ *mujəvi $\leftarrow$ M mujə-, ma. mu- 'finden'.

In der Deklination und in Nominalableitungen können auch Nasale neben den dentalen Explosiva und dem j ausfallen.

Die Elision dentaler Explosiva ist vor den auf -s- anlautenden Kasusendungen, die des Nasals n vor der Kasusendung -ška erfolgt; der Nasal m (bzw. -mo/-me) ist vor dem Pluralzeichen -t/t' abgefallen. Z. B. E ma. karšo Iness, karsto Elat, kars Illat ← kardo 'Stall'; E ma. kemeška 'etwa 10' ← kemen '10'; E kojt' Pl ← kojme 'Schaufel'. Es ist zu bemerken, daß in Beispielen des Typs loman 'Mensch' : Pl lomat' nicht ein Schwund des Nasals geschehen ist, sondern die rückwirkende Assimilation n't > t't von einer Verkürzung gefolgt wurde (loman't > lomat't > lomat).

Bei den Nominalableitungen können dentale Explosiva vor dem denominalen Nomensuffix -ks, der Spirant j vor dem Diminutivsuffix -ne und den Adjektivsuffixen -v, -n, und der Nasal m vor dem Zahlwortsuffix -kst' ausfallen. Z. B. E acavks 'Streu' <: acavt PartPerf ← aca- 'bedecken', M ma. jofks 'Märchen' <: joftks ds. ← jofta- 'erzählen'; E kiľne dim. ← kiľej 'Birke'; E ma. viuv 'kräftig' ~ E vijuv ds. ← vij 'Kraft', E ma. guin 'Schlangen- <Adj.>' ~ E gujen ds. ← guj 'Schlange'; E ma. kolkst' 'dreimal' ~ E kolmokst' ds. ← kolmo 'drei'.

2.2.2. Ausfall eines Konsonantenphonems des gebundenen Morphems

In den Verbal- und Nominalsuffixen bzw. Bildungssuffixen können – als morphemanlautende, -inlautende oder -auslautende Elemente – neben den Explosiva t, t', d, d' auch die Spiranten v und j, die Nasale n und n' sowie sporadisch der Explosivlaut k und der Sibilant š im Nordwinischen schwinden. Die Elision kommt hauptsächlich in verbalen Suffixen vor, in den Nomina sind außer den dentalen Explosiva bloß der Spirant v und sehr selten der Explosivlaut k ausgefallen.

Diesmal behandle ich die Elision demgemäß, in welchen Suffixen und Bildungssuffixen sie geschehen ist. (Ich verweise wieder vor den Beispielen darauf, wo sich der Ausfall mundartlich realisiert hat; werden keine Angaben aus den Literatursprachen zitiert, so bedeutet das ebenfalls, daß er für die ersanische bzw. die mokschanische Literatursprache nicht charakteristisch ist.)

In der Konjugation können das Imperativzeichen -t/t̃ und das Präteritumzeichen -ś in absolutem Auslaut verschwinden; z. B. E ma. kočk ImpSg2 <: kočkt ds. ← kočko- 'jäten', E ma. kuč PrätSg3 <: kučś ds. ← kučo- 'senden'. Von den Verbalableitungssuffixen sind -j aus dem Partizipium Präsens und -v (-f) aus dem Partizipium Präteritum abgefallen; z. B. E si PräsSg3 < *saj ds.; PartPräs. ← E sa- 'kommen'; E koot, ma. kot, koc, M kotf 'Gewebe' < *kodəvt PartPerf. ← koda- 'weben', E ma. ež kundav AgensPart. <: ež kundaft ds. ← E kunda- 'anfassen'. Beim Verbalableitungssuffix M -kšnə- kann das Nasalelement verschwinden; z. B. M ma. avarčkšə- 'weinen' ~ M avarčkšnə- ds. ← avarčə- ds.

Bei den Nominalsuffixen können neben den dentalen Explosiva noch die Nasale n und ń ausfallen. Das Pluralzeichen -t/t̃ ist sowohl in absolutem Auslaut wie auch als anlautendes Element des Morphems -tne/-tñe sehr oft geschwunden; z. B. E ma. jarmak Pl ← jarmak 'Geld', E ma. načk Pl ← načko 'naß', E ma. kulok ← kulon 'Asche'; E ma. olkne PlDet ← olgo 'Stroh', M ma. piJñe PlDet ← pij 'Zahn', M ma. maRñə PlDet ← mar 'Apfel'. Die Elision eines dentalen Explosivlauts zeigt sich im morphemanlautenden Element des mokschanischen Possessivsuffixes -tne/-tñe; z. B. M kaLnə PxSg2 <: kaLtnə ← kal 'Fisch', M ma. śuRćəpnə PxSg2 <: śuRćəptñə ← śuRćəm 'Kamm'. Der Nasal ń ist im Genitivsuffix -ńt̃ der bestimmten Deklination und im nach einem Vokal stehenden

Suffix -nzə der Possessivsuffixierung bisweilen abgeworfen; z. B. E ma. virít GenDet ~ E virentds. ← vir 'Wald'; M piłgəzä PxSgl ← piłgə 'Fuß' (vgl. aber: surŋzä PxSgl ← sur 'Finger').

Bei den Nominalbildungssuffixen kann die Elision dentaler Explosiva nicht beobachtet werden. Die Spiranten -v- und -f- sind im morphemanlautenden Element der mordwinischen Verneinungspartikel ausgefallen, und auch die Adjektivsuffixe -v und -j können elisiert werden; z. B. E ma. keřtəme 'ohne Zunge' ~ M käřtəmə ds. ← E keř, M käř 'Zunge; Sprache'; M salu 'salzig' ~ E salov ds. ← sal 'salz'. Endlich sind die morphemanlautenden Elemente -n- und -k- der Partikel -nga bzw. des Zahlwortsuffixes -kšt manchmal geschwunden; z. B. M ma. kodaga 'irgendwie' ~ M kodanga ds. ← koda 'wie'; E ma. kavšt 'zweimal' ~ M kakšt ds. ← E kavto, M kafta '2'.

3. Von den Ursachen des mordwinischen Konsonantenausfalls können die folgenden als die wichtigsten betrachtet werden. Die Elision erfolgte meistens zur Auflösung und Vereinfachung der Konsonantenhäufungen. Der mit anderen Konsonantenalternationen oft zusammen erscheinende Ausfall kann die Begleiterscheinung einer Stimmloswerdung sein, die als Resultat einer Assimilation entstanden ist. Der Schwund kann bisweilen als eine gewisse Verkürzung betrachtet werden. Beim Entstehen der Konsonantenausfälle ist neben den grammatikalischen Faktoren auch den Vokalen der Lautverbindungen und dem Lautkörper des Wortes, unter Berücksichtigung der territorialen Kombinationsmöglichkeiten, und vermutlich dem Akzent eine Rolle beizulegen.

Der Konsonantenausfall hat zu einer gewissen Wandlung der mordwinischen Morphemstruktur geführt. Als Ergebnis sind neue Vokalverbindungen und auch neue – gewöhnlich einfachere – Konsonantenverbindungen entstanden.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Abess	- abessivus (negatív állapothatározó)
Abl, Ablat	- ablativus (külső helyhatározó: honnan?)
Acc	- accusativus (tárgyeset)
Ahl.	- Ahlqvist adata (vö. Ahlqvist 1861)
Bud.	- Budenz adata (vö. Keresztes 1986. 14 "RB" alatt)
C	- consonans (mássalhangzó)
Caus	- causativus (okhatározó)
Cx	- casussuffixum (névszórag/ozás/)
cser.	- cseremisz
csuv.	- csuvas
Dam.	- Damaszkini adata (vö. Keresztes 1986. 11)
Dat-Allat	- dativus-allativus (részeshatározó, ill. külső helyhatározó: hová?)
Den	- denominális képző/képzés
Det	- determinatív (határozott) ragozás
Dev	- deverbális képző/képzés
dur.	- duratív (folyamatós-gyakorító) igealak
E	- erza ([önmagában:] irodalmi nyelvi)
Elat	- elativus (belső helyhatározó: honnan?)
előmd.	- előmordvin kor (Kr. e. 2.-1. évezred)
ERSl.	- Erzjansko-russkij slovar'. Szerk.: M. N. Koljadenkov, M. F. Cyganov. Moskva 1949.
ESzK	- Kratkij etimologičeskij slovar' komi jazyka. [Szerzők:] V. I. Lytkin, Je. S. Guljajev. Moskva 1970.
fakt.	- faktitív (műveltető) igealak
fi.	- finn
FP	- finn-permi kori
frequ.	- frequentativum (gyakorító képzős igealak)
FU	- finnugor kori
FUD	- Folia Uralica Debreceniensia. Debrecen

FUF	- Finnisch-Ugrische Forschungen. Helsingfors/ Helsinki
FV	- finn-volgai kori
Gen	- genitivus (birtokos eset, birtokos jelző)
Illat	- illativus (belső helyhatározó: hová?)
Imp	- imperativus (felszólító mód)
Ind	- indicativus (kijelentő mód)
Indet	- indeterminatív (határozatlan) ragozás
Iness	- inessivus (belső helyhatározó: hol?)
ir. ny.	- irodalmi nyelvi
Lat	- lativus (helyhatározó: hová?)
lp.	- lapp
m.	- magyar
M	- moksa ([önmagában:] irodalmi nyelvi)
md.	- mordvin
MdFon.	- Fonetika. Saransk 1993 (vö. pl. Poljakov 1993)
MdGr. 1962	- Grammatika mordovskich (mokšanskogo i erzjanskogo) jazykov. Saransk (vö. Bubrih 1962)
MdGr. 1980	- Grammatika mordovskich jazykov. Saransk (vö. Gjevajev 1980)
MNy	- Magyar Nyelv. Budapest.
MRS1.	- Mokšansko-russkij slovar'. Szerk.: S. G. Potapkin, A. K. Imjarekov. Moskva 1949.
N	- nomen (névszó)
Nom	- nominativus (alanyeset)
nyj.	- nyelvjárási adat
NyK	- Nyelvtudományi Közlemények. Pest/Budapest.
Obj	- obiectum (tárgy)
ómd.	- ómordvin kor (Kr. u. 4-8. sz.)
OMD	- Očerki mordovskich dialektov. 1-5. Saransk 1962-1968.
Opt	- optativus (óhajtó mód)

or.	- orosz
osztj.	- osztják
ősmđ.	- ősmordvin kor (Kr. e. 1. évezred – kb. Kr. u. 3. sz.)
Part	- participium (melléknévi igenév)
PartPraes	- participium praesens (jelen idejű melléknévi igenév)
PartPerf	- participium perfectum (múlt idejű melléknévi igenév)
Pl	- pluralis (többes szám)
PMđRB	- Problemy mordovsko-russkogo bilingvizma. Saransk 1985. (vö. pl. Babuskina 1985)
Praet	- praeteritum (múlt idő)
Präs	- praesens (jelen idő)
Px	- possessivsuffixum (birtokos személyrag/os alak/)
R.	- régi nyelvi adat
Reg.	- Reguly adata (vö. Keresztes 1986. 14 "RB" alatt)
SFU	- Sovetskoje Finno-ugrovedeniye. Tallinn.
Sg	- singularis (egyes szám)
SKES	- Suomen kielen etymologinen sanakirja. [Szerzők:] Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola. 1–6. Helsinki 1955–1978.
Str.	- Strahlenberg adata (vö. Keresztes 1986. 15)
Subj	- subiectum (alany)
Sx	- suffixum (képző)
tat.	- tatár
TMDNII	- Trudy Mordovskogo Naučno-Issledovatel'skogo Instituta Jazyka, Literatury, Istorii i Ekonomiki (később így is: Trudy, vypusk ... [sorszám], serija lingvističeskaja). Saransk.
trans.	- transitiv (tárgyas) ige
U	- uráli kori
'ua.'	- ugyanaz <a megelőzővel egyező jelentés>

- UEW - Uralisches etymologisches Wörterbuch. Szerk.: Rédei Károly. 1-2. Budapest 1986-1988.
- V 1) - verbum (ige)
2) - vocalis (magánhangzó)
- vog. - vogul
- VoprMđJa. - Voprosy Mordovskogo Jazykoznanija. Saransk.
- vtj. - votják
- Vx - verbumsuffixum (igerag/os alak/)
- Wied. - Wiedemann adata (vö. Wiedemann 1865)
- Wit. - Witsen adata (vö. Keresztes 1986. 15)
- Zap. - Zapiski. Mordovskij Naučno-Issledovatel'skij Institut Jazyka, Literatury i Istorii pri Sovete Ministrov Mordovskoj ASSR. Saransk. 1940-1958.
- zr. - zürjén

BIBLIOGRÁFIA

A jegyzék csak a legfontosabb fonológiai és morfonológiai irodalmat tartalmazza (vö. még: Keresztes 1990. 157–182). Az itt felsorolt művek túlnyomó többségét nemcsak bibliográfiai adatként ismerem.

✱

- Abondolo, Daniel (1984) Internal Reconstruction and Distinctive Voice in Erzá Mordvinian. *Folia Slavica* 7: 11–20.
- Abondolo, Daniel (1987) Segments and Prosodies in Erzá Mordvinian. In: *Studien zur Phonologie und Morphonologie der uralischen Sprachen*. Wien. 219–233. (*Studia Uralica* 4.)
- Ács Péter – Siptár Péter (1994) Túl a gondozott beszéden. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan*. 2. kötet. *Fonológia*. Budapest. 550–580.
- Ahlqvist, August (1861) Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis. St. Petersburg. – A címlapon a szerző neve "Ahlquist" formában szerepel.
- Ananyina = Anan'ina, K. I. (1974) Udarenije v verchne-alatyr'skich govorach mokšanskogo jazyka. *SFU* 10: 11–13.
- Ananyina = Anan'ina, K. I. (1980) Suženije glasnych imennych i glagol'nych osnov v dialektach mokšanskogo jazyka. *Finno-Ugristika [Saransk]* 3: 69–74.
- Azrapkin, Ju. N. (1966) Kolopinskij govor mokša-mordovskogo jazyka. *OMD* 4: 251–288.
- Babuskina = Babuškina, R. V. (1966) Temjaševskij dialekt mokša-mordovskogo jazyka. *OMD* 4: 16–225.
- Babuskina = Babuškina, R. V. (1977) O nekotorych fonetiko-morfologičeskich osobennostjach mordovskich govorov na territorii Baškirii. *VoprMdJa*. 57: 26–31.
- Babuskina = Babuškina, R. V. (1985) Nekotorye osobennosti razvitija dvujazyčija v govorach Čeljabinskoj oblasti. *PMdRB. TMDNII* 81: 15–24.
- Bakró-Nagy = Sz. Bakró-Nagy, Marianne (1992) Proto-Phonotactics. Phonotactic Investigation of the PU and PFU Consonant System (On the basis of the *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*). Wiesbaden. (*Studia Uralica* 5.)

- Balázs János (1967) A gazdaságosság a szótagképződésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 5: 7–39.
- Bereczki, Gábor (1988) Geschichte der wolgafinnischen Sprachen. In: Denis Sinor (szerk.) *The Uralic Languages. Description, history and foreign influences*. Leiden [etc.] 316–331. – A megadott lapokon található a mordvin történeti fonológia és morfológia rövid összefoglalása.
- Bezzubova, N. A. – Imajkina, M. D. (1984) *Erzjan' kelen' fonetika*. Saransk.
- Bibin, M. T. (1964) Govory naskafitymskoj mordvy. *Učenyje Zapiski Mordovskogo Gosudarstvennogo Universiteta* 43: 19–159.
- Bibin, M. T. (1968) O nekotorych assimiljativnyh javlenijach v konsonantizme ten'guševskogo dialekta erzja-mordovskogo jazyka. *OMD* 5: 395–399.
- Bijuskin, M. Sz. = Biuškin, M. S. (1967) Osobennosti melodičeskoj struktury federovskogo dialekta erzja-mordovskogo jazyka na territorii Baškirskoj ASSR. *VoprMdJa*. 32: 215–290.
- Bijuskin, M. Sz. = Biuškin, M. S. (1968) Zvukovaja sistema fjodorovskogo dialekta erzja-mordovskogo jazyka na territorii Baškirskoj ASSR. *OMD* 5: 199–317.
- Bubrih = Bubrich, D. V. (1941) Mordovskaja sistema fonem. In: Bubrih 1953. 164–189. – Első közlése: *Zap.* 2: 51–78.
- Bubrih = Bubrich, D. V. (1951) O bylom erzjanskoj udarenii. *Zap.* 12: 83–87.
- Bubrih = Bubrich, D. V. (1953) *Istoričeskaja grammatika erzjanskogo jazyka*. Pod redakcijej M. N. Koljadjonkova i N. F. Cyganova. Saransk.
- Bubrih = Bubrich, D. V. (1962) *Fonetika*. In: M. M. Koljadenkov, R. A. Zavodova (szerk.) *Grammatika mordovskich (mokšanskogo i erzjanskogo) jazykov. Čast' 1. Fonetika i morfologija*. Saransk. 5–35.
- Bubrih = Bubrich, D. V. (1985) Russkij jazyk v jeho otličijach ot mordovskogo (Podgotovka k pečati i kommentarii D. T. Nad'kina). *FMdRB. TMdNII* 81: 146–166.
- Budenz József (1866) *Reguly moksa-mordvin nyelvtani jegyzetei*. *NyK* 5: 115–144.
- Budenz József (1876) *Moksa- és erza-mordvin nyelvtan*. Budapest. – Különnyomat az *NyK* 1877. évi [!] 13. kötetéből.

- Cigankin = Cygankin, D. V. (1958) Fonetika šugurovskogo dialekta erzja-mordovskogo jazyka. Zap. 18: 154-195.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1960) Nekotoryje fonetičeskiye izmenenija v zaimstvovannyh slovach iz russkogo jazyka. TMDNII 20: 41-46.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1961) Šugurovskij dialekt erzja-mordovskogo jazyka. OMD 1: 294-395.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1962) Fonetičeskoje i grammatičeskoje osvojenije slov, zaimstvovannyh iz russkogo jazyka i čerez russkij jazyk (po materialam govorov erzjanskogo jazyka). TMDNII 23: 177-196.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1963a) Ob osobennostjach govora sela Mokšalej. OMD 2: 99-117.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1963b) Ob odnoj fonetičeskoj osobennosti v nekotoryh govorach Prisur'ja. OMD 2: 234-239.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1963c) Ob odnom govore Prisur'ja byvsogo Bol'she-Bereznikovskogo rajona Mordovskoj ASSR. OMD 2: 433-447.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1970) Fonetika erzjanskogo literaturnogo jazyka. In: S. Z. Devajev, D. V. Cygankin: Fonetika mordovskich (mokšanskogo i erzjanskogo) literaturnyh jazykov. Saransk. 46-79.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1979) Fonetika erzjanskich dialektov. Saransk.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1980) Imennyje i glagol'nyje osnovy mordovskich jazykov v diachronnom osveščanii. Finno-Ugristika [Saransk] 3: 60-69.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1981) Die Entwicklung der mordwinischen Sprachwissenschaft in den siebziger Jahren. SFU 17: 67-72.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1990) Morfonologičeskiye osobennosti v paradigmach form kategorii opredelennosti (na materiale erzjanskich dialektov). In: Leksika i grammatika aggljutivnyh jazykov. Barnaul. 3-8.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1991) Strukturnyje tipy kornevych morfem (neproizvodnyh slov) v sisteme imen mordovskich jazykov. FUD 2: 15-21.
- Cigankin = Cygankin, D. V. (1994) Vzgljad lingvista na leksiko-fonetičeskiye osobennosti šokšanskogo dialekta erzja-mordovskogo jazyka. FUD 3: 7-10.

- Ciganov = Cyganov, N. F. (1948) Iz istorii vokalizma ne-pervogo sloga slova erzjanskogo govora. Sovetskoje Finnougrovedenije 2 [Saransk]: 28–37.
- Ciganov = Cyganov, N. F. (1955) O vokalizme ne-pervogo sloga progressivno-assimiljatornogo tipa govorov erzja-mordovskogo jazyka. Zap. 16: 112–124.
- Cipkajkina = Cypkajkina, V. P. (1988) Leksikalizovannyje fonetičeskie osobennosti govorov erzjanskogo jazyka (na materiale glagola). In: Aktual'nyje voprosy mordovskogo jazykoznanija. TMDNII 94: 69–80.
- Cserapkin = Čerapkin, I. G. (1930) Dialekty mordvy-mokši v Penzenskoj gubernii. Učenyje Zapiski Saratovskogo Gosudarstvennogo Universiteta [Saratov] tom 8, vyp. 3: 19–31.
- Cserapkin = Čerapkin, I. G. (1933) Mokšen' kjalen' grammatika. Moskva.
- Csudajeva = Čudajeva, O. I. (1958) Udarenije i reducirovaniije v mokša-mordovskom jazyke. Zap. 18: 217–229.
- Csudajeva = Čudajeva, O. I. (1963) Staro-pšenevskij govor mokša-mordovskogo jazyka. OMD 3: 27–48.
- Davidov = Davydov, M. M. (1963) Bol'she-ignatovskij dialekt erzja-mordovskogo jazyka. OMD 2: 118–233.
- Décsy, Gyula (1990) The Uralic Protolanguage: A Comprehensive Reconstruction. Bloomington.
- Deme László (1961) Hangtan. In: Tompa József (szerk.) A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. kötet. Budapest. 55–119.
- Donegan, Patricia – David Stampe (1979/1993) Természetes fonológia. In: Siptár Péter (szerk.) Modern fonológiai szöveggyűjtemény. Szeged. 5–41. – Angol nyelvű eredetije Bloomingtonban jelent meg.
- Dressler, Wolfgang – Siptár Péter (1992) A magyar nyelv természetes fonológiája felé. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 19. – 1989-ben közzétett angol nyelvű változata: Acta Linguistica 39: 29–51.
- E [lekfi] L [ászló] (1980) beszédhangok kapcsolódása; betűejtés. In: Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.) Nyelvművelő Kézikönyv. Első kötet: A–K. Budapest. 306–315., 328–330.
- Elekfi László (1992) A magyar hangkapcsolódások fonetikai és fonológiai szabályai. – A kiejtési kézikönyv munkálatai. Budapest. (Linguistica, Series A: Studia et Dissertationes, 10.)

- Erdődi József (1968) Erza-mordvin szövegek (magyarázatokkal, nyelvtani vázlattal és szótárral). Budapest. (Finnugor jegyzetek XIV.)
- Erdődi József – Zaicz Gábor (1974) Erza-mordvin szójegyzék. Budapest. (Finnugor jegyzetek XXI.)
- Feoktyisztov = Feoktistov, A. P. (1966) Mordovskije jazyki. In: V. I. Lytkin – K. Je. Majtinskaja (szerk.) Jazyki narodov SSSR. Tom 3. Finno-ugorskiye i samodijsskije jazyki. Moskva. 172–220.
- Feoktyisztov = Feoktistov, A. P. (1968) Istoki mordovskoj pis'mennosti. Moskva.
- Feoktyisztov = Feoktistov, A. P. (1974) K obosnovaniju fonematičnosti mokša-mordovskogo s učetom funkcional'noj nagruzki. Acta Linguistica 24: 138–141.
- Feoktyisztov = Feoktistov, A. P. (1975) Mordovskije jazyki. In: V. I. Lytkin, K. Je. Majtinskaja, Rédei Károly (szerk.) Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija. [II.] Pribaltijsko-finskije, saamskij i mordovskije jazyki. Moskva. 248–345.
- Feoktyisztov = Feoktistov, A. P. (1976) Očerki po istorii formirovanija mordovskich pis'menno-literaturnych jazykov (Rannij period). Moskva.
- Feoktyisztov = Feoktistov, A. P. (1984) Phonologische Analyse des moksa-mordwinischen Konsonantismus. In: Hajdú Péter – Honti László (szerk.) Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Budapest. 201–207. (Bibliotheca Uralica 7.)
- Feoktyisztov = Feoktistov, A. P. (1990) Research of Volga-Finnic Languages (1985–1989). In: Problems of Uralistics. Contributions to the 7th International Congress of Finno-Ugrists Debrecen, August 27 – September 2, 1990. Moscow. 134–168. – 237 tételből álló mordvin és cseremis nyelvészeti bibliográfiával.
- Feoktyisztov = Feoktistov, A. P. (1993) Vvedenije. In: L. V. Bondarko – O. Je. Poljakov (szerk.) Sovremennyye mordovskije jazyki [1:] Fonetika. Saransk. 4–54., 191–200.
- Földi Éva (1989) Magánhangzó-nazalizáció, hosszú mássalhangzó vagy gemináta? Egyetemi Fonetikai Füzetek 98–120.
- Gabelentz, H. C. von der (1838) Versuch einer mordwinischen Grammatik. Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes [Göttingen] 2: 235–284., 383–419.
- Genetz, Arvid (1897) Ensi tavuun vokaalit suomen, lapin ja mordvan kaksi- ja useampitavuisissa sanoissa. Suomi III/13: 1–56.

- Gombocz Zoltán (1925) Magyar történeti nyelvtan. II. rész: Hangtan I. Magyar fonetika. Budapest.
- Gyevajev, Sz. Z. = Devajev, S. Z. (1963) Sredne-vadskij dialekt mokša-mordovskogo jazyka. OMD 2: 261–432.
- Gyevajev, Sz. Z. = Devajev, S. Z. (1965) Fonemnyj sostav dialektov mokša-mordovskogo jazyka. In: Vsesojuznaja konferencija po finno-ugrovedeniju. Syktyvkar. 40–42.
- Gyevajev, Sz. Z. = Devajev, S. Z. (1966a) Dialekty mokša-mordovskogo jazyka v fonologičeskom aspekte. OMD 4: 3–15.
- Gyevajev, Sz. Z. = Devajev, S. Z. (1966b) O sočetajemosti fonem v jugo-zapadnyh govorach mokša-mordovskogo jazyka. OMD 4: 226–250.
- Gyevajev, Sz. Z. = Devajev, S. Z. (1967) A moksa-mordvin nyelvjárások fonémaállománya. NyK 69: 404–410.
- Gyevajev, Sz. Z. = Devajev, S. Z. (1970) Fonetika mokšanskogo literaturnogo jazyka. In: S. Z. Devajev, D. V. Cygankin: Fonetika mordovskich (mokšanskogo i erzjanskogo) literaturnykh jazykov. Saransk. 3–45.
- Gyevajev, Sz. Z. = Devajev, S. Z. (1975) Slovesnoje udarenije v mokša-mordovskom jazyke. Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum 3/1 [Tallinn] 481–483.
- Gyevajev, Sz. Z. = Devajev, S. Z. (1980) Fonetika. In: D. V. Cygankin (szerk.) Grammatika mordovskich jazykov. Fonetika, grafika, orfografija, morfológija. Saransk. 11–43.
- Hajdú Péter (1981) Az uráli nyelvészet alapkérdései. Budapest.
- Hallap, Valmen (1968) Phonological Problems of the Moksha-Mordvin Language. Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum 2/1 [Helsinki] 161–167.
- Hetzron, Robert (1972) Studies in Hungarian Morphophonology. Ural-Altaische Jahrbücher 44: 79–106.
- Honti, László (1993) Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen. Budapest. (Bibliotheca Uralica 11.)
- Horger Antal (1929) Általános fonetika. Budapest.
- Horger Antal (1932) A mássalhangzók kieséséhez. MNy. 28: 140–145.
- Hunfalvy Pál (1857) A' mordvin nyelvrül. Magyar Nyelvészet 2: 290–312., 323–360.
- Iljuskin, V. Sz. = Iljuškin, V. S. (1974) O meste čembarskich govorov v dialektnom členenii mokša-mordovskogo jazyka. Voprosy sovetskogo finno-ugrovedenija. Petrozavodsk.
- Imajkina, M. D. (1985) Sootnošenie morfonologičeskoj i slovoobrazovatel'noj struktur slova v mordovskich jazykach. In: Osnovyje tendencii razvitija finno-ugorskich jazykov. Saransk. 53–58.

- Istenes Károly (1924) Hangkapcsolódások a magyar beszédben. Vác.
- Iszajeva = Isajeva, T. A. (1965a) Russkaja reč' mordvy-erzi. TMdNII 29: 3-132.
- Iszajeva = Isajeva, T. A. (1965b) Ob udarenii v erzja-mordovskom jazyke. TMdNII 29: 264-274.
- Itkonen, Erkki (1946) Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen. FUF 29: 222-337.
- Itkonen, Erkki (1954) Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. FUF 31: 149-345.
- Itkonen, Erkki (1969a) Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung. Ural-Altäische Jahrbücher 41: 76-111.
- Itkonen, Erkki (1969b) Thesen und Antithesen in der finnisch-ugrischen Vokalforschung. Ural-Altäische Jahrbücher 41: 3-30.
- Itkonen, Erkki (1971) Zum Ursprung und Wesen der reduzierten Vokale im Mordwinischen. FUF 39: 41-75.
- Itkonen, Erkki (1975) Betrachtungen zur zeitgenössischen Forschung der finnisch-ugrischen Laut- und Formenlehre. Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum 3/1 [Tallinn] 3-30.
- Jakuskin = Jakuškin, A. V. (1958) Osobennosti vokalizma i konsonantizma drakinskogo dialekta erzja-mordovskogo jazyka. Zap. 18: 196-216.
- Jakuskin = Jakuškin, A. V. (1961) Drakinskij dialekt erzja-mordovskogo jazyka. OMD 1: 197-293.
- Jászó = A. Jászó Anna (1991) Hangtan. In: A. Jászó Anna (főszerk.) A magyar nyelv könyve. Budapest. 75-157. - Irodalom: 156-157.
- Jermuskin = Jermuškin, G. I. (1965) Konsonantizm severo-zapadnykh govorov erzja-mordovskogo jazyka. Vsesojuznaja konferencija po finno-ugrovedeniju. Syktyvkar. 43-47.
- Jermuskin = Jermuškin, G. I. (1966) Fonetika russkich zaimstvovanij v erzja-mordovskom govore s. Kel'džuševo Lukojanovskogo rajona Gor'kovskoj oblasti. OMD 4: 330-344.
- Jermuskin = Jermuškin, G. I. (1968) Severo-zapadnyje govory erzja-mordovskogo jazyka. OMD 5: 318-382.
- Jermuskin = Jermuškin, G. I. (1975) O gortannom smyčnom v erzja-mordovskom jazyke. Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum 3/1 [Tallinn] 490-492.
- Jermuskin = Jermuškin, G. I. (1984) Areal'nyje issledovanija po vostočnym finno-ugorskim jazykam (erzja-mordovskij jazyk). Moskva.

- Jermuskin = Jermuškin, G. I. (1989) Rekonstrukcija pervičnogo vokalizma i konsonantizma finno-volžskoj jazykovej obščnosti. In: B. A. Serebrennikov (szerk.) Finno-volžskaja jazykovaja obščnost'. Moskva. 30–132.
- Jevszevjev = Jevsev'ev, M. Je. (1929/1963³) Osnovy mordovskoj grammatiki. – Első és 1931. évi 2. kiadása Moszkvában, a 3. pedig – válogatott munkáinak 4. köteteként – Szaranszkban jelent meg.
- Juhász Jenő – Erdélyi István (1961) Moksa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette: Juhász Jenő. Sajtó alá rendezte: Erdélyi István. Budapest.
- Károly Sándor (1961) A szóelemek általános kérdései. – A szótövek. In: Tompa József (szerk.) A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. kötet. Budapest. 295–312., 313–331.
- Kassai Ilona (1978) A hangkapcsolatokról. Magyar Fonetikai Füzetek 2: 66–73.
- Kassai Ilona (1979) Magánhangzó-mássalhangzó találkozások. Magyar Fonetikai Füzetek 4: 80–118.
- Kassai Ilona (1981) A magyar beszéd hangsorépítési szabályszerűségei. Magyar Fonetikai Füzetek 8: 63–86.
- Kassai Ilona (1994) A fonetikai háttér. In: Kiefer Ferenc (szerk.) Strukturális magyar nyelvtan. 2. kötet. Fonológia. Budapest. 581–665.
- Kassai Ilona – B. Lőrinczy Éva (1982) A magyar mássalhangzó-kapcsolódások pszichofiziológiai hátteréről. NyK 84: 244–257.
- Kelin, M. A. (1991) Valon' tijevoja mokšen' kjalen' valks. Saransk.
- Kerek, Andrew (1977) Consonant elision in Hungarian casual speech. In: Denis Sinor (szerk.) Studies in Finno-Ugric Linguistics in Honor of Alo Raun. Bloomington. 115–130.
- Keresztes László (1971) A mordvin mássalhangzórendszer kialakulása. Magyar Nyelvjárások 17: 51–60.
- Keresztes, László (1975) Mordvin konsonantiston kehitys. In: Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum 3/1 [Tallinn] 504–509.
- Keresztes László (1983) Palatalizáció és megőrző tendencia a mordvinban. NyK 85: 361–368.
- Keresztes, László (1985) Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Mordwinischen. In: Wolfgang Veenker (szerk.) Dialectologia Uralica. Wiesbaden. 173–185. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Bd. 20)

- Keresztes, László (1986) Geschichte des mordwinischen Konsonantismus. II. Etymologisches Belegmaterial. Szeged. (Studia Uralo-Altaica 26.)
- Keresztes, László (1987) Geschichte des mordwinischen Konsonantismus. I. Szeged. (Studia Uralo-Altaica 27.)
- Keresztes, László (1987b) Über eine morphonologische Erscheinung im Mordwinischen. In: Rédei Károly (szerk.) Studien zur Phonetik und Morphonologie der uralischen Sprachen. Wien. 234–239. (Studia Uralica 4.)
- Keresztes László (1988) A mordvin nyelvjárási $\check{x} \sim \check{s}$ megfelelésről. In: Bereczki Emlékkönyv. Budapest. 207–213. (Urálistikai Tanulmányok 2.)
- Keresztes László (1990) Chrestomathia Morduinica. Budapest. – A nyelvészeti szakirodalom részletes, analitikus feldolgozásával.
- Keresztes, László (1991) Issledovanija vengerskich učenyh o mordovskich jazykach. In: O. Je. Poljakov (szerk.): Sovremennye problemy mordovskich jazykov. TMdNII 105: 77–83.
- Kiefer Ferenc (1994) A fonológia ma. In: Kiefer Ferenc (szerk.) Strukturális magyar nyelvtan. 2. kötet. Fonológia. Budapest. 25–41.
- Kiss Sándor (1974) A szótag fonológiája. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 10: 59–74.
- Koizumi, Tamotsu (1980) On the Vowel Harmony of the Erza-Mordvin. Uralica 5: 3–10.
- Koljagyonkov = Koljadenkov, M. N. (1948) K voprosu ob $\check{a}$ i $\check{e}$ v pervom sloge slova v govorach erzja-mordovskogo jazyka. Sovetskoje Finnougrovedenije 2 [Saransk] : 38–41.
- Koljagyonkov = Koljadenkov, M. N. (1963) Kommentarii. In: M. Je. Jevsev'jev: Osnovy mordovskoj grammatiki. Saransk. 416–456. – A mű korábbi kiadásaira l. Jevszevjev (1929/1963³):
- Koljagyonkov = Koljadenkov, M. N. (1965) Istoričeskaja obščnost' mokši i erzi po dannym jazyka. In: Etnogenez mordovskogo naroda. Saransk. 257–271.
- Korhonen, Mikko (1980) Über den struktural-typologischen Strömungen (Drifts) in den uralischen Sprachen. In: Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum 5/1. [Turku] 87–110.
- Kornai András (1994) On Hungarian morphology. Budapest. (Linguistica, Series A: Studia et dissertationes, 14.)
- Kudajev, P. Sz. = Kudajev, P. S. (1977) K voprosy o fonetičeskich i morfologičeskich osobennostjach drakinskogo govora. TMdNII 57: 58–76.

- Laziczus Gyula (1932) Bevezetés a fonológiába. Budapest. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 33.)
- Lewy, Ernst (1937) Zur betonung des erzämordwinischen im satze. FUF 24: 232-245.
- Lewy, Ernst (1961) Zur Betonung des Erdzja-Mordwinischen von Orkino. Berlin. (Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. 1961/1.)
- Lipatov, Sz.I.-Aljamkin, N. Sz. = Lipatov, S. I.-Aljamkin, N. S. (1985) Fonetičeskiye osobennosti russkich zaimstvovanij v mokšanskom jazyke. PMdRB. TMDNII 81: 127-132.
- Lipatov, Sz. I.-Matjuskin, P. G. = Lipatov, S. I.-Matjuškin, P. G. (1985) Osvojenije russkich zaimstvovanij v mokša-mordovskom jazyke v uslovijach dvujazyčija. PMdRB. TMDNII 81: 110-118.
- Litkin = Lytkin, V. I. (1975) Sistema glasnych mordovskich jazykov i drevne-russkij vokalizm. In: Voprosy finno-ugrovedenija 6 [Saransk] 128-134.
- Lomakina, T. I. (1966) Gorodiščenskiy dialekt mokša-mordovskogo jazyka. OMD 4: 289-329.
- Lőrinczy = B. Lőrinczy Éva (1979) A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei. Budapest.
- Markov, F. P. (1960) O zvukovom sostave i fonetičeskich javlenijach prialatyrskogo dialekta erzjanskogo jazyka. Keele ja Kirjanduse Instituuti Uurimused [Tallinn] 5: 154-176.
- Markov, F. P. (1961) Prialatyrskij dialekt erzja-mordovskogo jazyka. OMD 1: 7-99.
- Markov, F. P. (1966) A Survey of Linguistic Research Activities in the Mordvin A.S.S.R. SFU 2: 142-146.
- Mészáros, Edit (1984a) Sistema glagol'nych osnov erzja-mordovskogo jazyka. NyK 86: 392-397.
- Mészáros Edit (1984b) Az erza-mordvin igetőtípusok. Néprajz és Nyelvtudomány 28: 59-70.
- Mészáros Edit (1985) Az erza-mordvin igetövek rendszere. In: József Attila Tudományegyetem [Szeged]. Dissertation Abstracts International-C 46/3: 587-588.
- Mészáros Edit (1986) Az erza-mordvin igeképzők. Kandidátusi értekezés. [Kézirat.] Szeged.
- Mészáros, Edit (1990) The Erza-Mordvin verbal stem system. In: Materialy VI Meždunarodnogo Kongressa Finno-Ugrovedov. Tom 2. Moskva. 334-337.

- Moszin = Mosin, M. V. (1987) Evoljucija struktury finno-ugorskoj osnovy slova v mordovskih jazykach. Avtoreferat na soiskaniye učenoj stepeni doktora filologičeskikh nauk. Tartu.
- Moszin = Mosin, M. V. (1989a) Fonetičeskaja struktura finno-ugorskoj osnovy slova v mordovskih jazykach. Sraznitet'no-istoričeskij analiz. Saransk.
- Moszin = Mosin, M. V. (1989b) Slovoobrazovatel'naja struktura finno-ugorskogo slova v mordovskih jazykach. Saransk.
- Moszin = Mosin, M. V. (1990) Struktura proizvodnogo slova i osobennosti sočetaemosti slovoobrazujuščich suffiksov s osnovami v mordovskih jazykach. In: Leksika i grammatika aggljutivnykh jazykov. Barnaul. 9-15.
- Moszin, M. V.-Guzsina, L. I. = Mosin, M. V.-Gužina, L. I. (1985) Odnosnovnyje i dvuosnovnyje imena v mordovskih i pribaltijsko-finskich jazykach. In: Osnovnyje tendencii razvitija finno-ugorskich jazykov. Saransk. 144-150.
- Nádasdy Ádám — Siptár Péter (1994) A magánhangzók. In: Kiefer Ferenc (szerk.) Strukturális magyar nyelvtan. 2. kötet. Fonológia. Budapest. 42-182.
- Nagykin = Nad'kin, D. T. (1969) Kratkije svedenija po fonetike nižnep'janskogo dialekta i govorov Čuvašskogo Prisur'ja. VoprMkJa. TMdNII 36: 67-87.
- Nagykin = Nad'kin, D. T. (1972) Nekotoryje nabljudenija po erzja-mordovskomu vokalizmu. TMdNII 42: 88-90.
- Nagykin = Nad'kin, D. T. (1979) Osnova glagola v mordovskih jazykach v aspekte finno-volžskoj obščnosti. Finno-Ugristika [Saransk] 2: 81-103.
- Nagykin = Nad'kin, D. T. (1981) Osnova glagola v mordovskih jazykach. Aftoreferat na soiskaniye učenoj stepeni doktora filologičeskikh nauk. Tartu.
- Nagykin = Nad'kin, D. T. (1988) Problema reducirovannogo glasnogo i osobennosti razvitija udarenija v mordovskih jazykach. In: Aktual'nyje voprosy mordovskogo jazykoznanija. TMdNII 94: 3-11.
- Nujanžina-Aasmäe, Nina (1980) Initial Syncope in Mordvinian. SFU 16: 19-27.
- Nyirkos István (1987) Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban. Debrecen.
- Nyirkos István (1994) Az inetimologikus magánhangzók a magyarban. Debrecen.
- Objedkin = Ob'jedkin, V. D. (1958) Fonetika staro-turdatovskogo dialekta erzja-mordovskogo jazyka. Zap. 18: 114-153.

- Objedkin = Ob''jedkin, V. D. (1961) Staro-turdatovskij dialekt erzja-mordovskogo jazyka. OMD 1: 100-196.
- Objedkin = Ob''jedkin, V. D. (1963a) Govor sela Mordovskoje Davy-dovo (byvsego) Kočkurovskogo rajona Mordovskoj ASSR. OMD 2: 37-98.
- Objedkin = Ob''jedkin, V. D. (1963b) Govory, imejuščie obščnost' so staro-turdatovskim dialektom erzja-mordovskogo jazyka. OMD 2: 240-260.
- Objedkin = Ob''jedkin, V. D. (1963c) Sabajevsko-kačelajevskij govor erzja-mordovskogo jazyka. OMD 3: 3-26.
- Ornatov, Pavel (1838) Mordovskaja grammatika, sostavlennaja na narečii mordvy-mokši /.../ Moskva.
- Paasonen, Heikki (1893/1903) Mordvinische lautlehre. Helsingfors. — 2. kiadása kiegészítésekkel, javításokat is tartalmaz.
- Paasonen, Heikki (1896) Kielellisiä lisiä suomalaisten sivistys-historiaan. Suomi III/13 = Vähäisiä kirjelmiä 24.
- Paasonen, Heikki (1897) Die türkischen lehnwörter im mordwinischen. Journal de la Société Finno-ougrienne 15/2.
- Paasonen, Heikki (1903/1918) Die finnisch-ugrischen s-Laute. Helsingfors. — 2. kiadása: Mémoires de la Société Finno-ougrienne 41.
- Paasonen, Heikki (1909/1953²) Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss. Helsingfors. — 2. kiadás: Helsinki.
- Paasonen, Heikki (1917) Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte. Budapest.
- Paasonen, Heikki (1990, 1992, 1994) H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki. — Bd. I (A-J). Bd. II (K-M). Bd. III. (N-R).
- Papp István (1966) Leíró magyar hangtan. Budapest.
- Péter Mihály (1972) A nyelv hangalakja. In: Telegdi Zsigmond (szerk.) Hagymányos nyelvtan — modern nyelvészet. Budapest. 153-183.
- Poljakov, O. Je. (1981a) Ob adaptacii russkich affrikat i sibiljantov v mordovskich (mokša i erzja) dialektach. In: Problemy mež''-jazykovogo kontaktirovanija. TMDNII 61: 136-140.
- Poljakov, O. Je. (1981b) Osobennosti upotreblenija finno-ugorskogo šipjaščego (*š) i affrikaty (*č) v mokšanskich govorach zapadnogo dialekta. In: Problemy mež''-jazykovogo kontaktirovanija. TMDNII 61: 141-147.
- Poljakov, O. Je. (1983) Ob istorii razvitija finno-ugorskich affrikat v mordovskich jazykach. SFU 19: 24-30.

- Poljakov, O. Je. (1984a) O klassifikacii mordovskich soglasnych. In: Problemy grammatičeskogo stroja mordovskich jazykov. TMDNII 77: 70-78.
- Poljakov, O. Je. (1984b) Mokšanskije gluchije sonornyje. SFU 20: 19-24.
- Poljakov, O. Je. (1988) O razvitii finno-ugorskogo gubno-gubnogo ^ɤw v mordovskich jazykach. In: Aktual'nyje voprosy mordovskogo jazykoznanija. TMDNII 94: 55-60.
- Poljakov, O. Je. (1991a) At'an'-at'an'ke i sin' kjal'sna. Saransk.
- Poljakov, O. Je. (1991b) Ob istočnikach izučeniya istoričeskoj fonetiki mordovskich jazykov. In: Sovremennye problemy mordovskich jazykov. TMDNII 105: 8-14.
- Poljakov, O. Je. (1991c) Mordovskoje udarenije v svete eksperimental'nych dannych. In: Sovremennye problemy mordovskich jazykov. TMDNII 105: 69-73.
- Poljakov, O. Je. (1993) Sistema fonem v mordovskich jazykach. Glasnyje. Soglasnyje. In: L. V. Bondarko - O. Je. Poljakov (szerk.) Sovremennye mordovskie jazyki [1:] Fonetika. Saransk. 83-134.
- Radics, Katalin (1985) Typology and Historical Linguistics. Affixed Person-Marking Paradigms. Szeged. (Studia Uralo-Altaica 24.)
- Raun, Alo (1977) Survey of the History of Mordvin Linguistics. Ural-Altäische Jahrbücher 49: 93-107.
- Raun, Alo (1988) The Mordvin Language. In: Denis Sinor (szerk.) The Uralic Languages. Description, history and foreign influences. Leiden [etc.] 96-110.
- Ravila, Paavo (1929) Über eine doppelte vertretung des urfinnisch-wolgaischen ^ɤa der nichtersten silbe im mordwinischen. FUF 20: 83-120.
- Ravila, Paavo (1932) Zum Einfluss des Russischen auf das Mordwinische. Annales Academiae Scientiarum Fennicae Series B 27: 252-262.
- Ravila, Paavo (1933a) Zur Vertrupung des ^ɤkt im Mordwinischen. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 67: 355-359.
- Ravila, Paavo (1933b) Ein fall des wechsels ks ~ vs im mordwinischen. FUF 21: 102-105.
- Ravila, Paavo (1936) Ein Beitrag zur Geschichte der Vokalharmonie im Mordwinischen. NyK 50: 381-385.
- Ravila, Paavo (1944) Lisä mordvan äännehistoriaan. Virittäjä 48: 420-422.
- Ravila, Paavo (1973) Zur Kritik der mordwinischen Substrathypothese der russischen Akanje. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 150: 296-310.

- Räsänen, Martti (1946) Der Wolga-bolgarische Einfluss im Westen im Lichte der Wortgeschichte. FUF 29: 190-201.
- Rédei Károly (1968) A moksa-mordvin nyelvjárások fonémarendszeréhez. NyK 70: 383-386.
- Rédei Károly (1973) A mordvin nyelvjárások fonematikus átírása. In: Lauri Posti - Terho Itkonen (szerk.) FU-transkription yksinker-taistaminen. Helsinki. 71-78. (Castrenianumin toimitteita 7.)
- Rédei, Károly (1974) Sandhi-Erscheinungen in den permischen und wolga-finnischen Sprachen. Acta Linguistica 24: 307-311.
- Rédei, Károly (1982) Beitrag zur Vokalharmonie im Erza-Mordwinischen. SFU 18: 176-177.
- Rédei, Károly (1984) Phonologische Analyse des Erza-Mordwinischen. In: Hajdú Péter - Honti László (szerk.) Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen. Budapest. 209-230. (Bibliotheca Uralica 7.)
- Rédei, Károly (1986) Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. Wien. (Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung 16.)
- Rjabov, A. P. (1935) Erzjan' kelen' grammatika. Čast' 1-2. Moskva.
- Sahmatov = Šachmatov, A. A. (1910) Očerok zvukovykh osobennostej Suchokarbulakskogo i Orkinskogo govorov. In: A. A. Šachmatov: Mordovskij etnografičeskij sbornik. St. Petersburg.
- Sammallahti, Pekka (1979) Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Grundsprache. FUF 43: 22-66.
- Sammallahti, Pekka (1988) Historical Phonology of the Uralic Languages - with Special Reference to Samoyed, Uralic, and Permic. In: Denis Sinor (szerk.) The Uralic Languages. Description, history and foreign influences. Leiden [etc.] 478-554.
- Saussure, Ferdinand de (1916) Cours de linguistique générale. Paris.
- Siptár Péter (1980) Megjegyzések a magyar és angol szókezdő mássalhangzócsoporthoz. NyK 82: 325-337.
- Siptár Péter (1983) David Stampe: A Dissertation on Natural Phonology. [Ismertetés.] NyK 85: 240-244.
- Siptár, Péter (1984) Robert M. Vago: The Sound Pattern of Hungarian. [Ismertetés.] Acta Linguistica 34: 138-145.
- Siptár, Péter (1989a) On Fast Speech. Acta Linguistica 39: 215-224.
- Siptár Péter (szerk.) (1989b) Modern fonológiai szöveggyűjtemény. I. Szemelvények a generatív fonológia irodalmából. Budapest. (Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar)
- Siptár, Péter (1991) Fast-speech Processes in Hungarian. In: Gósy Mária (szerk.) Temporal Factors in Speech. A collection of papers. Budapest. 27-61.

- Siptár Péter (szerk.) (1993) Modern fonológiai szöveggyűjtemény II. Szeged. (József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar)
- Siptár Péter (1994) A mássalhangzók. In: Kiefer Ferenc (szerk.) Strukturális magyar nyelvtan. 2. kötet. Fonológia. Budapest. 183–272.
- Siptár Péter (1995) A magyar mássalhangzók fonológiája. Budapest. (Linguistica, Series A: Studia et Dissertationes, 13.)
- Sovijärvi, Antti (1962) Der mokschamordwinische a-Vokal im Lichte der Sonogramme. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 125: 553–566.
- Steinitz, Wolfgang (1944) Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. Stockholm.
- Stipa, Günter Johannes (1952–1953) Phonetische Wechselwirkungen zwischen Mokscha-Mordwinisch und Russisch. Ural-Altaische Jahrbücher 24: 59–64., 25: 28–51.
- Stipa, Günter Johannes (1970) Zum Einfluss des Mordwinischen auf das russische Akanje. In: Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum [Tallinn] Teesid I: 114. – Az előadás teljes szövege 1975-ben jelent meg a kongresszus 3/1. kötetében, az 515–520. lapon.
- Stipa, Günter Johannes (1973) Mordwinisch als Forschungsobjekt. Napoli.
- Stipa, Günter Johannes (1973b) Zur Frage mordwinischen Substrats im Südgrossrussischen. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 150: 380–389.
- Szende Tamás (1973) Spontán beszédanyag gyakorisági mutatói. Nyelv-tudományi Értekezések 81.
- Szende, Tamás (1992) Phonological Representation and Lenition Processes. Magyar Fonetikai Füzetek / Hungarian Papers in Phonetics 24.
- Szende Tamás (1995) A beszéd hangszerelése. Idő, hangmagasság, hangerő és határjelzés a közlésben. Budapest. (Linguistica, Series A: Studia et Dissertationes, 13.)
- Szerebrennyikov = Serebrennikov, B. A. (1967) Istoričeskaja morfologija mordovskich jazykov. Moskva.
- Szerebrennyikov = Serebrennikov, B. A. (1989) Suščestvovala li finno-volžskaja jazykovaja obščnost'? In: B. A. Serebrennikov (szerk.) Finno-volžskaja jazykovaja obščnost'. Moskva. 6–29.
- Szmirnova, V. D.–Bubrih, D. V. = Smirnova, V. D.–Bubrich, D. V. (1948a) Neissledovannyje momenty v istorii j-ovyh zvukosočeta-nij v mordovskich jazykach. Sovetskoje Finnougrovedenije [Lenin-grad] 1: 211–215.

- Szmirnova, V. D.–Bubrih, D. V. = Smirnova, V. D.–Bubrich, D. V. (1948b) Iz oblasti mordovskogo vokalizma ne-pervych slogov slova (Sočetaniya glasnyj plus j v ne-pervych slogach slova v mordovskikh jazykach). Sovetskoje Finnougrovedeniye 2 [Saransk] 42–75. (1994))
- Törkenczy Miklós (A szótag. In: Kiefer Ferenc (szerk.) Strukturális magyar nyelvtan. 2. kötet. Fonológia. Budapest. 273–392.
- Trubeckoj, Ny. Sz. = Trubetzkoy, N. S. (1932) Das mordwinische phonologische System verglichen mit dem Russischen. In: Charakteristica Guilelmo Mathesio Quinquagenario. Pragae. 21–24.
- Trubeckoj, Ny. Sz. = Trubetzkoy, N. S. (1939) Grundzüge der Phonologie. Prag. (Travaux de Cercle Linguistique de Prague 7.)
- Turajeva, L. I. (1972) Fonetiko-morfologičeskij očerk erzjanskich govorov rek Čeremšana, Šešmy i Kičuja (Tatarskaja ASSR). Vopr-MdJa. TMdNII 42: 235–302.
- Vago, Robert M. (1975) Hungarian Generative Phonology. Bloomington.
- Vago, Robert M. (1980) The Sound Pattern of Hungarian. Washington.
- Veenker, Wolfgang (1981) Zur phonologischen Statistik der mordwinischen Schriftsprachen. Ural-Altaische Jahrbücher Neue Folge 1: 33–72.
- Vértés Edit (1953–1954) Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez. I–II. NyK 54: 96–140., 56: 215–266.
- Vértés Edit (1984–1985) A magyar mássalhangzókapcsolódások rendszerének törvényszerűségeihez. Magyar Nyelvjárások 26–27: 159–225.
- Vértés O. András (1978) A szótag. Magyar Fonetikai Füzetek 2: 73–89.
- Vértés O. András (1980) A magyar leíró hangtan története az újgrammatikusokig. Budapest.
- Wiedemann, F. J. (1865) Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch. St. Petersburg. (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.–Pétersbourg, VIIe série. Tome IX, N° 5.)

VÁLOGATÁS A SZERZŐ MORDVINISZTIKAI MUNKÁSSÁGÁBÓL

Publikációk a mássalhangzó-kiesés témaköréből

- A dentális zárhangok kiesésének főbb típusai a mordvinban. A tő-morféma tővégi/tőbelseji t, t̪, d, d̪ elemének kiesése. In: Uralisztikai tanulmányok [1] (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére). 1983. 465–475.
- Haupttypen des Ausfalls der dentalen Explosiva im Mordwinischen. Ausfall des Suffixmorphems t/t̪. In: *Linguistica et Philologica. Gedenkschrift für Björn Collinder (1894–1983)*. Wien 1984. 589–596. (*Philologica Germanica* 6.)
- Mordvan spiranttien elisiosta. NyK 87 [5: 86] (1984): 438–443.
- Ob istorii elizii spirantov v mordovskom jazyke. In: *Materialy VI meždunarodnogo kongressa finno-ugrovedov*. Tom 2. Moskva 1990. 76–79.
- Haupttypen des Konsonantenausfalls im Mordwinischen. In: *Studien zur Phonologie und Morphonologie der uralischen Sprachen*. Wien 1987. 240–254. (*Studia Uralica* 4.)
- Egyéb fonológiai és morfonológiai témájú közlemények
- Mordvan ensi tavun jälkeisen vokalismin historiasta. In: *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum* 5/6. Turku 1981. 330–336.
- A második finnugor fonológiai tanácskozás néhány tanulsága. [Társ-szerző: Elekfi László.] MNy 84 (1988): 95–101.
- Vokalstruktur und -harmonie im Mordwinischen (Einleitung und Belege). In: *Viertes Internationales Symposium "Uralische Phonologie"* 4.–8. September 1989 in Hamburg. Thesen zu den Vorträgen und Referaten. Hamburg 1989. 215–219. (*Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica*. Heft 8)
- Vokalstruktur und -harmonie im Mordwinischen (Regelmäßigkeiten und Schlußfolgerungen). – Az előző tételben említett 1989. évi hamburgi fonológiai konferencián elhangzott előadás anyaga. Megjelenés előtt.
- Hangrend és illeszkedés a mordvinban. In: Hajdú Péter 70 éves. Budapest 1993 [1994]. 427–432.
- [A mordvin nyelv szerkezete és története.] In: Daniel Abondolo (szerk.) *The Uralic Languages*. London 1995 (?). Routledge. – 54 oldalas kézirat. Megjelenés előtt.

Néhány más mordvin (finnugor) vonatkozású dolgozat

- Erza-mordvin szójegyzék. [Társszerző: Erdődi József.] – Függelék:
A magyarországi mordvinisztika bibliográfiája. 1850–1970. Budapest 1974. (Finnugor jegyzetek 21.)
- Finnugor régészeti kultúrák az újkőkortól a vaskorig. NyK 77 (1975): 270–284.
- A mordvin lexika ősi elemei. In: Bereczki emlékkönyv (Bereczki Gábor 60. születésnapjára). Budapest 1988. 397–402. (Urálistikai tanulmányok 2.)
- A mordvin helynévtípusok. In: Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10). Zalaegerszeg 1989. 342–346.
- Stand der Erforschung der mordwinischen Dialekte und Mundarten. In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Rundtischgespräch "Dialectologia Uralica". Debrecen, 30. August 1990. Hamburg 1990. 91–93. (Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica. Heft 10)
- Beitrag zur Typologie und Statistik des Erza- und Mokscha-Mordwinischen (eine vergleichende Untersuchung). In: Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen 27. VII. – 2. IX. 1990. 3C. Sessiones sectionum. Dissertationes. Linguistica. Debrecen 1990. 7–13.
- Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. I–II. Herausgeber: Loránd Benkő. Budapest 1993–1995. – A hat füzetben megjelent szófejtő szótárban finnugor és török eredetű szóelemeink szócikkeinek ki-dolgozója [vö. Vorwort X. p.], a mű társszerkesztője.
- Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. Az uráli nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével [585–691. p.] közreadja: Zaicz Gábor. Budapest 1994. – Az 1937. évi kiadvány hasonmása.
- Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Voprosy ural'skich literaturnych jazykov. [Szerkesztő.] Budapest 1995. (Linguistica, Series A: Studia et Dissertationes, 17.) – A szerkesztő német és orosz nyelvű előszava: 5–8.; orosz nyelvű cikke: Skol'ko jazykov nužno erze i mokše? 41–46. p. Ez utóbbi cikk magyar nyelvű változata: Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? (A mordvinság megmaradásának esélyei). FUD 3 (1994): 113–121.